

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDEM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY.

Průvodka dokumentu České a slovenské dějiny v kontextu evropských dějin 20. století

- nadpisy tří úrovní (pomocí stylů Nadpis 1–2), před nimi je znak #
- na začátku dokumentu je automatický obsah (#Obsah)
- vyznačení řezu písma vloženo mezi znaky \$...\$
- příklady a korespondenční úkoly vložené mezi znaky *...&

Jaromír Pavlíček

České a slovenské dějiny v kontextu evropských dějin 20. století

Studijní opora projektu Podpora terciárního vzdělávání studentů se specifickými vzdělávacími potřebami na Ostravské univerzitě v Ostravě

Ostrava, červenec 2013

ISBN 978-80-7464-423-8

#Obsah

#Slovo úvodem

#1. Postavení Čechů a Slováků na začátku 20. století

#1.1 Evropa na přelomu 19. a 20. století

#1.2 Češi a Slováci v habsburské monarchii

#Shrnutí kapitoly

#2. Češi a Slováci v letech 1. světové války (1914 – 1918)

#2.1 Řešení české otázky v letech 1. světové války

#2.2 Význam zahraničního odboje pro formování samostatného československého státu

#2.3 Vyhlášení samostatného Československa

#Shrnutí kapitoly

#3. Samostatné Československo v meziválečném období (1918-1938)

#3.1 Československo a jeho zakotvení v poválečné Evropě.

#3.2 Slovensko v novém státě a řešení hraničních sporů s okolními státy

#3.3 Politická struktura, vnitřní společensko-politické problémy a hospodářská situace republiky

#3.4 Ekonomická a hospodářská situace meziválečného Československa

#3.5 Narůstající politická radikalizace ve 30. letech a národnostní problémy

#3.6 Zahraniční orientace Československa a jeho postavení v meziválečné Evropě

#3.7 Cesta k Mnichovské dohodě

- #3.8 Druhá československá republika (1938 – 1939)
- #4. DVĚ CESTY ČECHŮ A SLOVÁKŮ V LETECH 2. SVĚTOVÉ VÁLKY (1939 – 1945)
 - #4.1 Charakteristika mezinárodních vztahů ve 2. světové válce
 - #4.2 Protektorát Čechy a Morava, německá kolonie v srdci Evropy
 - #4.3 Domácí odboj a jeho peripetie
 - #4.4 Specifické rysy československého zahraničního odboje
 - #4.5 Slovenský stát – nenaplněný sen o samostatnosti
 - #4.6 Znovuobnovení Československa a představy o charakteru republiky
- #5. ZÁPAS O DEMOKRACII A VÍTĚZSTVÍ STALINSKÉHO SYSTÉMU (1945 - 1960)
 - #5.1 Svět po druhé světové válce
 - #5.2 Zápas československé demokracie s komunisty
 - #5.3 Změna politického systému a vytváření totalitní společnosti stalinského typu
 - #5.4 Protikomunistický odpor, odboj a emigrace
 - #5.5 Perzekuce a politické procesy
 - #5.6 Budování základů socialistické ekonomiky
- #6. LIBERALIZACE SPOLEČNOSTI, NEÚSPĚŠNÝ POKUS O REFORMU SYSTÉMU V ROCE 1968
 - #6.1 Kulturní rozmach 60. let
 - #6.2 Československé jaro 1968
 - #6.3 Normalizace jako důsledek porážky reformistů
- #7. CESTA K ROZPADU SOVĚTSKÉHO BLOKU V EVROPĚ V ROCE 1989
 - #7.1 Československá společnost a normalizace
 - #7.2 Československo v mezinárodních vztazích 70. a 80. let
 - #7.3 Pokus o reformu sovětského systému a jeho rozpad
- #8. LITERATURA

#Slovo úvodem

Studijní opora **České a slovenské dějiny v kontextu evropských dějin 20. století** je určena pro studenty bakalářského studia oboru Občanská výchova, akreditovaného na Katedře výchovy k občanství Pedagogické fakulty Ostravské univerzity.

Seznámení s tímto studijním materiálem by mělo mimo jiné u studentů přispět k vytváření historického vědomí, jehož absence v současné české společnosti je více než patrná. Vždyť vytváření historického vědomí je jedním ze znaků profesionalizace budoucích učitelů a v procesu výchovy to následně vede k vytvoření určité databáze historické paměti, která se má vyrovnávat s minulostí. Právě v dnešní době je třeba si uvědomit, že historické vědomí je jedním z nástrojů tvorby občanské společnosti, včetně její mentality a je také zdrojem pro kritické myšlení. To by mělo zabezpečovat vědomí kontinuity a vytvářet předpoklady pro vznik pocitu vzájemnosti a tolerance jako nových principů pozitivního občanského vztahu.

Předložený text, zahrnující období našich dějin od roku 1900 do roku 1989, je rozčleněn do sedmi, chronologicky seřazených kapitol, zachycujících jednotlivé etapy našich dějin v průběhu 20. století. Neklade si však za cíl nahradit učebnice československých dějin, ale je jen stručným průvodcem, zaměřeným na klíčové otázky politických dějin s nezbytným přesahem do dějin hospodářských a kulturních. Za důležitý je však považován evropský kontext, ze kterého žádné, i nejkratší období našich národních dějin nebylo vytrženo. (Krátká období samostatných dějin Slovenska jsou z tohoto pohledu jen historickými epizodami, které nevybočily z evropského kontextu a týkají se období před rokem 1918 a let 1939 – 1945.)

Stručnost a přehlednost předložených textů má vést k zamyšlení nad řadou „klíčových“ momentů a iniciovat vás sáhnout po doporučené literatuře, která vám řadu jen konstatovaných událostí pomůže pochopit.

\$Po prostudování textu opory budete znát:\$

Mezinárodní vztahy v Evropě na počátku 20. století a příčiny 1. světové války;

Základní politické proudy v české politice na přelomu 19. a 20. století;

Politiku Masaryka, Beneše a Štefánika v emigraci vedoucí k získání samostatnosti;

Okolnosti vzniku Československa a problémy vnitřní a zahraniční politiky;

Řešení národnostní otázky v Československu;

Strukturu politické scény a její diference;

Hospodářská politika státu a její problémy;

Příčiny a důsledky Mnichova 1938;

Česká společnost v letech nacistické okupace 1939-1945;

Specifické rysy vývoje Slovenského státu;

Mezinárodní vztahy a československá emigrace v letech 2. světové války;

Mezinárodní souvislosti porážky demokracie v ČSR v letech 1945-1948;

Nastolení totalitního režimu a politické represe po roce 1948;

Důsledky násilných hospodářských a ekonomických změn a pokus o reformu;

Příčiny porážky reformistů v roce 1968 a podstata normalizačního procesu;

Gorbačovův pokus o reformu sovětského systému a příčiny rozpadu sovětského bloku v roce 1989.

#1. Postavení Čechů a Slováků na začátku 20. století

\$Cíl kapitoly\$

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

Orientovat se v mezinárodní situaci na evropském kontinentu na přelomu 19. a 20. století;

Porozumět diferenciaci v české politice ve 2. polovině 19. století;

Pochopit těžkou situaci slovenské společnosti v Uhrách.

\$Klíčová slova:\$ TROJDOHODA, TROJSPOLEK, STAROČEŠI, MLADOČEŠI, DIFERENCIACE, ČEŠI, NĚMCI, SLOVÁCI.

\$Čas na prostudování kapitoly

3 + 0,5 hodiny (teorie + řešení úkolů)\$

#1.1 Evropa na přelomu 19. a 20. století

S výjimkou Balkánu nedošlo v Evropě od prusko – francouzské války v roce 1870-1871 k

žádnému ozbrojenému konfliktu a Evropa žila na přelomu 19. a 20. století v mírovém období.

Toto období bývá však také nazýváno „ozbrojeným mírem“, neboť všechny evropské velmoci

pod různými záminkami zbrojily a modernizovaly své armády, ale příznivé okolnosti k vyvolání válečného konfliktu se zatím nenašly.

Stále trval německo-francouzský antagonismus po francouzské porážce ve výše zmíněné válce počátkem 70. let, ostatně jak ve Francii, tak ve Velké Británii v posledních letech 19. století vrcholil proces definitivního utváření světových koloniálních impérií.

Habsburská monarchie po debaklu ve válce s Pruskem v roce 1866 byla odsunuta do postavení druhořadé velmoci a hegemonie nově vzniklého Německa v roce 1871 jí vymezila zájmovou sféru na Balkáně. Zde však narazila na stoupající vliv Ruska, které se snažilo navenek vystupovat jako ochránce zájmů pravoslavných národů, při čemž však hlavním cílem bylo ovládnutí mořských úžin Bosporu a Dardanel na úkor Turecka.

Pro vytvoření vojensko-politických bloků byl dominantní jak zmíněný francouzsko-německý antagonismus, tak neuspokojené mezinárodně politické ambice Německa při pozdním příchodu k „dělení světa“. „Také Německo chce mít své místo pod sluncem“ odůvodňoval svou politiku německý kancléř Bethmann - Hollweg a volný prostor byl dán jak gradaci teorie o „životním prostoru“ (Lebensraum), tak stupňující se nacionalistické kampani. Vypjatý nacionalismus byl sice jevem běžným ve všech tehdejších zemích, ale zapojení všech politických, společenských a kulturních organizací v Německu do této kampaně nemělo nikde v Evropě obdobu.

Dva mocenské bloky, **\$Trojdohoda a Trojspolek\$**, byly tvořeny největšími evropskými velmocemi. Tzv. dohodové státy, Velká Británie, Francie a Rusko stály proti tzv. ústředním mocnostem, Německu, Rakousku-Uhersku a Itálii a stále sílící militarizace a vypjatý nacionalismus nastoloval jen otázku času, kdy se najde záminka k rozpoutání válečného konfliktu.

#1.2 Češi a Slováci v habsburské monarchii

Pokud chceme pochopit společenské a politické proměny v letech před 1. světovou válkou a bezprostředně po ní, musíme něco vědět o politické situaci v Rakousko-Uherské monarchii v druhé polovině 19. století.

Již v roce 1848 formuloval jeden ze zakladatelů české politiky **\$František\$** Palacký české představy o reorganizaci habsburské monarchie, které vycházely jak z přirozeného práva, jehož podstatou bylo právo každého národa na vlastní existenci a princip etnický, tak z historicko-státoprávní doktríny, jež vycházela z existence českého státu ve středověku a z principu teritoriálního. Zmíněnou politickou ideu měli naplňovat čeští liberálové, kteří se v 70. letech 19. století rozdělili na stranu **\$staročeskou a mladočeskou\$**. Konzervativní **\$staročeši\$**, postrádající masovější podporu se orientovali na českou šlechtu (českou ve smyslu teritoriálním nikoliv etnickém), která měla významné pozice ve vládnoucí elitě. Staročeši sice usilovali o zvláštní postavení českých zemí (po rakousko – uherském dualismu v roce 1867 o tzv. trialismus), ale uvnitř českých zemí se pokoušeli o dohodu s Němci především v otázkách jazykových, což mělo vést dokonce k rozdělení Čech na českou a německou část (tzv. punktace). Naprostý nesouhlas stále emancipovanější české společnosti s punktacemi způsobil staročechům drtivou porážku ve volbách roku 1891, kdy jako vlivná strana mizí z politické scény.

\$Mladočeši\$ představovali již novou generaci českých politiků. Reprezentovali ekonomicky značně silnou českou buržoazii, opírali se nejen o české střední vrstvy, ale také o rolnictvo, které po zrušení roboty v roce 1848 postupně ekonomicky sílilo a začalo se zapojovat do národního hnutí. Z této pozice také odmítali dohodu s českými Němci, jejímž důsledkem by bylo rozdělení vlády nad českými zeměmi. Široká podpora ve všech vrstvách české

společnosti vedla mladočeské politiky k závěru, že v českých zemích mohou v podstatě vládnout sami a že se nemusí dělit o moc především s německou menšinou. **Česko-německý problém se tím stal v posledních desetiletích trvání habsburské monarchie jednou z nejzávažnějších otázek její Předlitavské části.**

Oba národy se od sebe v rovině hospodářské a kulturní vyspělosti nijak zvlášť nelišily. Mírný náskok, který v českých zemích žijící Němci získali rychlejší industrializací do poloviny 19. století, se ve druhé polovině 19. století zmenšoval především růstem hospodářské vyspělosti českého obyvatelstva a určitou stagnací německého vývoje. Přitom početní poměry obou etnik se nijak výrazně neměnily. V Čechách žilo přibližně 37 % německého obyvatelstva, na Moravě asi 29 % populace.

Viditelná snaha **Čechů o emancipaci** s plně saturovanou německou menšinou vedla u Němců k obavám z české aktivity a postupem času rostlo mezi oběma národy odcizení, které se vlivem oboustranně silícího nacionalismu změnilo až v nepřátelství, často militantního rázu. V 80. a 90. letech 19. století tento každodenní národní zápas dostal podobu až drobné války především v oblasti školské. Když Němci ze zbytečné obavy, že Taaffova vláda je bude v oblasti školské poškozovat a založili spolek pro zakládání soukromých škol Schulverein, za několik měsíců vznikla za stejným účelem Ústřední matice školská. Obě organizace nezakládaly školy jen pro děti vlastního národa, ale v nemenší míře lákaly děti druhé národnosti, rodiče přeláceli a nabízeli jim různé výhody. V národnostně smíšených oblastech rodičům přímo vyhrožovali ekonomickými sankcemi.

Oboustranně pozitivním rysem v národnostně smíšených oblastech byl nárůst vzdělanosti, která však šla ruku v ruce s nárůstem nacionalismu. Vzdělání oba národy více odcizovalo, než přibližovalo a u Němců v českých zemích se to projevovalo v hledání pomoci u soukromenců v sousedním německém císařství. Přestože Němci žili v habsburské monarchii v letech před 1. světovou válkou stále v pozici preferovaného národa, jejich vztah k monarchii se pozvolna uvolňoval.

Ekonomický rozvoj na konci 19. století vedl k sociální diferenciaci a tak i český národ se začal politicky štěpit. Vznikaly politické strany reprezentující významné třídy a stavy (např. nejstarší byla sociální demokracie – r. 1878, agrární byla založena až v r. 1903), v 90. letech se začaly ustavovat i radikálně nacionální strany (národně sociální – r. 1897) a moderní politickou podobu dostala i křesťanská ideologie (křesťanští socialisté – v r. 1891).

Různost názorů na řadu otázek, z nichž některé měly charakter základního vztahu jak k rakouské monarchii, tak jednoho národa k druhému (Češi a Němci), s sebou přinášela politickou diferenciaci. Tři politická seskupení charakterizovala postoje k uvedeným problémům. **Konzervativní blok** představoval především katolickou hierarchii, která si nepřála změnu stávajících sociálních a politických poměrů. Blok, reprezentovaný **českými buržoazními stranami**, se štěpil na nacionalisty, pozitivisty a radikály a vyjadřoval svým způsobem určitě stupně českého politického vývoje především ve vztahu k rakouským vládám a k monarchii vůbec. Cesta tohoto bloku vedla od snahy zajistit patřičný vliv Čechům ve Vídni přes podporu pozitivistů rakouským vládám až k neúnosné míře oportunitivity. V posledních letech před 1. světovou válkou to vyústilo k vyjádření úplného odklonu od Rakouska v podobě tzv. novoslovanské politiky **K. Kramáře**, či přechodem **T. G. Masaryka** od prorakouské politiky k radikalismu.

Na rozdíl od pozitivistické prorakouské politiky bylo **české pokrokové a radikální hnutí** ostře protirakouské a protidynastické, bylo státoprávní a osvobozenecké. Cílem byla obnova českého státu ať již v rámci nebo mimo rámec habsburské monarchie. Ta byla pro český národ permanentním nebezpečím germanizace a také symbolem ponížení českého národa.

Ve své politice radikálové počítali i s „katastrofou“, tedy válkou a porážkou Rakouska – Uherska, což mělo vyřešit český problém s konečnou platností. Vypjatý český nacionalismus těchto radikálů si v této fázi nedělal příliš starostí s otázkou českoněmeckou.

\$Sociálně demokratický blok\$ reprezentoval především většinu dělnické třídy, jejíž význam se promítal stále výrazněji na politické scéně monarchie. Východiskem její politiky bylo však zachování rakousko-uherské říše, což se odůvodňovalo nutností zachování velkého hospodářského celku. Tato skutečnost sblížovala sociální demokracii s některými prorakouskými pozitivistickými stranami a znemožňovala mj. i řešení národnostní otázky v Rakousku – Uhersku. Silné národní hnutí, do něhož se zapojovaly stále mohutněji lidové masy, nemohli socialisté ignorovat, neboť zde bylo nebezpečí postupné izolace. Toto vše nakonec v posledních letech před 1. světovou válkou vedlo k rozdělení sociální demokracie podle národností a navíc způsobilo i oddělení českých odborových organizací od vídeňské centrály. Do období 1. světové války vstupovala sociální demokracie vnitřně rozštěpená a podléhající euforickému nacionalismu slibujícím rychlý konec války.

\$Slováci\$ žili v nesrovnatelně horším postavení než Češi. V pozdějších letech bylo všeobecně známo, že právě porážka a rozpad Rakouska – Uherska je zachránil před pomaďarštěním. Na jedné straně panovala ve slovenském politickém „minitáboře“ pasivita, na druhé do politiky vstupovala nová mladá generace, která však měla ovlivnit významně celý společenský život Slovenska.

Slovenský politický tábor se dělil do několika skupin. Do tzv. **\$martinské skupiny\$** patřily skupinky národní inteligence z různých částí tzv. Horních Uher (Slovenska) a četní evangeličtí duchovní, charakteristickou pro tuto skupinu byla značná strnulost a konservatismus. Jejich postoj značně iritoval skupinu okolo časopisu Hlas vydávaného **\$Vavro Šrobárem, tzv. hlasisty,\$** kteří byli v podstatě liberálním hnutím pod Masarykovým vlivem. Co bylo důležité pro pozdější politický vývoj, bylo pěstování česko-slovenské vzájemnosti.

Další skupina byla **\$ludácko-klerikální\$**, která byla založena na konfesionálním základě, požadovala zcírkevnění škol, zrušení zákona o občanském sňatku a byla proti parcelizaci církevní i velkostatkářské půdy. Mnohem později než v českých zemích se až v roce 1905 na Slovensku organizačně osamostatnila **\$sociální demokracie\$**, která sice převzala program uherské strany, ale udržovala velmi úzké styky s československou sociální demokracií (ta ji hmotně i morálně podporovala) a přijala také její program kulturní a národnostní autonomie. Pozitivní, resp. viditelné výsledky slovenské politiky v rámci habsburské monarchie byly nepatrné. Slováci jako národ nebyl zdaleka tak rozvinut ani v oblasti ekonomické, ani kulturní nebo politické jako český národ. Absentovala sféra slovenských podnikatelů, neexistovala ani vysoká či střední slovenská škola a tudíž prakticky chyběla slovenská inteligence, dá se říci, že slovenský národ bojoval o holou existenci. Logicky tedy neexistovaly ani žádné programy na reorganizaci habsburské říše. V popředí snah hrstky slovenských politiků stály více problémy záchrany a znovu vybudování slovenského školství.

#Shrnutí kapitoly

V Evropě byly vytvořeny mocenské bloky a stupňovala se jak, militarizace tak nacionalismus ve všech státech evropských velmocí.

Česká politika se radikalizovala a diferencovala.

Česko – německý vztah signalizoval nacionalismus v monarchii.

Politické strany zaujímaly nové postoje k existenci Rakousko – Uherska.

Existenční problémy Slováků jako národa.

\$Kontrolní otázky a úkoly:\$

Jaké bylo postavení habsburské monarchie v Evropě koncem 19. století?

Kdo byl František Palacký?

Které české politické strany vznikly na základě diferenciací politické scény?

Do kterých skupin se dělil slovenský politický tábor?

Jaký byl vztah Čechů a Němců v habsburské monarchii před světovou válkou?

\$Otázky k zamyšlení:\$

Co si představujete pod pojmem „preferovaný národ“?

Vzpomenete si, které národy žily v habsburské monarchii?

\$Citovaná a doporučená literatura\$

ČORNEJ, P. et al. *\$Dějiny zemí koruny české II.\$* Praha: Paseka, 1993.

MENCL, V. et al. *\$Křížovatky 20. století.\$* Praha: Naše vojsko, 1990.

URBAN, O. *\$Česká společnost 1848-1918.\$* Praha: Svoboda, 1982.

#2. Češi a Slováci v letech 1. světové války (1914 – 1918)

\$Cíl kapitoly\$

Po prostudování kapitoly byste měli být schopni:

Posoudit postavení Čechů a Slováků na začátku 1. světové války;

Zhodnotit úlohu T. G. Masaryka, E. Beneše a M. R. Štefánika při aktivizaci odboje v zahraničí;

Pochopit úlohu domácích politiků při vyhlášení samostatného státu v říjnu 1918.

\$Klíčová slova:\$ PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA, NÁRODNÍ RADA ČESKOSLOVENSKA, MASARYK, BENEŠ, ŠTEFÁNIK, KRAMÁŘ, LEGIE, WILSON, NÁRODNÍ VÝBOR, PITTSBURGHSKÁ DOHODA.

\$Čas na prostudování kapitoly\$

2,5 + 0,5 hodiny (teorie + řešení úloh)“

#2.1 Řešení české otázky v letech 1. světové války

Až začátek světového konfliktu nabídl českému a slovenskému národu řešení jejich další existence. Sarajevský atentát 28. 6. 1914 ukončil nejen život rakouského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, ale celou, alespoň pro Evropu mírovou epochu. Poprvé v dějinách lidstva došlo ke skutečné světové válce, do níž byly zapojeny všechny hlavní světové mocnosti včetně USA a Japonska. Co se týká viny na rozpoutání světového konfliktu, historikové se shodli, že chybou politických kruhů obou bloků bylo nikoli to, že by si válku přáli, nýbrž to, že si dost zjevně nepřáli zachovat mír.

Na jedné straně stanuly **\$centrální mocnosti\$** (Německo a Rakousko-Uhersko, podporované později Tureckem a Bulharskem), na druhé straně vedle Srbska stanuly státy **\$Dohody\$**, tj. Rusko, Francie a Velká Británie, k nimž se později přidala řada dalších států. V průběhu války došlo k celé řadě změn. Itálie, původně spojenec centrálních mocností se v roce 1915 přidala na stranu Dohody, ale mnohem významnějšího spojence představovaly USA, které nejen ochotně půjčovaly státům Dohody peníze, ale v roce 1917 přímo do válečných událostí v Evropě vstoupily. Ovšem v tomtéž roce Dohodu v důsledku bolševické revoluce opustilo Rusko.

\$První světová válka\$ vzešla z celého systému rozporů mezi mocenskými bloky.

Jednoznačně šlo o válku dobovačnou, která měla buď zásadně změnit nebo potvrdit *dosavadní rozložení sil, udržet či získat kolonie a trhy*. Tyto spory ovšem *zostřovala* radikální a konfrontační politika Německé říše. Sjedené Německo zaznamenalo po roce 1871 nebývalý kulturní, hospodářský, civilní a mocenský vzestup, díky němuž se stalo v této epoše snad nejrychleji se rozvíjející zemí na světě, a v představách německých politiků měla mít tato skutečnost adekvátní odezvu v mezinárodní politice. Prakticky to znamenalo

rovnocenné partnerství Německa s tradičními světovými velmocemi a podíl na znovurozdělení světa.

\$Pro Rakousko-Uhersko znamenala válka zesílení závislosti na Německu.\$ V tomto spojení hrála monarchie „druhé housle“, ve vojenských otázkách probíhaly společné porady obou generálních štábů a část rakouskouherské armády byla podřízena německému velení. Vážně se uvažovalo o hospodářském a politickém sblížení obou říší. Pro celkovou politickou atmosféru však rozhodujícím momentem bylo zesílení všenněmeckých tendencí a obraz války byl předkládán jako boj mezi Germány a Slovany. Podřízenost habsburské monarchie císařskému Německu vedla k vytváření oficiálních teorií o vytvoření „Mitteleuropy“, která ve své sjednocené podobě měla být velkoněmeckou protiváhou jak proti britské koloniální říši, tak proti ruskému impériu. Předpokladem k realizaci těchto velkoněmeckých ambicí bylo ovšem vítězství ve válce, po kterém by následovalo potlačení slovanských národů v habsburské monarchii a všech jejich snah po sebeurčení. Měla-li být vítězem Velkoněmecká říše, bylo nasnadě, že poválečná existence habsburské monarchie byla zbytečná i pro říšské Němce.

\$Pro český a slovenský národ znamenala válka kvalitativně novou situaci. Jednalo se o jejich existenci: mohly padnout všechny naděje na seberealizaci, anebo se mohly uskutečnit i ty nejmělejší sny o vytvoření samostatného státu. Porážka centrálních velmocí by mohla změnit situaci natolik, že by se česká a slovenská politika mohla pokusit realizovat své dosud „utopické“ představy o přeměně těchto národů v národy státní. I tento úkol byl značně obtížný, neboť na počátku války žádný ze států Dohody nezahrnoval do svých cílů rozbití habsburské monarchie.

\$Proto bylo důležité přeměnit českou otázku v otázku mezinárodní, což znamenalo seznámit dohodové státy s českou a slovenskou problematikou a zainteresovat je na jejím řešení. V pochopení těchto základních principů spočívala velikost českých a slovenských politiků, kteří jim věřili, zasvětili jim svůj boj a realizovali je.\$

Po vypuknutí války se česká politika rozdělila do několika proudů. **\$Prorakouské\$** stanovisko držely katolické strany, **\$protipólem\$** byli radikální státoprávníci, pro něž byla válka předpokladem k vytvoření samostatného státu. Bylo zajímavé, že z počátku tato protirakouská varianta neměla masovější podporu a její základnou byl až **\$zahraniční odboj v čele s T. G. Masarykem\$**. Však také když v prosinci 1914 odešel do emigrace, jeho postavení vypadalo beznadějně a rakouský tisk Masarykovu akci posměšně komentoval jako „osobní vypořádání války centrálním mocnostem“. Hlavní proud domácí české politiky reprezentovali agrárníci a mladočeši. Nebyla to již sice vysloveně pozitivní prorakouská politika, jejím představitelům šlo spíše o uchránění českého veřejného a hospodářského života. I zde se názory jednotlivých představitelů různily. **\$Karel Kramář\$** se snažil navázat na předválečnou **\$novoslovanskou politiku\$**, která byla více aktivována počátečním postupem ruských armád v Haliči, ale po jejich porážce u Gorlice v květnu 1915 vzal projekt státu v čele s králem z carské rodiny Romanovců za své. Čeští politikové se po té zaměřili na narůstající agresivitu velkoněmeckých a germanizačních snah, ale jejich politické možnosti se prudce zhoršovaly. Chování rakouských úřadů vůči Čechům se **\$stalo výrazně nepřátelské\$**. Z relativně tolerantního předválečného Rakouska toho mnoho nezůstalo. Parlament byl uzavřen podobně jako zemské sněmy, demokratická práva silně omezena a na řízení monarchie získávalo čím dál větší podíl armádní velení. Jako zastrašení široké české veřejnosti mělo působit zatčení několika čelných politiků. (V. Klofáče, K. Kramáře a A. Rašína), z nichž poslední dva byli odsouzeni k trestu smrti. I když byli později amnestováni, v daný moment rozsudek působil výmluvně. Perzekuováni byli i představitelé celonárodních

organizací, např. starosta Sokola dr. Scheiner, tvrdě bylo zakročeno proti několika redaktorům denního zpravodajství, kteří za porušení censury a „vyzrazení vojenského tajemství“ byli odsouzeni k trestu smrti a skutečně popraveni (S. Kratochvíl, E. Matějka a J. Kotek).

Po zastavení činnosti politických stran se jako jediná možná obrana proti německému tlaku a centralizačním snahám jevil v roce 1916 ustavení Národního výboru a Českého svazu, v němž se spojily jednotlivé české parlamentní kluby říšské rady v celonárodní politickou organizaci. Jejich postoj se odrážel v proklamování národnostní autonomie pro případ ústavního řešení národnostní otázky a bylo to v podstatě prorakouské stanovisko. Čeští politikové vyčkávali, co lze očekávat od nového císaře Karla I., který koncem roku 1916 nastoupil do čela habsburské monarchie po smrti Františka Josefa I.

#2. 2 Význam zahraničního odboje pro formování samostatného československého státu

V čele akce vedoucí k osamostatnění českých zemí a jejich spojení se Slovenskem stál T. G. Masaryk. Ten se již v prvních dnech války přesvědčil, že v rámci monarchie, kde zcela vládou Němci a Maďaři, nebude možné řešit národnostní otázku ve prospěch českého a slovenského národa.

Svou koncepci zveřejnil T. G. Masaryk nejdříve v Curychu a v Ženevě v neutrálním Švýcarsku ve dnech 5. a 6. července 1915 u příležitosti vzpomínkových akcí k 500. výročí upálení českého reformátora Jana Husa. Jeho projevy byly předzvěstí politického vystoupení, k němuž došlo téhož roku, kdy do Paříže také přijel jeho oddaný spolupracovník **dr. E. Beneš**. Ten se jako organizátor domácí odbojové organizace Mafie tak vyhnul svému zatčení.

Společně s **M. R. Štefánikem** vytvořili Český zahraniční komitét, sdružující všechny organizace Čechů v cizině a prvním závažným dokumentem jednoznačně formuloval cíl: **samostatný československý stát**.

Tvůrci dokumentu prohlásili, že průběh války a politika Vídně je nutí domáhat se samostatnosti bez ohledu na Rakousko-Uhersko. Byl to výrazný rozdíl oproti všem předcházejícím koncepcím. Když byl komitét přejmenován počátkem roku 1916 na Českou národní radu a později na **Národní radu československou**, vytvořilo se tak zahraniční organizační a politické centrum jako vysloveně **protirakousky orientované křídlo české politiky**.

Bezprostředním **cílem těchto tří politiků bylo získat pro svou akci pochopení u představitelů Dohody**. Dohodové mocnosti dlouho kalkulovaly s možností, že se Rakousko-Uhersko přece jen vytrhne z německého vlivu a stane se ve středoevropském prostoru protiváhou Berlína. Na vytvoření národních států, nezávislých na Rakousku, jak to Masaryk proklamoval koncem roku 1915, pohlížely jako na ne právě nejlepší variantu. Rozbití habsburské monarchie nebylo ještě na pořadu dne, ovšem v průběhu války se ukazovalo, že Vídeň sice poručníkování svého spojence snáší velmi těžce, ale svou závislost zlomit nedokáže. Nakonec události v Rusku, dvě revoluce v roce 1917, které ukázaly, jak nepevné mohou být staré mnohonárodnostní monarchie, napomohly k posunu v myšlení dohodových politiků. Vždyť **národní myšlenka**, pozitivní nacionalismus, mohl být účinnou hrází proti případné revoluční záplavě.

Koncepcím samostatného státu bylo třeba dodat potřebnou váhu. Československé národní radě již nemohly stačit jen sympatie anglosaských publicistů a intelektuálů, organizací krajanů v USA, starousedlíků v Rusku apod. Všechny síly politického triumvirátu byly

zaměřeny na **vytvoření československého zahraničního vojska, legií**, které se na francouzské, ruské a italské frontě formovaly z českých a slovenských předválečných emigrantů, z vojenských zajatců a přeběhlíků. Skutečnost, že pro ideu samostatného státu, hlásanou několika politiky v emigraci se rozhodly bojovat a také umřít desetitisíce dobrovolníků, na dohodové politiky hluboce zapůsobila.

Vojenská hodnota československých legií přitom byla vysoká. Legie účinně zasáhly do bojů proti vojskům centrálních mocností, ať už to bylo v Rusku u Zborova a Bachmače, ve Francii u Terronu a Vouziersu nebo v Itálii u Doss Alto.

Výrazné úspěchy nasazených

československých legií přispěly k uznání československých politických cílů. Již v létě roku 1918 francouzská vláda oficiálně vyhlásila právo československého národa na samostatnost a Československou národní radu uznala jako jeho představitelku. Podobné prohlášení vydaly o něco později vlády Velké Británie a USA.

Byl to v plné míře zahraniční odboj vedený Masarykem, který byl rozhodujícím faktorem v boji za samostatný stát. Jeho představitelům, Masarykovi, Benešovi a Štefáníkovi se podařilo přesvědčit dohodové velmoci, především USA, o nutnosti začlenit československé zájmy do válečných cílů Dohody.

#2.3 Vyhlášení samostatného Československa

Domácí česká politika, válečnými událostmi zahnaná do defenzívy, vkládala velké naděje do osoby nově nastupujícího císaře Karla I. na přelomu roku 1916/1917. Nový císař si uvědomoval, že má-li zachránit habsburskou dynastii a Rakousko-Uhersko, musí se odpoutat od Německa a pokusit se uzavřít separátní mír. Německé politické a vojenské kruhy však s touto pro ně nepříznivou alternativou počítaly a tak jednání o separátním míru počátkem roku 1917 ztroskotala. Monarchie tak svůj osud definitivně spojila s císařským Německem až do úplné porážky v listopadu roku 1918.

Značný ohlas v české veřejnosti měla také ruská únorová revoluce 1917, která zahájila proces demokratizace v carské absolutistické říši. České veřejné mínění se radikalizovalo a začalo se uvažovat buď o zásadní přestavbě Rakouska, nebo o jeho rozbití. Prvním výsledkem slibů nového císaře Karla I. o uvolnění politických poměrů v monarchii bylo svolání předlitavského parlamentu na 30. května 1917. Dosud **loajální česká politická reprezentace** sdružená v Českém svazu se začala ocitát pod tlakem veřejného mínění a začaly přesuny na pozice národního radikalismu.

Autorem výzvy pod názvem **„Manifest českých spisovatelů“** byl dramaturg Národního divadla Jaroslav Kvapil. Podepsaných 222 spisovatelů, vědců a žurnalistů naléhalo na české poslance, aby buď obhajovali na zasedání říšské rady národní zájmy a ideu „Evropy národů svéprávných a svobodných“ nebo aby odstoupili. Český svaz skutečně na zasedání říšské rady vydal oficiální prohlášení, které se vyslovalo pro autonomii českých zemí a jejich spojení se Slovenskem ve federalisticky uspořádaném Rakousku-Uhersku. I když domácí česká politika stále zůstávala na půdě říše, **distancovala se od stávajícího politického systému**.

Každopádně se otupovaly rozdíly mezi jednotlivými stranami a politickými osobnostmi, posilovala se národní jednota a dochází k mobilizaci na počátku války ještě skeptické české veřejnosti. Čeští političtí představitelé získávali pozvolna větší autoritu než rakouské úřady. Vliv na další průběh emancipačního boje Čechů a Slováků měly i další události v Rusku, **bolševická revoluce** v říjnu 1917. Formulace práv na sebeurčení národů vyvolávala nadšení i v českých zemích, i když levicová část společnosti spíše naslouchala bolševickým heslům o míru a programu socialismu, který obsahoval i odvěký požadavek rolnictva na rozdělení půdy. Ruské události značně zradikalizovaly některé sociální vrstvy evropské

společnosti, ohrožovaly autokracii všeho druhu a evidentně rozvracely národnostně smíšené státy. Dohodové velmoci začaly přistupovat k **\$otázce další existence Rakousko-Uherské monarchie\$,** která se svou národnostní pestrostí tolik podobala Rusku, **\$jako k otázce základní\$.**

Americký prezident **\$Wilson\$,** jehož vliv na události značně stoupl po vstupu USA do války v roce 1917, **\$formuloval svůj program\$** v poselství Kongresu v lednu 1918, kde **\$ve 14 bodech\$** (byly i protiváhou sovětských mírových návrhů) šel za válečné cíle Dohody z roku 1917. Ve znění jeho poselství vyzněla charakteristika **\$1. světové války jako konfliktu demokracie a absolutistických režimů.\$** V 10. bodu však byla požadována jen **\$autonomie národů habsburské říše\$** a tato zdrženlivost vycházela z jednání, v nichž se stále uvažovalo o odtržení Rakouska-Uherska od jeho spojence Německa.

Složitěho úkolu přivést český národ k samostatnému státu se ujal zreorganizovaný **\$Národní výbor\$,** který byl v červenci 1918 sestaven podle výsledků posledních předválečných voleb z roku 1911. Jeho představitelé si uvědomovali, že v současné krizi monarchie nebude problém samostatnost vyhlásit, ale problematické může být ji udržet. Bylo nutné nedopustit násilnosti a krveprolití, připravit fungující státní aparát a řadu opatření, jimiž by se přerušil styk s Vídní a s Budapeští a vytvořit také vlastní ekonomiku státu.

Akutním problémem byla otázka zásobování, které bylo problematickou po celou dobu války, a charakterizovala nepřípravenost monarchie na delší válečný konflikt. Právě zkušenosti z několika hladových bouří, které končily krveprolitím (Ostravsko, Brno, Prostějov, Plzeň) varovaly i nově ustavený **\$Národní výbor v čele s A. Švehlou\$.** Jeho snahou bylo udržet v českých zemích co nejvíce zásob potravin, při čemž tendence rakouských úřadů směřovala k jejich vývozu do Vídně.

Neocenitelný význam v této situaci měl postoj socialistických stran, včetně sociálních demokratů, které sice k hájení svých sociálních požadavků měly vytvořeny vlastní orgán – **\$Socialistickou radu\$,** ale daly všechny své síly, především odborové organizace železničních a poštovních zaměstnanců, do služeb protirakouské akce. Socialistická rada se sice ještě pokusila o samostatnou akci 14. října 1918. V souvislosti s generální stávkou na protest proti vývozu potravin, v níž se angažoval i B. Šmeral, se na několika místech objevily letáky vyzývající k vyhlášení republiky, byla ovšem Národním výborem za to tvrdě kritizována a akce skončila fiaskem.

V říjnových dnech roku 1918 se podařilo Dohodě zcela paralyzovat vojenský odpor Německa a Rakouska-Uherska, v rovině politické nabraly události rychlý spád. Dne 14. října 1918 dosáhli v Paříži u zástupců dohodových států čeští a slovenští politikové uznání Československé národní rady za **\$prozatímní vládu Československé republiky\$.** Samostatný stát sice v reálu ještě neexistoval, ale jeho noví představitelé byli připraveni ujmout se svých funkcí. T. G. Masaryk jako prezident, předseda vlády a ministr vnitra, E. Beneš – ministr zahraničí, M. R. Štefánik – ministr války. V následujících dnech tito představitelé prozatímní vlády projednávali v Ženevě s delegací pražského Národního výboru vedenou K. Kramářem konkrétní postup ustavení nového státu a bylo zřejmé, že dny habsburské monarchie jsou sečteny.

Když 27. října 1918 odeslal rakouský ministr zahraničních věcí J. Andrassy nótu Spojeným státům, v níž jeho vláda ve snaze ukončit válku za každou cenu přislíbila i uznání práv Čechoslováků a Jihoslovanů, pochopilo předsednictvo Národního výboru, že přišel čas jednat. 28. října 1918 převzal Národní výbor hlavní zásobovací centrálu Obilní ústav včetně místodržitelství a dalších úřadů a na Václavském náměstí vyhlásili v odpoledních hodinách tzv. **\$mužové 28. října\$** (Antonín Švehla, Alois Rašín, Jiří Stříbrný, František Soukup a Vavro

Šrobár – ten dorazil do Prahy jako zástupce Slováků) **§samostatnost Československé republiky§**.

Hrstkou slovenských politiků válečná situace ještě více zaskočila. Některé strany svou činnost ukončily (Slovenská národní strana), jiné vynikaly v prodynastických a prouherských projevech (Slovenská ľudová strana), sociální demokracie jasný postoj vůbec nezaujala a vyzývala k dodržování výjimečného stavu. K určitému oživení došlo až v průběhu roku 1917 pod vlivem obou ruských revolucí, kdy společně se zhoršující se sociální situací narůstala nespokojenost a lidové hnutí. Skupina politických představitelů na Slovensku ani na počátku roku 1918 nechápala, že osud Rakouska-Uherska je zpečetěn a stále zůstávala pasivní. Mnohem větší aktivitu projevovali představitelé slovenských krajanských spolků v USA, kteří po řadě jednání dne **§30. května 1918§** podepsali s Masarykem a s představiteli českých krajanských organizací **§v Pittsburghu dohodu o spojení Čechů a Slováků v samostatném státě§**. Tato dohoda zaručovala Slovákům v novém státě autonomii, jejímž projevem měla být vlastní administrativa a sněm.

K rozhodnější akci se slovenská politická reprezentace dostala až v zářijových dnech 1918, kdy z pověření Slovenské národní rady prohlásil v uherském parlamentě poslanec F. Juriga, že jménem slovenského národa je oprávněna jednat jen Slovenská národní rada, že slovenský národ neuznává uherský parlament a sám rozhodne o svém vztahu k ostatním národům. Slovenská národní rada se sešla **§v Martině 30. října 1918§** na prvním veřejném shromáždění a vzhledem k událostem v českých zemích **§prohlásila v přijaté deklaraci rozchod s Uherskem a sjednocení Čechů a Slováků v jednotném státě**.

Nesporně významnou osobností celé této dějinné etapy se stal Masaryk. Jak snadné bylo pro šedesáti-čtyřletého univerzitního profesora a poslance říšského sněmu počkat v klidu, jak válečné události dopadnou. Přesto odešel do emigrace, vytáhl do boje, jehož výsledek byl více než nejistý. Ale právě díky jeho erudici a realismu v politice byla plně využita historická možnost, která se vytvořila a mohla se silou aktivní a cílevědomé politiky prosadit ve vzniku samostatného Československa. §

#Shrnutí kapitoly

V roce 1914, po vypuknutí 1. světové války nebyl jasný osud ani českého ani slovenského národa. Česká politika se diferencovala, od názorů na proruskou orientaci K. Kramáře, přes vyčkávání podle vývoje situace až po orientaci na západní demokracie, jak prosazoval T. G. Masaryk a E. Beneš;

Snaha o zmezinárodnění české otázky Masarykovou skupinou v emigraci;

Aktivní vystoupení československých legií na světových bojištích;

Zahraniční odboj jako hegemon v zápase o získání samostatnosti;

Aktivizace domácího odboje a úloha Národního výboru při vyhlášení samostatného státu.

§Kontrolní otázky a úkoly: §

Jaké byly českých a slovenských politiků o budoucnosti obou národů po válce?

Proč Masaryk usiloval o zmezinárodnění české otázky?

Popište bojovou cestu československých legií a zdůvodněte jejich vytvoření.

Jakou roli sehrávaly krajanské spolky v USA při vytváření samostatného státu?

§Otázky k zamyšlení: §

Proč Masaryk jednal se slovenskými krajanskými spolky v USA a nehledal kontakt se slovenskými politiky v Horních Uhrách (Slovensku)?

Akteři říjnového převratu v Praze obsadili Obilní ústav. Napovídá to něco o situaci v zásobování v českých zemích v letech 1. světové války?

§Citovaná a doporučená literatura §

ČORNEJ, P. et al. \$Dějiny zemí koruny české II.\$ Praha: Paseka, 1993.
GALANDAUER, J. \$Vznik Československé republiky 1918.\$ Praha: Svoboda, 1988.
MAREK, J. \$České a československé dějiny 2. Od 1790 do současnosti.\$ Praha: Fortuna, 1991.
MENCL, V. et al. \$Křižovatky 20. století.\$ Praha: Naše vojsko, 1990.

#3. Samostatné Československo v meziválečném období (1918-1938)

\$Cíl kapitoly\$

Po nastudování této kapitoly byste měli být schopni:

Orientovat se v poválečném uspořádání Evropy a v problematice vymezování hranic nových států.

Pochopit postavení Slovenska a Podkarpatské Rusi v novém státě.

Rozumět politické struktuře ČSR a jejich vnitřním problémům, včetně postavení německé menšiny ve státě.

Porozumět hospodářské politice v letech konjunktury i v období světové hospodářské krize.

Vysvětlit mezinárodní politiku vedoucí k Mnichovu s důsledky pro ČSR.

\$Klíčová slova\$

VERSAILLES, NÁSTUPNICKÉ STÁTY, SLOVENSKO, PODKARPATSKÁ RUS, SUDETŠTÍ NĚMCI, POLITICKÉ STRANY, KOALICE, SKUPINA HRAD, HENLEINOVCI, MNICHOV.

\$Čas na prostudování kapitoly\$ 3 + 0,5 hodiny (teorie + řešení úloh)

#3.1 Československo a jeho zakotvení v poválečné Evropě.

Ve své době i z dnešního pohledu byla bilance 1. světové války šokující. Bylo výstižné, že Francouzi pro její pojmenování měli výraz „Grand guerre“ – Velká válka, tedy konflikt, který do té doby neměl ve světě obdoby. 37 států povolalo do zbraně na 70 mil. lidí, takřka 10 mil. lidí zahynulo, 20 mil. se vrátilo zmrzačeno a náklady na válku se pohybovaly v astronomických částkách. To svědčilo o tom, že válka jako „pokračování politiky jinými prostředky“ ztratila svůj smysl a změnila se v riziko nevyočitatelné katastrofy.

Mírová konference, která probíhala od ledna do června 1919 ve Versailles u Paříže, svými závěry přetvořila poválečnou Evropu. Podmínky mírových smluv určovala Nejvyšší rada, kde měli rozhodující vliv zástupci vítězných mocností – prezident USA W. Wilson, francouzský ministerský předseda G. Clemenceau a britský premiér D. Lloyd George. Tito představitelé dohodových vítězů měli možnost nejen diktovat mír, ale vytvořit stabilní podobu světových poměrů, která by z míru učinila trvalý stav. Od mírové konference se očekávalo, že vytvoří opěrné sloupce, na nichž bude spočívat stabilita poválečného světa.

Prioritou světové bezpečnosti bylo vytvoření silné a autoritativní světové politické organizace. Mírová konference schválila projekt amerického prezidenta W. Wilsona a ustavila \$Společnost národů (dále jen SN)\$\$. Nová světová organizace disponovala valným shromážděním zástupců, devítičlennou Radou (pět stálých a čtyři volení), Valným shromážděním se stálým sídlem v Ženevě, sekretariátem a řadou specializovaných institucí (rozhodčí soud v Haagu, Mezinárodní úřad práce aj.). SN zformulovala zásady kolektivní bezpečnosti, všeobecné odzbrojení, byla vybavena právem uvalit sankce nebo zorganizovat mezinárodní pomoc napadenému. Od počátku však měla jednu slabinu. Po volební porážce Wilsona se \$USA uchýlily do pozice izolacionismu\$ a odmítly se jednat s účastníky SN. Také neúčast sovětského Ruska byla citelnou mezerou v univerzalitě SN.

Kladem mírového uspořádání bylo potvrzení rozbití Rakouska-Uherska, založení nástupnických států a také pokus o vyřešení statutu národnostních menšin. Ovšem otázka

koloniálních národů, jejich osvobození a případný rozvoj, jak se původně uvažovalo, nepřišla na řadu a zůstala úplně stranou.

\$Zásadním a osudovým problémem versailleského míru byla německá otázka.\$ Německo bylo skutečně sraženo na kolena. Bylo zbaveno 12 % svého území a všech kolonií, armáda (až na stotisícový profesionální Reichswehr) byla rozpuštěna, byl zrušen generální štáb, letectvo, těžké dělostřelectvo a válečné loďstvo bylo odevzdáno vítězům. Porýnská oblast byla zčásti demilitarizována. Toto vše podléhalo spojenecké vojenské kontrole. Na svou dobu bylo nečekaně vysokou sumou i 20 miliard zlatých marek válečných reparací. Tato a další opatření měla být efektivní, pokud by podléhala neustálé kontrole a pokud by je byli ochotni přijmout i Němce sami. Pro ně však versailleská smlouva byla především diktátem, národní potupou a ponížením, což vyžadovalo revanš – tedy odplatu, která na sebe nenechala dlouho čekat. Nemohla tomu ani v krátkém časovém horizontu zabránit Dohoda, která se již ve 20. letech rychle rozložila. Byl to již zmíněný americký izolacionismus, vyvázala se Itálie, nespokojená se zisky, které jí mírová konference přirklá a narůstající obavy Velké Británie s přílišnou hegemonie Francie na evropském kontinentu a hledání cesty, jak poraženému Německu najít co nejrychleji cestu k velmocenskému zrovnoprávnění. Garantující moc mírového uspořádání se tím vším drobila a slábla. A když v roce 1929 přišla zničující světová hospodářská krize, která postihla jak nedávné vítěze tak i poražené, politické důsledky jsou známé. Každý systém, který nemůže širokým lidovým vrstvám zabezpečit stabilní, slušnou nebo dokonce vzrůstající životní úroveň, vybízí automaticky ke kritice a k hledání alternativ. Alternativou v Německu byl počátkem 30. let Hitlerův nacionální socialismus, který nabízel rychlé řešení, na jehož konci, což ovšem v Německu si málokdo připouštěl, byl politický a vojenský revanš za versailleský diktát. **\$Na pozadí všech těchto změn se odvíjela i historie nového samostatného státu – Československa.\$**

ČSR patřila na konferenci sice k vítězným státům, ale s „omezenými zájmy“ a mohla své požadavky jen přednést k projednání (podobně jako Polsko, Srbsko, Rumunsko aj.). I když dvoučlennou delegaci vedl předseda vlády K. Kramář, duší jednání byl ministr zahraničních věcí E. Beneš. Ne všichni zástupci tzv. československé komise přijímali Benešovy požadavky bez výhrad. Plnou podporu teze o historických hranicích českých zemí nacházel Beneš u Francie, kde byla patrná zainteresovanost na co největším oslabení poraženého Německa. V momentech, kdy se uvedená teze dostávala do rozporu s obtížně stanovitelnými etnickými hranicemi, mnohem rezervovanější byli britští a američtí zástupci.

Zajištění hranic v rozmezí historických zemí koruny české bylo zakotveno ve Versailleské smlouvě s Německem (28. 6. 1919) a v Saint - germainské smlouvě s Rakouskem (10. 9. 1919). Trianonskou smlouvou s Maďarskem (4. 6. 1920) bylo Československu postoupeno Slovensko a Podkarpatská Rus a konečné vymezení hranic na Těšínsku, Oravě a Spiši bylo ukončeno až rozdělením Těšínska mezi Československo a Polsko v červenci 1920.

Československá vláda tak dosáhla mezinárodního uznání faktického stavu, který byl se souhlasem velmocí uskutečňován během prvních poválečných let.

Výše zmíněný Národní výbor československý měl po 28. říjnu 1918 moc zákonodárnou i výkonnou a plnil funkci jakési **\$dočasné vlády\$,** protože Dohodou uznaná vláda zatím pobývala v zahraničí (Masaryk v USA, Beneš na pařížské mírové konferenci a Štefánik u československých legií na Sibiři). Již 30. 10. 1918 rozhodl o rozšíření počtu svých členů na základě volebního klíče z roku 1911 formou volby uvnitř jednotlivých politických stran, a když bylo 13.11. kooptováno 40 zástupců ze Slovenska, vzniklo **\$revoluční Národní shromáždění československé\$** s 254 členy. Na první památné schůzi 14. 11. 1918 jeho předseda Karel Kramář z moci revoluce prohlásil habsbursko-lotrinskou dynastii za sesazenou z českého

trůnu a za státní formu vyhlásil republiku. T. G. Masaryk byl také v nepřítomnosti zvolen prvním československým prezidentem a K. Kramář předsedou vlády. Hlavním úkolem Národního shromáždění bylo zabezpečit fungování státu a vypracovat ústavu, na jejímž základě měly být provedeny volby do demokratického zastupitelského sboru.

Mladá republika se však musela záhy po svém vzniku také potýkat s mnoha problémy. K těm nejzávažnějším patřila **\$národnostní otázka\$**, především vztah k **\$Němcům\$**, z nichž se doslova přes noc stala národnostní menšina – přišli o status „privilegované“ majoritní národnostní skupiny. K nejvýznamnějším představitelům Němců na území Čech a Moravy patřil německý nacionalista **\$Rudolf Lodgmann von Auen\$**. Ten stanul v čele provincie **\$Deutschböhmen\$** s centrem v **\$Liberci\$**, která měla být součástí zamýšleného **\$Německého Rakouska\$** (Deutsch Österreich) – území s německou většinou v českých zemích spadající pod správu Vídně. Provincie Deutschböhmen vznikla již den po proklamaci nezávislého Československa – 29. října 1918. 30. října byla v Opavě vyhlášena provincie **\$Sudetenland\$** (v čele Robert Freissler), 3. listopadu ve Znojmě jihomoravská provincie **\$Deutschsüd - mähren\$** a konečně též den na jihu Čech v Prachaticích provincie **\$Böhmerwaldgau\$**. Všechny čtyři německé provincie směřující k odtržení a přičlenění k sousednímu Rakousku však měly efemérní trvání. Nově konstituovaná státní moc ČSR začala koncem listopadu s jejich **\$vojenskou likvidací\$**. Po ne příliš silném odporu byla jako poslední dne 18. prosince 1918 obsazena Opava a německá iredenta s minimálními oběťmi potlačena.

\$Zůstal však pocit nedobrovolné příslušnosti k novému státu\$, určitá hořkost ze ztráty předchozí nadřazenosti německého žilvu v bývalé monarchii a nakonec došlo i ke ztrátám na životech při sudetoněmeckých demonstracích 4. 3. 1919, v den, kdy se v sousedním Rakousku konaly volby do parlamentu.

Česká revoluce tedy dobyla německé pohraničí především ve snaze vymezit ze svého hlediska optimální, ale nacionalistickým způsobem hranice svého státu. Tím se pochopitelně zjitřil vztah obou národů, který již dříve byl napjatý a poznamenaný z obou stran nacionalismem a šovinismem.

\$Nebyl to samozřejmě šťastný začátek pro soužití obou národů ve společném státě.\$ Přitom však bylo všeobecně známo, že vedoucí osobnosti československého státu měly dobrou vůli hned na počátku položit základy pokojného soužití Čechů a Němců v novém státě. Soužití obou národů bylo možné, ale jen jako rovných s rovnými. Vyžadovalo to však dobrou vůli, mnoho snahy a čas v příznivých a prosperujících střeoevropských poměrech, což však dějiny oběma národům neposkytly.

#3. 2 Slovensko v novém státě a řešení hraničních sporů s okolními státy

Ukončení války neznamenal bezproblémové připojení Slovenska k novému státu, protože jeho území zůstalo pod maďarskou správou. Národní výbor na návrh V. Šrobára se usnesl 2. 11. 1918 Slovensko vojensky obsadit. Celá akce měla několik peripetií, kdy se nová maďarská vláda premiéra M. Karolyi snažila zachránit celistvost Uher, ale již 30. 12. 1918 české vojsko obsadilo Košice a **\$Vavro Šrobár\$** jako ministr s plnou mocí začal energicky úřadovat v Žilině.

Teprve nyní se zjišťovalo, v jaké katastrofální situaci se slovenský národ nachází. Mnozí odborníci – publicisté, historikové, demografové - došli k závěru, že **\$Slováky od úplného zániku dělilo jedno až dvě desetiletí\$**.

Pro pochopení situace Slováků je třeba se krátce ohlédnout do minulosti. Už v roce 1875, krátce po Rakousko-Uherském vyrovnání, začala v Horních Uhrách (Slovensko) bezohledná

maďarizace. Byly zrušeny poslední slovenské střední školy – univerzitu v moderním slova smyslu Slováci nikdy neměli a ze tří tisíců obecných škol jich v roce 1917 zbylo jen 265, zatím co maďarských na Slovensku bylo 3500. I na těch několika zbývajících se muselo učit 19 hodin týdně maďarsky. Na 30 tisíc dětí do školy vůbec nechodilo a od měšťanských škol začínala pouze maďarština. Tehdejší známý publicista Béla Grunwald označil sféru školství na Slovensku jako „mašinu, do které se házejí Slováci a vypadávají z ní maďaróni“ (pomáďarštělí Slováci). Před rokem 1910 neexistoval na Slovensku jediný slovensky psaný deník a z 324 redaktorů působících v tomto regionu se k slovenské řeči hlásilo pouhých 11. Ve svých pamětech z roku 1926 píše Vavro Šrobár, že slovenských národních aktivistů bylo tak málo, že se všichni znali osobně. A dále také přiznává, když vysvětluje, že v budapeštském parlamentu z 300 poslanců byli pouze 2 Slováci: „Odroditelstvo kvitlo medzi Slovákmi ako v žiadnom národe na svete. A títo odrodilí synovia boli horší nepriatelia svojho rodu než rodení Maďari“.

\$V. Šrobár\$, svým založením demokrat a humanista, **\$byl vybaven v podstatě diktátorskými pravomocemi\$.** Zemi našel vyčerpanou a hladovou, hroutila se měna, doprava nefungovala a státní aparát, složený z maďarské byrokracie, odmítal poslušnost a úřadoval podle starých i nových uherských zákonů. Maďarští obchodníci sabotovali a stávkovali a kryli se za záda dělníků, kteří byli stejně nacionalisticky zaměřeni. Když počátkem roku 1919 V. Šrobár vstoupil v čele ministerstva pro správu Slovenska do Bratislavy, přivítalo ho budoucí hlavní město Slovenska generální stávkou dělníků, úředníků a živnostníků, protože zde žili jen Němci a Maďari. V. Šrobár vydával jeden dekret za druhým, odebíral živnostenská oprávnění, propouštěl a trestal neposlušné úředníky a vyzýval vlastence, aby se ujali správy a školství. Když ale na konkurz, vypsáný na 3000 učitelských míst v nově poslovenštěných školách se přihlásilo jen 26 uchazečů a podobně dopadl konkurz v soudnictví, bylo zřejmé, že problémy bude třeba řešit jinak. O pomoc byla požádána tvořící se československá armáda a dobrovolníci.

Situace navíc byla komplikována pádem maďarské vlády a vyhlášením **\$Maďarské republiky rad\$,** což byla diktatura sovětského typu vedená komunistou Bélou Kúnem. Československo, jako spojenec Dohody, se muselo zúčastnit pod vedením dohodových důstojníků tažení proti nové moci. Ta mj. také **\$prosazovala obnovení Velkých Uher, tedy včetně Slovenska\$,** což zjevně narušovalo integritu sotva vzniklého Československa. Dobře organizovaná maďarská Rudá armáda obsadila větší část Slovenska a pod její patronací vznikla v Prešově v létě 1919 **\$Slovenská republika rad\$.** Dohoda několika ultimátů donutila Maďary Slovensko vyklidit a s jejich odchodem skončil i jepičí život Slovenské republiky rad.

Národní a politické obroda i správní konsolidace na Slovensku pokračovala, i když s mnoha problémy. Aktivizovaly se katolické složky, sílily sociální konflikty, problémy přinášel nejen příchod, ale i kvalita a ambicióznost mnoha z dvaceti tisíců českých dobrovolníků, kteří zaujali místa opuštěná Maďary.

Nejpatrnější byl v následujících letech rozvoj slovenského školství. Už po deseti letech byla vybudovaná celá síť školství, v roce 1931 bylo na Slovensku 3094 obecných, 132 měšťanských, 48 středních škol, 6 obchodních, 22 zemědělských, 362 pokračovacích, 35 průmyslových a odborných škol a jako vrchol vzdělávací pyramidy Komenského univerzita v Bratislavě, kam přešla dobrovolně celá řada českých docentů a profesorů. V té době již vycházelo 8 slovenských deníků, 37 týdeníků a 70 dalších časopisů, začal vysílat slovenský rozhlas.

\$I v současné době je třeba objektivně konstatovat, že k záchraně slovenského národa byla v té době jen jediná reálná cesta – vytvoření a upevnění Československé republiky.\$

Realitou však také bylo, že tato cesta se uskutečňovala nacionalistickým způsobem a navíc i mocí diktátu dohodových vítězů a nemohla být spravedlivá ke všem. Uvnitř nových hranic zůstala početná maďarská menšina, resp. těch, kteří nevěděli, jsou-li Maďary či Slováky a to přineslo v budoucnu mnoho komplikací.

Ještě složitěji než na Slovensku probíhal proces připojení dalšího území, které bylo součástí Uher a to na **\$Podkarpatské Rusi\$**. Tady sehrála také svou roli rusínská politická reprezentace v USA v čele s jejich představitelem H. Žatkovičem. Ve smyslu připojení této oblasti k ČSR jednal jak s Masarykem, tak s Wilsonem, ale přesto se vytvořilo několik národních rad, které vytvářely různé alternativy od připojení k Ukrajině až k setrvání v Maďarsku. Nakonec v květnu 1919 se Ústřední národní rada rozhodla pro připojení k ČSR. Svůj vliv zde měla i Dohoda, která se vzhledem k vývoji v Rusku obávala bolševizace střeoevropského prostoru a považovala připojení Podkarpatské Rusi k ČSR za faktor stability. Nově připojené území také vytvořilo společnou československo-rumunskou hranici a její spojení s ČSR bylo vymezeno autonomií, tedy vlastní sněm, guvernér a zastoupení v československém Národním shromáždění. Poměry ovšem byly velmi komplikované, byl problém vyučovacích jazyků ve školách (obyvatelstvo hovořilo šesti nářečím) a v zemi byly další menšiny – Maďaři, Rumuni, Němci, Židé.

Přestože mírové smlouvy akceptovaly historické hranice zemí koruny české, **\$na území Těšínska vznášel nároky jak československý, tak polský stát\$**. Původní jednání Zemského národního výboru pro Slezsko vedlo s Poláky k dohodě, která ponechávala české straně jen malou část Těšínska, s čímž vláda v Praze nesouhlasila. Když polské úřady vypsaly počátkem ledna 1919 volby do sejmu i na sporném území, vypukl týdenní **\$lokální ozbrojený konflikt\$**. Obě strany vyjadřovaly maximalistické požadavky z různých hledisek. Polské etnické hledisko žádalo území, kde se nářečí podobalo polskému jazyku (Ostrawica granica), krajní názory českých nacionalistů žádaly území až po Vislu, tedy oblast bývalého Těšínského knížectví, které v určitých obdobích náleželo českému království. Po ústupu polských vojsk za Vislu zasáhla nejvyšší spojenecká rada, byla stanovena demarkační linie a oblast zůstala pod mezinárodní kontrolou. K definitivnímu rozdělení Těšínska došlo až rozhodnutím Rady velvyslanců ve Spaai v Belgii 28. 7. 1920. Dá se říci, že Československo získalo více přímou tratí Bohumín – Košice a částí uhelného revíru, Polsku zůstala východní část Těšínska a části Oravy a Spiše na Slovensku.

Jako symbol sporu byla stanovena hranice na řece Olši, čímž bylo roztrženo mezi oba rivaly bývalé hlavní město knížectví Těšín (Cieszyn). Mnohem více i v tomto případě působily pocity křivdy a nevráživosti, které byly při dalších dějinných zvratech zneužity k vyvolání vzájemné nenávisti obou národů.

Nový československý stát se dotvářel a konsolidoval za bouřlivých událostí. Je třeba si připomenout, že jak k úspěchu zahraniční akce, směřující k ustavení československého státu, tak ke státotvornému uspořádání již doma v republice významně přispěly **\$československé legie\$**. Na základě působení legií v Rusku, Francii a v Itálii bylo Československo mezinárodně uznáno jako válečný dohodový stát. Celkem bojovalo na frontách ve **\$Francii\$** takřka 10 000 československých legionářů, přes 630 jich padlo, v **\$Itálii\$** se shromáždilo postupně na 20 000 legionářů, nebyli však již všichni nasazeni do bojů, padlo okolo 350 a početně nejsilnější legie v **\$Rusku\$** měly na 55 000 mužů, z nichž padlo více jak 4 000.

\$Tzv. sibiřská anabáze\$ znamenala zásah legií, přes počáteční snahu o neutralitu, do občanské války v Rusku a bojů proti Rudé armádě. Přes různé složité peripetie nakonec dosáhla československá politika na podzim 1919 stažení legií ze Sibíře a návratu domů.

Poslední evakuace lodními transporty z Vladivostoku byla dokončena až v listopadu roku 1920.

Nová republika si byla významu legií vědoma, ostatně i na upevnování nových hranic republiky se úspěšně podílely první oddíly navrátilivších se legionářů z Itálie, do těšínských událostí již zasáhli francouzští legionáři a rozsáhlé boje na Slovensku již absolvovaly početné formace italských a francouzských legií. V meziválečném období byli legionáři považováni za významnou oporu demokratické republiky a nově budovaná československá armáda vycházela nejen z legionářských tradic, ale základ jejího důstojnického sboru tvořili právě legionáři.

#3. 3 Politická struktura, vnitřní společensko-politické problémy a hospodářská situace republiky

První vláda Československé republiky vedená **Karlem Kramářem** se vedle účasti na versailleské mírové konferenci (**Edvard Beneš jako ministr zahraničních věcí**) a zajištění stability na většině území státu zasadila o prosazení měnové a pozemkové reformy. Po triumfálním návratu do Prahy 21. prosince 1918 se prezidentské funkce ujal **T. G. Masaryk**, který se bezprostředně ujal prací na vládním programu. **Měnová reforma**, připravená ministrem financí Aloisem Rašínem, vedla k nahrazení rakousko-uherské měny novou měnou československou – koruna československá (kolkování starých rakouskouherských bankovek). Probíhala od konce února do března 1919. **Pozemková reforma**, jejímž duchovním tvůrcem byla agrární strana vedená Antonínem Švehlou, se realizovala na podkladě tzv. záborového zákona (zákona o pozemkové reformě) přijatého Národním shromážděním 16. dubna 1919. Pro účely pozemkové reformy se zabíral veškerý pozemkový majetek nad 150 ha zemědělské a nad 250 ha veškeré půdy. V drtivé většině případů šlo o půdu šlechtických velkostatků, resp. o církevní půdu. K realizaci a k dohledu nad průběhem pozemkové reformy byl ustaven Státní pozemkový úřad. Nesporný vliv na zabezpečení a fungování státní správy mělo přijetí **tzv. recepčního zákona**, který prozatím ponechával v platnosti zákony z doby habsburské monarchie.

V polovině června **1919** proběhly v ČSR první **volby do obecních zastupitelstev**, v nichž zvítězila sociální demokracie. Volební výsledek vedl k demisi Kramářovy vlády všenárodní koalice a ustavení vlády nové pod vedení **Vlastimila Tusara**. (Karel Kramář byl předsedou národních demokratů, kteří utrpěli citelnou volební porážku.) Tusarova vláda tzv. **rudozelené koalice**, v níž měla vedle sociální demokracie výrazné zastoupení agrární (republikánská) strana však podala o rok později v důsledku vnitřního rozkolu sociální demokracie demisi a na její místo nastoupila první z mnoha úřednických vlád ČSR (premiér **Jan Černý**).

Jak již bylo zmíněno, nedlouho po konstituování nového státu byla přijata **prozatímní ústava**, která zůstala v platnosti až do roku 1920, kdy byla Revolučním Národním shromážděním přijata finální podoba **Ústavní listiny Československé republiky**. Stalo se tak **29. února 1920**. Ústavu (vzor měla v ústavě americké a francouzské) tvořilo 6 hlav, v nichž byla zakotvena **republikánská forma státu**, definována moc zákonodárná, výkonná a soudní, ochrana práv národnostních menšin, svoboda vyznání ad. Všeobecné a rovné volební právo se dle ústavy rozšířilo i na **ženy**. Moc **zákonodárná** byla reprezentována **dvoukomorovým parlamentem**: poslanecká sněmovna (300 členů) a senát (150 členů), exekutivu tvořila **vláda a prezident**. Určitou zvláštnost československé ústavy (ale i legislativy jako celku) z roku 1920 představoval fakt, že v ní **nebyla zakotvena existence**

politických stran\$, které však sehrávaly po celou dobu trvání tzv. první ČSR nezastupitelnou roli jak v legislativě, tak exekutivě a dalších sférách života.

Důležitý aspekt v období existence ČSR let 1918–1938 představovala idea

\$československého národa\$, která měla také své zakotvení v ústavě ČSR z roku 1920. V případě, že by se zohlednila národní svébytnost jak Čechů (50 % obyvatel), tak Slováků (15 % obyvatel), nemohli by být Němci (23 % obyvatel) v Československu považováni za národnostní menšinu (za tu by v tomto případě mohli být naopak paradoxně považováni Slováci). Navíc idea čechoslovakismu plně korespondovala s představami zakladatelů státu Čechů a Slováků, tvořících jednotný československý národ, v němž obě národnosti představují pouze samostatnou odnož. Na druhé straně však nebyla akceptována celým slovenským národem, mezi její hlavní odpůrce lze považovat ľudovou stranu, dominantní politický subjekt na Slovensku.

K dalším národnostním menšinám v ČSR patřily, mimo nejpočetnější a nejvýznamnější menšiny německé, menšina rusínská na Podkarpatské Rusi (3 % obyvatel ČSR), menšina maďarská na jižním Slovensku i jihu Podkarpatské Rusi (5 % obyvatel ČSR) a polská menšina (především oblast Těšínska, 0,5 % obyvatel ČSR). K židovskému etniku se hlásilo zhruba 200 000 (1 %) obyvatel ČSR menšiny německé, menšina rusínská na Podkarpatské Rusi (3 % obyvatel ČSR), menšina maďarská na jižním Slovensku i jihu Podkarpatské Rusi (5 % obyvatel ČSR) a polská menšina (především oblast Těšínska, 0,5 % obyvatel ČSR). K židovskému etniku se hlásilo zhruba 200 000 (1 %) obyvatel ČSR. 0,5 % obyvatel ČSR). K židovskému etniku se hlásilo zhruba 200 000 (1 %) obyvatel ČSR.

Přijetí ústavy v únoru 1920 představovalo významný krok, kterým bylo potvrzeno demokratické a pluralitní směřování nedávno vzniknuvšího Československa. Koncem května 1920 byl na společné schůzi obou komor parlamentu znovu zvolen do prezidentské funkce **\$T. G. Masaryk**\$. Jeho pozice v rámci politického systému ČSR se vyznačovala vysokou mírou **\$autority a respektu**\$. Byl všeobecně považován za jednoho z hlavních iniciátorů a architektů nového státu. Prezident významně ovlivňoval a také usměrňoval politické dění – lze konstatovat, že právě z jeho popudu vznikl atypický mimoparlamentní orgán, tzv.

\$Pětka\$, která sestávala z předsedů nejvýznamnějších tzv. státotvorných politických stran. V tomto užším grémiu konzultovali kroky na půdě parlamentu a jejich rozhodnutí měla pro poslance a ministry daných stran závazný charakter. Pětka se postupem doby dále rozšiřovala, koncem 20. let již můžeme hovořit o tzv. Osmičce.

K nejvýznamnějším politickým stranám patřila **\$Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu** (zkráceně též agrární resp. republikánská strana). Hájila zájmy venkova a venkovského lidu (idea agrarismu), její organizační struktura patřila k nejpropracovanějším (strana měla svou organizaci takřka v každé české a moravské obci), její vliv zasahoval i na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Čelným reprezentantem strany a také jedním z nejschopnějších politiků doby I. ČSR byl **\$Antonín Švehla** (předseda třech čs. vlád), který vedle T. G. Masaryka patřil k hlavním iniciátorů vzniku Pětky. Vedle něj ve straně působili **\$Jan Malypetr, František Udržal, Milan Hodža** či **Rudolf Beran** – všichni jmenovaní byli rovněž předsedy čs. vlád.

Významem a silou se republikánské straně vyrovnávala **\$Československá sociálně demokratická strana dělnická** (ČSDSD), jejíž tradice sahají do konce sedmdesátých let 19. století, a která patří k vůbec nejstarším politickým stranám v českých zemích. Orientovala se na dělnické vrstvy a střední třídu (úředníky, učitele, státní zaměstnance apod.), jejichž zájmy reprezentovala. K hlavním představitelům strany mj. patřili **\$Vlastimil Tusar** (premiér 1919–1920), František Soukup, Lev Winter, Antonín Hampl a další. Po rozkolu mezi pravici a

levicí (Bohumír Šmeral) v roce 1920 stranu opustilo radikálně levicové křídlo, které se o rok později transformovalo v **\$Komunistickou stranu Československa\$** (KSČ, založena 16. května 1921). Prvním předsedou KSČ se stal **\$Bohumír Šmeral\$**, od roku 1929 v jejím čele stanul představitel radikálně-bolševického křídla **\$Klement Gottwald\$**.

Ideově blízko k sociální demokracii měla **\$Československá strana národně socialistická\$** (ČSNS). Patřila k opoře československé státnosti, měla velmi blízko k T. G. Masarykovi. Členem strany se stal **\$Edvard Beneš\$** (ministr zahraničí všech čs. vlád do roku 1935, ze strany vystoupil před svým zvolením prezidentem ČSR), dlouholetým předsedou strany byl **\$Václav Klobučník\$**, z významných členů lze zmínit Jiřího Stříbrného (posléze se začal přiklánět k fašistickému proudu a ze strany vyloučen po neshodě s jejím vedením v roce 1926 – tzv. Stříbrného aféra), Emila Frankeho a Petra Zenkla.

Tradiční zakotvení v politickém systému meziválečné republiky měla **\$Československá strana lidová\$** (ČSL) reprezentující křesťansko-katolický proud ve společnosti. Jejím elektorát se rekrutoval zejména z oblasti Moravy, kde si strana udržovala stabilní postavení, k hlavním partnerům strany patřila katolická církev. ČSL byla (mimo úřednické kabinetů) součástí všech vládních koalic let 1918–1938. Nejznámější postavou strany byl moravský rodák z Grygova **\$Mgr. Jan Šrámek\$**. Vedle něj lze např. zmínit Mořice Hrubana, v letech 1926–1929 předsedu senátu.

Mezi konzervativní strany (se silnými nacionálními prvky) se řadila **\$Česko - slovenská národní demokracie\$** (vznikla sloučením několika měšťanských stran na sklonku války). Jejím předsedou se stal K. Kramář (1860–1937), předseda první čs. vlády (1918–1920). **\$Karel Kramář\$** patřil k ideovým oponentům T. G. Masaryka, negativní postoj zaujímal také k osobě Edvarda Beneše. Národní demokracie ve 30. letech výrazně inklinovala k fašismu, nakonec se stala součástí polofašistické formace Národní sjednocení.

Živnostensko - podnikatelské vrstvy reprezentovala **\$Československá živnostensko - obchodnická strana středostavovská\$** (živnostenská strana). Z výrazných postav strany můžeme uvést její předsedy Rudolfa Mlčocha a Josefa Václava Najmana.

K specifickým I. ČSR patřila ve vztahu k politickým stranám skutečnost, že se tyto organizovaly převážně na národnostní bázi. V mnoha ohledech šlo o dědictví z doby existence Rakousko-Uherska.

V prostředí Slovenska získala nejsilnější postavení Slovenská ľudová strana, od roku 1925 přejmenovaná na počest předsedy, katolického kněze a rožumberského rodáka **\$Andreje Hlinky\$** (1864–1938), na **\$Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu\$** (HSLŠ). Pro stranu byla charakteristická silně konzervativně - pravicová orientace se nepřehlédnutelným katolickým akcentem. Pro Slovensko požadovala silnou autonomii, mnohé její kroky měly od 30. let protistátní charakter, ke konci existence I. ČSR se strana otevřeně přiklonila k fašismu. Mimo Andreje Hlinky můžeme k vůdčím osobnostem HSLŠ zařadit **\$Vojtecha Tuku a Jozefa Tisa\$** (předseda strany od roku 1938). Strana se stala součástí vládní koalice v letech 1927–1929 (v roce 1929 z koalice vystoupila na protest proti uvěznění Vojtecha Tuky), jinak převážně zaujímal tzv. negativistický postoj.

Zastoupení v parlamentu ČSR měly rovněž **\$německé politické strany\$**. Ve vztahu k ČSR je rozdělujeme na dvě skupiny: strany **\$aktivistické** a strany **\$negativistické\$**. K aktivistickým politickým stranám bezvýhradně akceptujícím existenci ČSR a skutečnost, že její součástí se stala i německá „menšina“, patřila především **\$německá sociální demokracie\$** (Deutsche sozialdemokratische Arbeitspartei – DSDAP). Z předních osobností strany lze uvést **\$Ludwiga Czecha\$**, Wenzela Jaksche a Josefa Seligera. Mezi další německé aktivistické strany se zařadily Německá křesťansko-sociální strana lidová (Deutsche christlich-soziale Volkspartei,

DCV), německý protipól ČSL (představitel Robert Mayr-Harting) a Svaz německých zemědělců (Bund der Landwirte, BdL), obdoba československé agrární (republikánské) strany (představitel Franz Spina). Svě zastoupení v parlamentu měly také maďarská (jižní Slovensko) a polská menšina.

V parlamentním systému první ČSR platilo pravidlo tzv. **\$vázaných kandidátek\$,** z něhož vyplývalo, že poslanecký mandát nevlastnil poslanec, ale politická strana, za níž byl do parlamentu kandidován. V případě, že v průběhu výkonu svého mandátu konal (resp. hlasoval) v rozporu s usnesením dané politické strany, mohla její strana mandátu okamžitě zbavit. (Při vstupu do národního shromáždění podepisoval každý poslanec revers, v němž se zavazoval ke „stranické disciplíně“, v opačném případě se mandátu vzdá. Revers byl uložen a v případě potřeby její předseda dané strany měl pro „okamžité“ použití k dispozici.) Za dobu existence I. ČSR se vystřídalo celkem 18 vlád (včetně vlád úřednických), což je poměrně vysoký počet. Úřednický kabinet **\$Jana Černého\$,** který v září 1920 nahradil Tusarovu vládu, byl vystřídán v září roku následujícího kabinetem v čele s Edvardem Benešem. Na základě konsensu dojednanému v již zmiňované Pětce došlo v říjnu 1922 ke jmenování vlády tzv. **\$všenárodní koalice** v čele s **Antonínem Švehlou\$,** na níž se podílely všechny parlamentní politické subjekty vyjma stran německých, maďarských, KSČ a slovenských ľudáků – tyto subjekty tvořily parlamentní opozici. Vládě všenárodní koalice se podařilo překonat hospodářskou krizi, která zachvátila Evropu na počátku dvacátých let a minimalizovat její následky na ekonomiku mladého státu. Zásahu na tom měl především ministr financí Alois Rašín a jeho tzv. **\$deflační politika\$,** která utlumila inflaci a stala se základem pro hospodářský růst v druhé polovině dvacátých let. Na druhé straně však silná koruna odrazila na poklesu exportu československých firem a podniků. Dne 5. ledna 1923 byl na Aloise Rašína spáchán **\$atentát\$** (anarchista J. Šoupal) – Rašín umírá o 14 dní později, 18. ledna 1923. Jeho násilná smrt jako vládního činitele vyvolala reakci a 6. března 1923 byl vydán **\$zákon na ochranu republiky\$,** který postihoval všechny formy extremismu (s modifikacemi platil až do roku 1945) ohrožujícího základy republiky.

Vzestup radikalismu namířeného proti československé republice byl patrný především u dvou německých negativistických stran – **\$Německé národní strany\$** (Deutsche Nationalpartei – DNP, založena v roce 1919 v Olomouci v čele s Rudolfem Lodgmannem von Auen) a de facto nacistické **\$Německé nacionálně socialistické strany dělnické\$** (Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei – DNSAP, konstituovala se na sjezdu 15. listopadu 1919 v severočeském Duchcově, v čele Rudolf Jung), která v mnoha ohledech (program, idea velkoněmectví apod.) fakticky představovala analogii k pozdější Hitlerově NSDAP v Německu (od roku 1920). Proti republice se rovněž začala vymezovat i Slovenská ľudová strana (v roce 1922 formulován v Žilině její autonomistický program pro Slovensko), v níž se výrazně angažovala skupina soustředěná kolem Vojtecha Tuky (mj. maďarského agenta). Jednu z významných norem přijatých parlamentem ČSR v první polovině dvacátých let minulého století představoval tzv. **\$malý školský zákon\$** s platností pro celé území republiky a dotýkající se především obecných a měšťanských škol. Zaváděl povinnou osmiletou školní docházku a princip tzv. koedukovaných tříd, stanovoval maximální počet žáků v jedné třídě a uznával plnou rovnost učitelů a učitelek (mj. mezi povinné předměty zaváděl občanskou nauku, ruční práce a tělocvik pro dívky). Školský systém v ČSR let 1918–1938 patřil k nejpropracovanějším v Evropě (jeho základy byly položeny již v předchozím století), byly respektovány školy menšinové (zejména německé), počet všech typů škol se zvyšoval a zcela vymizelo placení školného.

V oblasti sociálního zákonodárství došlo ke schválení tzv. **\$gentského systému\$** podpor v nezaměstnanosti, jež vstoupil v platnost 1. dubna 1925. Vyplácení podpory v nezaměstnanosti bylo vázáno na členství v odborech, které podporu také vyplácely (část přispíval stát). Již v prvních měsících po vzniku Československa byla národním shromážděním přijata **\$osmihodinová pracovní doba a systém sociálního zákonodárství\$** (sociální a zdravotní resp. nemocenské pojištění, mezi hlavní iniciátory patřil ministr Lev Winter). V dané době představovaly zmíněné kroky na poli sociální legislativy významný posun a stavěly ČSR po bok vyspělým zemím Evropy (Francie, Velká Británie).

V parlamentních volbách v listopadu 1925 zvítězila republikánská (agrární) strana, zcela pak propadly socialistické strany (sociální demokracie, národněsocialistická strana). Předseda republikánské strany Antonín Švehla se proto – po neúspěšném pokusu o obnovení předcházející všenárodní koalice a krátké vládě úřednického kabinetu Jana Černého – snažil vytvořit koalici bez účasti levice. Navíc se v zájmu větší podpory a stability budoucí vlády v parlamentu rozhodl oslovit i německé aktivistické strany a slovenskou ľudovou stranu. Téměř rok po volbách tak byla 12. října 1926 jmenována třetí vláda Antonína Švehly – vznikla **\$kolice občanských stran\$** (známá také jako panská resp. kongruová koalice). Ve vládě zasedli zástupci strany republikánské, lidové, živnostenské a mimo nich také ministři dvou **\$německých stran\$** (Bund der Landwirte – Franz Spina a Deutsche christlich-soziale Volkspartei – Robert Mayr-Harting) – stalo se tak poprvé od založení Československa, kdy se na vládě podíleli zástupci německé menšiny. Do vlády občanské koalice posléze vstoupila (leden 1927) i **\$Hlinkova slovenská ľudová strana\$** (ministři Jozef Tiso a Marko Gážik). Levice zůstala v letech 1926–1929 v opozici – šlo o první a zároveň poslední vládu I. ČSR, v níž neměly socialistické strany zastoupení. Ještě před konstituováním občanské koalice došlo v červnu 1926 po velmi bouřlivé debatě v parlamentu k prosazení **\$pevných agrárních cel\$** na dovoz obilí, mouky, brambor, rýže, luštěnin a sádl. Stalo se tak díky podpoře poslanců republikánské a lidové strany a proti vůli poslanců levicových. Toto opatření znamenalo významné posílení zemědělské ochranné politiky Československa a do značné míry také poškozovalo československý export, což vyvolávalo negativní reakce ze strany významných průmyslových podniků (mj. se dotýkalo i sklářské a textilní produkce v německém pohraničí). Následně (25. června 1926) parlament schválil – opět hlasy republikánských a lidoveckých poslanců – **\$zákon o platech duchovních\$** (kněží) církví a náboženských společností (tzv. **\$kongruí\$**, proto také označován jako zákon kongruový). Stalo se tak především v důsledku tlaku představitelů lidové strany (Jana Šrámka), přičemž schválený zákon odporoval tezi o odluce církve od státu (vzbudil značnou nevoli u levicových stran).

V roce **\$1927\$** proběhla **\$volba prezidenta republiky\$**. Proti **\$T. G. Masarykovi\$** se postavil jediný kandidát **\$Václav Šturc\$** z KSČ. Stávající prezident získal na schůzi obou komor parlamentu zřetelnou převahu 274 hlasů (mj. díky podpoře A. Švehly, který kandidaturu na tuto funkci odmítl), V. Šturc obdržel 54 hlasů (60 hlasovacích lístků bylo prázdných – šlo převážně o hlasy německých negativistických stran). Ve stejném roce byla zákonem o organizaci politické správy dokončena **\$správní reforma\$**, zamýšlená již počátkem 20. let.

Dlouho avizované župní zřízení, které od roku 1923 fungovalo pouze na Slovensku (v Československu tak mezi léty 1923–1928 vedle sebe fakticky existovaly dva typy správního uspořádání), nahradilo **\$zemské uspořádání: země Česká\$** – Praha, **\$Moravskoslezská\$** – Brno, **\$Slovenská\$** – Bratislava a **\$Podkarpatoruská\$** – Užhorod. Na nižší úrovni fungovaly okresní správy (okresy) v čele s okresními hejtmany. Jednotlivé země měly svá **\$zemská zastupitelstva\$** (Česká 120 zastupitelů, Moravskoslezská 60 zastupitelů, Slovenská 54

zastupitelů a Podkarpatoruská 18 zastupitelů) a vedl je **\$zemský prezident\$**. Správní reforma vstoupila v platnost od 1. ledna 1928, její faktická realizace však začala až 1. července na Slovensku a Podkarpatské Rusi a 1. prosince 1928 v českých zemích (první volby do zemských zastupitelstev proběhly 2. prosince 1928). Nové správní rozdělení zcela neuspokojovalo Slovensko (zejména pak HSLŠ), které začalo požadovat větší míru autonomie. Na Nový rok 1928 zveřejnil tiskový orgán HSLŠ **\$Slovák\$** článek poslance **\$Vojtecha Tuky\$** nazvaný *V desiatom roku Martinskej deklarácie* (uváděný také pod názvem *Vacuum iuris*), v němž autor tvrdil, že Martinská deklarace z 30. října 1918 obsahovala skrytý dodatek, podle něhož po deseti letech – tj. v roce 1928 – pozbude platnost československá ústava a zákony (nastane tzv. **\$vacuum iuris\$**) a Slováci budou moci „svobodně“ rozhodnout o svém dalším osudu. Článek vzbudil na politické scéně bouřlivou reakci, Vojtech Tuka byl označen za maďarského agenta, zbaven poslanecké imunity, posléze zatčen a v roce 1929 odsouzen za **\$vlastizradu\$** na 15 let vězení. Na protest proti tomuto postupu vůči svému poslanci vystoupili ministři HSLŠ dne 8. října 1929 z vlády a až do konce existence ČSR žádný člen HSLŠ ve vládě již nezasedl.

V únoru 1929 jmenoval prezident vládu vedenou agráříkem **\$Františkem Udržalem\$**. Stalo se tak v důsledku komplikovaného zdravotního stavu Antonína Švehly, který nebyl dlouhodobě schopen vykonávat funkci předsedy vlády (zastupoval jej lidovec Jan Šrámek). Sám tuto změnu na postu premiéra inicioval a doporučil právě Františka Udržala. Antonín Švehla patřil mezi nejvýznamnější a nejschopnější politiky I. ČSR, byl mistrem kompromisu, vyznačoval se přirozenou autoritou, získal si respekt napříč politickým spektrem, a to i přesto, že postrádal akademické vzdělání – pocházel ze selské rodiny v Hostivaři. Nový předseda vlády se musel po krátké době potýkat s vládní krizí, která byla odrazem voleb do zemských zastupitelstev, v nichž silné postavení získala lidová strana. Navíc došlo k rezignaci dvou ministrů HSLŠ (viz výše).

Koncem října **\$1929\$** se konaly **\$parlamentní volby\$**, v nichž republikánská strana obhájila svou pozici z roku 1925 (zisk 15 % hlasů), následovaná sociální demokracií (13 %) a národně-socialistickou stranou (10,4 %). Oproti roku 1925 oslabil KSČ (10,2 %) a také německé vládní aktivistické strany. U KSČ pokles preferencí vyvolala její bolševizace (provázená poklesem věrohodnosti strany), když se na jaro roku 1929 dostali do jejího vedení Klement Gottwald se svými přívrženci (tzv. Karlínští kluci), kteří se vyznačovali bezmeznou poslušností k direktivám Komunistické internacionály v Moskvě. KSČ začala aplikovat politiku striktně zaměřenou na třídní boj a likvidaci parlamentního systému.

Na základě výsledků voleb nebylo možné sestavit funkční vládu bez účasti **\$socialistických stran\$**. Dne 7. prosince 1929 nastoupila vláda vedená **\$Františkem Udržalem\$**, v níž zasedli ministři osmi stran (ke stávajícím stranám zastoupeným v tzv. panské koalici přibyly česká a německá sociální demokracie, národně-socialistická strana a národní demokracie), a která byla označována za vládu **\$široké koalice\$**. Do druhého desetiletí své existence vstupovalo Československo jako **\$stabilní stát\$** s fungující parlamentní demokracií, s vyspělým hospodářstvím (jak ve sféře průmyslové, tak zemědělské) a na středoevropské poměry s relativně vysokou životní úrovní obyvatel, a to i přes to, že bylo nutné překonávat rozdíly mezi českými zeměmi na straně jedné a Slovenskem a Podkarpatskou Rusí na straně druhé.

#3.4 Ekonomická a hospodářská situace meziválečného Československa

Z ekonomického hlediska řadíme ČSR let 1918–1938 mezi průmyslově agrární státy. Existoval však **rozdíl** mezi průmyslovými **\$českými zeměmi\$** s relativně vyspělým zemědělstvím

(obilnářství, cukrovarnictví) na straně jedné a převážně agrárním **\$Slovenskem\$** s nízkou produktivitou zemědělské výrobě (pastevectví) na straně druhé. Ještě horší situace panovala na **\$Podkarpatské Rusi\$**, kde všeobecné hospodářské zaostávání za zbytkem země bylo nejzřetelnější (neexistovala zde téměř průmyslová výroba). Československé vlády se ihned po vzniku státu snažily tyto rozdíly zmenšovat a do méně rozvinutých oblastí státu směřovaly **\$investice na podporu průmyslové a zemědělské výroby\$**. V souladu s těmito opatřeními odcházela na Slovensko a Podkarpatskou Rus z českých zemí inteligence (především učitelé) a úřednictvo, aby zde mj. položili základ pro širší etablování těchto vrstev z řad Slováků a Rusínů. Jednalo se o dlouhodobou koncepci, jejíž první výsledky začínaly být zřetelné až ke konci existence první ČSR.

Stejnou situaci jako v průmyslu a zemědělství můžeme sledovat ve vztahu k **\$dopravní infrastruktuře\$**. České země se vyznačovaly vysoce rozvinutou sítí železnic a silnic, která zde byla systematicky budována od poloviny 19. století, kdežto Slovensko a ještě citelněji Podkarpatská Rus podobnou infrastrukturu postrádaly. Opět zde proto v tomto ohledu byly centrální vládou směřovány nemalé investice (např. navýšení kapacity na železniční trati přes Vlárský průsmyk, vybudování dvojkolejné trati Břeclav – Bratislava, výstavba železnice Banovce - Užhorod, ad.).

V prvním poválečném desetiletí procházelo Československo – vyjma krize let 1921–1923 (postihla hlavně bankovní sektor) – obdobím hospodářské **\$konjunktury\$**. Podílely se na ní zejména české země, kde průmyslová výroba přesáhla již v roce 1925 předválečnou úroveň z roku 1913. K hlavním průmyslovým odvětvím patřilo **\$strojírenství\$** (Škoda Plzeň, ČKD Praha, ad.), hutnictví (Vítkovické železárny, Poldi Kladno), potravinářství, textilní a oděvní průmysl (Baťa Zlín), jehož podstatná část byla soustředěna v německém pohraničí.

Synonymem úspěšného růstu československé ekonomiky se staly např. **\$Baťovy obuvnické závody ve Zlíně\$**, kde se uplatnil princip tzv. racionalizované výroby (mj. systém samosprávných dílen odpovídajících za hospodaření), pracovníci Baťových závodů požívali mnoha zaměstnaneckých výhod (Baťovy domky, zaměstnanecké příspěvky, budování infrastruktury pro volný čas zaměstnanců, apod.). Produkce zlínské firmy zároveň představovala nemalou část celkového československého exportu a své filiálky zakládala doslova po celém světě (Indie, jižní Amerika, aj.).

Významným exportním artiklem československé ekonomiky let 1919–1938 byl cukr.

\$Cukrovarnictví\$ tak vedle samotné průmyslové výroby zaujímalo významnou roli a stalo se – spolu s obilnářskou produkcí – rovněž častým předmětem sporů uvnitř československých vlád 20. let, když agrární strana prosadila na import těchto pro ČSR důležitých zemědělských komodit ochranná cla (viz níže). Významnou pozici v rámci československé ekonomiky zaujímala tzv. **\$skupina Živnobanky\$** soustředěná kolem jejího ředitele Jaroslava Preisse, který měl blízko ke skupině Hradu a podporoval její politiku. Živnostenská banka patřila mezi nejstarší v českých zemích a o rozvoj a podporu československé ekonomiky se mj. zasazovala tím, že poskytovala úvěry velkým průmyslovým komplexům (mj. podpora jejich fúzí), kde posléze získala většinový podíl (v roce 1929 kontrolovala 66 průmyslových podniků, mezi jinými např. ČKD, její vliv přesahoval hranice ČSR).

Světová hospodářská krize, která propukla koncem roku 1929, v této době nebyla téměř vůbec pocitována, avšak bylo zřejmé, že tento stav nemohl mít dlouhého trvání. Příznaky světové hospodářské krize, která propukla na podzim 1929 v USA, tzv. **\$černý pátek na newyorské burze 25. října 1929\$** se záhy se přelila do Evropy, začaly být v Československu pocitovány v roce 1930.

Československá ekonomika měla výrazně **\$exportní charakter\$**, což průběh krize ještě více umocňovalo. Nejprve začala být pociťována v **\$zemědělství\$**, orientovaném především na vývoz cukru a obilných produktů. Dotkla se také drobných rolníků, kteří měli problémy s odbytem svých produktů (zadluženost, následné exekuce majetku) – zvláště citelné to bylo ve východních částech země (Slovensko, Podkarpatská Rus), kde v zemědělství pracovala velká část obyvatel (jako stimul pro další ekonomický rozvoj Slovenska byl založen Národohospodářský ústav pro Slovensko). Krize se vzápětí přelila do **\$průmyslu\$**. Vyvolala pokles výroby spojený s poklesem mezd a následným propouštěním či dokonce uzavíráním celých továren. Týkalo se to především **\$spotřebního průmyslu\$** – sklářské a textilní výroby – soustředěného v pohraničních oblastech českých zemí se silnou německou menšinou. Následovalo výrazné **\$omezování výroby\$** a propouštění v těžkém průmyslu (hutnictví, těžba nerostných surovin, strojírenství). Celkově průmyslová výroba poklesla o 40 % (rok 1933), zahraniční obchod ČSR dokonce o 71 %.

\$Nezaměstnanost\$ začala prudce vzrůstat, v době vrcholu krize v letech 1932–1933 činila více než 1 milión nezaměstnaných. Vláda vedená F. Udržalem se snažila nastalou situaci řešit formou státních podpor (subvencí) průmyslu a zemědělství spolu s organizací podpůrných sociálních akcí směřovaných zejména na odborově neorganizované dělníky (stravovací akce, ošatné, veřejně prospěšné práce). Vyplácení podpory v nezaměstnanosti a sociálních podpor bylo totiž striktně vázáno na členství v odborech (tzv. gentský systém), v nichž však značná část zaměstnanců nebyla organizována.

Stále více se **\$zhoršující sociální situace\$** nezaměstnaných vedla k protestním akcím a jejich radikalizaci, která byla vystupňována násilným potlačováním demonstrací. K těm největším a nejznámějším patřila demonstrace v **\$Duchcově\$** (duchcovský viadukt) v únoru 1931, výsledkem byli 4 mrtví, demonstrace nezaměstnaných v Dolní Lipové u Frývaldova (dnes Jeseník) v listopadu téhož roku, která si vyžádala 8 mrtvých či demonstrace v Radotíně u Prahy, zorganizovaná v dubnu 1930 z iniciativy KSČ. Odpovědnost za násilí vůči demonstrantům padala na ministerstvo vnitra v čele s Jurajem Slávikem, mnoho vládních představitelů (včetně prezidenta T. G. Masaryka) vyjádřilo s podobným postupem vůči nezaměstnaným nespokojenost. V březnu a dubnu 1932 proběhla na **\$Mostecku hornická stávka\$**, které zúčastnilo 25 000 horníků, a která se rozšířila na Kladensko a Ostravsko (šlo o největší stávku v době hospodářské krize), v listopadu 1932 propukla další rozsáhlá hornická stávka, tentokrát v rosicko-oslavanském revíru – trvala do února 1933. Hlavním požadavkem stávkujících horníků bylo zastavit propouštění a snižování mezd.

Krize velmi silně postihla také **\$drobné řemeslníky a živnostníky\$**, kteří nenacházeli pro své služby odbyt, rostla jejich zadluženost, což pro většinu z nich mělo fatální následky – mnoho živností zcela zaniklo a již nebylo obnoveno (fakticky tak byla likvidována značná část střední vrstvy obyvatelstva). Tato skutečnost ještě více prohlubovala celkový **\$propad československé ekonomiky\$**. Krize se nevyhnula ani inteligenci (úředníci, učitelé ad.). Stavby této kategorie zaměstnanců byly redukovány resp. – v lepším případě – jim byly snižovány mzdy či byli předčasně penzionováni. V konečném důsledku došlo k prudkému **\$rozevírání sociálních nůžek\$** – prohlubovala se pauperizace většiny obyvatelstva ve vztahu k úzké elitě reprezentované finančně - podnikatelskými kruhy, i když ani těm se pochopitelně krize zcela nevyhnula (krachy bank resp. jejich zestátňování, zavírání továren ad.).

Hospodářská krize začala v Československu postupně **\$odeznívat\$** v polovině 30. let minulého století (oživení výroby, pokles míry nezaměstnanosti, růst HDP), avšak až do konce existence I. ČSR nedosáhla hospodářská produkce úrovně před jejím vypuknutím. Obecně lze konstatovat, že hospodářská deprese znamenala další vývoj a směřování I. ČSR nejen v

rovině ekonomické, ale především v rovině politické – mnohé aspekty související s vývojem na mezinárodní (evropské) scéně bohužel mladý stát již nemohl výrazněji ovlivnit.

#3.5 Narůstající politická radikalizace ve 30. letech a národnostní problémy

Vláda tzv. široké koalice pod vedením Františka Udržala se musela potýkat s prohlubující se hospodářskou krizí, která Československo nejcitelněji zasáhla od roku 1931 Přírozenou reakcí na propad ekonomiky a zhoršující se životní úroveň obyvatelstva (alarmující růst nezaměstnanosti, pauperizace středních vrstev, ztráta sociálních jistot a perspektivy, ad.) byla vzrůstající **\$podpora extremistických politických subjektů\$**. Na levé části politického spektra to byla **KSČ**, kde po nástupu **\$Klementa Gottwalda\$** do čela strany (rok 1929) nastal proces zřetelné bolševizace a radikalizace – hlavním programovým východiskem strany se stal nesmiřitelný třídní boj.

Větší nebezpečí pro stát však představoval vzestup fašistických skupin. Stalo se tak zejména po jmenování **\$Adolfa Hitlera\$** německým kancléřem 30. ledna 1933. K nejvýznamnějším fašistickým subjektům patřila **\$Národní obec fašistická\$** (NOF), založená v roce 1926, v jejímž čele stanul bývalý legionář (účastník bitvy u Zborova) **\$Radola Gajda\$**. NOF se inspirovala idejemi italského fašismu – požadovala silný národnostní stát založený na korporativním principu. V lednu 1933 se členové NOF za účasti Radoly Gajdy neúspěšně pokusili o puč útokem na kasárna v **\$Brně - Židenicích\$**. Strana se ostře vymezovala jak proti T. G. Masarykovi, tak proti jeho nástupci Edvardu Benešovi (v roce 1935 jej při prezidentské volbě nevolila), v době mnichovské krize v září 1938 se však **\$postavila na obranu ČSR\$**. V roce 1930 vznikla další česká fašistická organizace **\$Vlajka\$**. V jejím vedení se od roku 1936 prosadil Jan Rys-Rozsévač (původní jméno Josef Rozsévač). Vlajka měla blízko k idejím německého národního socialismu, zřetelný byl především její antisemitismus a šovinismus. V době okupace se členové této organizace stali základem tzv. Českého národněsocialistického tábora a otevřeně kolaborovali s nacisty. Fašizující tendence se projevíly také v Národní lize **\$Jiřího Stříbrného\$** – bývalého člena Československé strany národně socialistické a několikanásobného ministra, který tento politický subjekt založil v druhé polovině 20. let minulého století a při volbách v roce 1929 vytvořil spolu s NOF koalici – tzv. Ligu proti vázaným kandidátkám. Dvě uskupení (NOF a Vlajka) se v roce 1934 spolu s dalšími sedmi subjekty sloučily do fašistické Národní fronty (NF), v jejímž čele stanul prof. František Mareš. Záhy nato došlo ke sloučení Marešovy NF se Stříbrného Národní ligou a Kramářovou Národní demokracií – vzniklo **\$Národní sjednocení\$**, které postavilo jednotnou kandidátku v parlamentních volbách roku 1935.

K radikalizaci došlo i v rámci nejvýznamnějšího politického subjektu na Slovensku – **\$Hlinkové slovenské lidové strany\$** (HSLS), která se již ve dvacátých letech opatrně vymezovala vůči koncepci čechoslovakismu a důsledně prosazovala širší slovenskou autonomii. Po odsouzení **\$Vojtecha Tuky\$** vystoupila v roce 1929 z vládní koalice a stále více se přikláněla k politice negující existenci společného státu Čechů a Slováků v podobě, v jaké byl ustaven po roce 1918. V druhé polovině 30. let minulého století se otevřeně přihlásila k šovinistickým a fašistickým idejím, aplikovala politiku iredenty a po vzoru německé NSDAP převzala do svého programu heslo „*Jeden národ, jedna strana, jeden vodca*“. Až do své smrti v roce 1938 stál v čele strany její zakladatel a duchovní otec **\$Andrej Hlinka\$**, poté se jejího vedení ujal **\$Jozef Tiso\$**.

Největší nebezpečí pro stát však představoval vzrůstající radikalismus německých politických stran, který pochopitelně nacházel oporu v sousedním Německu, kde se od počátku roku 1933 stala dominantní silou Hitlerova NSDAP, která se netajila snahou o revizi versailleského

systemu. ČSR v tomto ohledu patřila mezi země, na kterou Hitler od počátku soustředil svou pozornost a jejíž existence představovala vážnou překážku v realizaci jeho budoucích plánů na rozšíření „přirozeného“ životního prostoru pro Němce. Hospodářská krize a problémy, které způsobila především v pohraničních oblastech osídlených převážně Němci, představovala v politice radikálních nacionálních (negativistických) německých stran – **§DNSAP a DNP§** – vítanou záminku k prosazování jejich dlouhodobých cílů – **§likvidaci Československa§**. Významnější roli v tandemu těchto dvou subjektů německého nacionalismu hrála DNSAP. V rámci této strany dokonce vznikla polovojenská diverzní organizace Volkssport, jejíž členové měli aktivně „ochraňovat“ členy strany před mocenskými strukturami ČSR. Činnost této organizace byla na počátku roku 1932 československými úřady zakázána. Soud následně prokázal její styky s říšskou NSDAP směřující k podkopávání československé státní moci. V této souvislosti byli k trestnímu stíhání vydáni představitelé DNSAP v čele s Rudolfem Jungem a Hansem Krebsem. Rudolf Jung ihned po nástupu Adolfa Hitlera k moci tuto událost ve svém vystoupení v československém parlamentu uvítal (1. února 1933), otevřeně se přihlásil k myšlenkám německého národního socialismu a zároveň odmítl jakoukoli loajalitu k ČSR. V důsledku stupňující se hospodářské krize a s ní souvisejícího politického napětí podala vláda Františka Udržala 24. října 1932 demisi a namísto ní byl jmenován kabinet v čele s agráříkem **§Janem Malypetrem§**, který zahájil politiku úsporných finančních opatření a také politiku namířenou proti vzrůstajícímu politickému radikalismu. Dne 9. června 1933 byl vládou přijat (po rozsáhlé diskusi) **§zákon o mimořádné moci nařizovací§** (tzv. zmocňovací zákon, na jehož základě se podstatně rozšířily pravomoci vlády na úkor parlamentu a umožňoval vládě bez ohledu na jeho usnesení vydávat nařízení s účinností zákonů (uplatnil se především v ekonomické oblasti). V říjnu 1933 byl vydán **§zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran§**, primárně namířený proti německým extrémistickým stranám, avšak počítalo se i s jeho aplikací vůči radikalizující se KSČ a českým a slovenským fašistickým subjektům (Vlajka, NOF ad.). Ještě před vydáním tohoto zákona došlo 4. října 1933 formou vládního nařízení k **§zákazu činnosti DNSAP a DNP§**. Představitelé DNSAP Rudolf Jung a Hans Krebs následně uprchli do Německa. Členové obou zakázaných politických subjektů však houfně vstupovali do nově ustavené **§Sudetendeutsche Heimatsfront – SH§** (Sudetoněmecká vlastenecká fronta, zřízena 2. října 1933). Šlo o německé nacionalistické hnutí iniciované představiteli tzv. turnerů (členů německých tělocvičných spolků), z nichž se záhy dostalo do popředí jméno **§Konrada Henleina§** (původem knihkupec z Karlových Varů). Sudetendeutsche Heimatsfront – aby ji nepostihl stejný osud jako dvě německé nacionalistické strany DNP a DNSAP – zůstala na pozici sjednocujícího „nepolitického“ nadstranického hnutí a vůči ČSR zaujala navenek loajální postoj. Na druhé straně její představitelé v čele s Konradem Henleinem skrytě udržovali čilé kontakty s Hitlerovým Německem (a NSDAP) a jejich činnost byla v tomto ohledu směřována k postupnému rozbití Československa. Mezi Němci v pohraničí českých zemí získávala SH stále více příznivců (tíživější důsledky hospodářské krize v této oblasti dané převažujícím spotřebním průmyslem, prudký nárůst nezaměstnanosti, mnohdy liknavé řešení těchto problémů ze strany československých úřadů, které se v boji s krizí soustředily především na české vnitrozemí) a zatlačovala do pozadí tradiční aktivistické německé strany (sociální a křesťanské demokraty, svaz zemědělců). Počátkem roku 1934 (únor) proběhla další reorganizace vlády, kterou na protest proti devalvaci československé měny opustila národní demokracie, předsedou nadále zůstal Jan Malypetr. V květnu téhož roku vypršel sedmiletý mandát prezidentu T. G. Masarykovi. Jediným Masarykovým protikandidátem se stal představitel tehdy již plně bolševizované a

Moskvě podřízené KSČ Klement Gottwald. KSČ v souladu s postupující radikalizací vystoupila s heslem „*Ne Masaryk, ale Lenin*“ a v průběhu prezidentské kampaně a volby vyvolala excesy, po nichž Klement Gottwald a další tři funkcionáři (Václav Kopecký, Josef Štětka a Josef Krosnář) – aby se vyhnuli trestnímu

stíhání – unikli do SSSR.

Rok 1935 představoval v politickém vývoji ČSR jistý zlom. V květnu proběhly **\$parlamentní volby\$**. Těsně před jejich konáním došlo 30. dubna 1935 k transformaci Henleinovy Sudetendeutsche Heimatsfront na regulérní politickou stranu pod názvem **\$Sudetendeutsche Partei (SdP)\$**. Henleinovo hnutí záhy po svém vzniku získalo v pohraničí českých zemí dominantní postavení, především na úkor aktivistických německých stran. Tuto roli pochopitelně převzala SdP, která se stala v důsledku takové podpory mezi 3 milióny sudetskými Němci vítězem voleb se ziskem 15,2 % mandátů. V závěsu za ní zůstala se 14,3 % republikánská (agrární) strana, která díky volební matematice získala o jeden mandát navíc – 45 poslanců oproti 44 poslancům SdP. Jako třetí se umístila sociální demokracie (12,6 %), následovaná KSČ (10 %), národními socialisty (9 %) a lidovci (7 %). V rámci Slovenska si udržela své postavení HSĽS sdružená s podobně orientovanými slovenskými politickými subjekty v tzv. autonomistickém bloku.

Na základě výsledků voleb byla sestavena vláda tzv. široké koalice vedená staronovým ministerským předsedou Janem Malypetrem, kterého v listopadu 1935 na tomto postu vystřídal **\$Milan Hodža\$**, reprezentující pravé křídlo agrární strany, původem Slovák. Sudetoněmecká strana, ač nebyla součástí vládní koalice, začala – mj. prostřednictvím stále čtenějších „instrukcí“ z Říše, s níž byli její nejvyšší funkcionáři (Konrad Henlein, Karl Hermann Frank) v živém kontaktu – výrazně ovlivňovat dění ve státě. Strana původně deklarovaná jako loajální k republice se posunula do pozice mluvčího za právo na autonomii a posléze i sebeurčení sudetských Němců. Tento postoj SdP dále umocnil snahu ČSR zajistit si do budoucna svou existenci a obranyschopnost.

Od poloviny 30. let 20. století začaly ve zvýšené intenzitě probíhat práce na **\$pohraničním opevňovacím systému\$** (mj. se jednalo o významnou státní zakázku a investici), obdobě tzv. Maginotovy linie ve Francii, který měl eliminovat vojenské ohrožení ČSR ze strany Německa. Definitivní ukončení prací na opevnění bylo v optimistických odhadech plánováno na první polovinu čtyřicátých let – hranice s Německem byla svými 1500 km nejdelší, po anšlusu Rakouska se prodloužila o dalších více než 500 km na 2117 km. Za této situace ve svých 85 letech **\$14. prosince 1935 abdikoval\$** (ze zdravotních důvodů, svou abdikaci oznámil měsíc předem) prezident **\$T. G. Masaryk\$**. Za svého nástupce doporučil **\$Edvarda Beneše\$**, stávajícího ministra zahraniční, osobu, která měla významný podíl na vzniku ČSR a její zahraničně - politické orientaci směrem k západním demokraciím. Prezidentské volby proběhly 18. prosince 1935, proti Edvardu Benešovi se postavil jediný protikandidát Bohumil Němec nominovaný agrární stranou, Beneš však získal 340 hlasů poslanců a senátorů oproti 24 hlasům pro Bohumila Němce a 76 bílým (neplatným) hlasovacím lístkům – v tomto případě se jednalo zejména o poslance SdP. Po prezidentské volbě proběhla drobná reorganizace Hodžovy vlády (ministerstva zahraničí a zemědělství), post ministra zahraničí obsadil **\$Kamil Krofta\$**. Do Hodžovy vlády posléze vstoupil také člen německé křesťansko-sociální strany Erwin Zajicek jako ministr bez portfeje. Němečtí křesťanští sociálové spolu s agrárníky a sociálními demokraty reprezentovali tzv. **\$novoaktivistické hnutí\$**, které deklarovalo loajalitu k ČSR, avšak zároveň požadovalo uspokojení požadavků německé menšiny, čímž se měl otupit hrot ostře nacionalistické a k iredentě směřující politiky SdP.

V dubnu 1936 parlament přijal zákon na obranu státu směřující k dalšímu posílení obranyschopnosti ČSR. Za účelem větší ochrany státní hranice vznikla **\$Stráž obrany státu\$** (SOS, podléhala ministerstvu vnitra) složená z příslušníků četnictva, finanční stráže, armády a nemalý podíl v ní měli také dobrovolníci. Požadavky SdP se začaly stupňovat na sjezdu v Chebu (červen 1936), kde Konrad Henlein požadoval samosprávu a „kladný poměr k Německu“. Následující rok v únoru představil program tzv. národnostních katastrů, na jejichž základě měla být ČSR rozdělena na národnostní samosprávné celky. SdP se rovněž stále častěji začala zaštiťovat prohlášeními o národnostním útisku německé menšiny, které byly cíleny především ve vztahu k zahraničí. Měly vykreslit ČSR jako stát utlačující národnostní menšiny a dodat požadavkům SdP, které se dostávalo stále větší „morální“ i materiální podpory ze strany hitlerovského Německa, širší opodstatnění. Rovněž začalo postupně docházet k násilným konfliktům vyvolaným členy SdP – např. v říjnu 1937 napadl poslanec K. H. Frank policejní asistenci v teplickém divadle. Tyto incidenty však paradoxně – i přes snahu a zdrženlivost československých úřadů – podporovaly tezi vykreslující ČSR jako zemi utlačující zdejší Němce.

V době stupňujícího se napětí zemřel dne 14. září 1937 „zakladatel“ ČSR a „prezident Osvoboditel“ T. G. Masaryk. Jeho smrt jakoby symbolizovala nastávající události. Počátkem listopadu téhož roku oznámil Adolf Hitler na poradě v říšském kancléřství, že ČSR bude první objekt německého útoku, v únoru 1938 pak v říšském sněmu vystoupil s projevem požadujícím ochranu práv Němců v ČSR a deklaroval odhodlání osvobodit tyto Němce žijící mimo hranice Německa.

Ve dnech **\$12. – 13. března 1938\$** proběhl **\$anšlus Rakouska\$**, který v ČSR vyvolal velké znepokojení. Koncem března 1938 došlo ke sloučení německých agrárních (BdL), křesťanských sociálů a živnostníků s SdP a ministři za tyto strany podali demisi. Jako jediná na SdP nezávislá německá strana setrvávající na pozici aktivismu se tak udržela pouze sociální demokracie (v této roli vytrvala až do hořkého konce v září 1938). Předseda nejsilnější parlamentní agrární strany **\$Rudolf Beran\$** – reprezentant jejího pravého křídla – se začal otevřeně stavět za to, aby do vlády vstoupila SdP a HSLS – což však oba politické subjekty odmítly. SdP obdržela z Německa přímé instrukce (na základě porady Adolfa Hitlera s Konradem Henleinem a K. H. Frankem), aby československé vládě **\$kladla nepřijatelné požadavky\$** a tím ji stavěla před zahraničím do negativního světla. Na sjezdu v **\$Karlových Varech\$** 24. dubna 1938 vnesla SdP osm požadavků – tzv. **\$karlovarské požadavky\$** – týkající se mj. vytvoření plně samosprávného uzavřeného německého území v ČSR, národnostní rovnoprávnosti Němců a svobody přihlásit se k nacistické ideologii. Navíc z pohledu SdP šlo o **\$požadavky minimální\$**, což de facto naznačovalo, že v konečném důsledku jí půjde o **\$odtržení německého pohraničí od ČSR\$**.

Československá vláda – mj. i na nátlak ze zahraničí (Francie, Velká Británie) – reagovala vypracováním **\$národnostního statutu\$** (samospráva Němci osídlených území), který SdP okamžitě odmítla. Dne 21. května 1938 proběhla jako odezva na soustředění německých vojsk u československých hranic (v dubnu byl německým generálním štábem schválen plán vojenského útoku na ČSR s krycím názvem *Fall Grün*) **\$částečná mobilizace československé armády\$** (svou roli sehrály také obavy z hrozících incidentů při obecních volbách). Hladký průběh mobilizace a její ohlas v zahraničí přechodně donutil Německo k zaujetí smířlivějšího postoje. Všeobecné odhodlání hájit ČSR proti eventuální vnější agresi rovněž demonstroval X. všesokolský slet, který proběhl na počátku června 1938 – na obranu republiky vystoupily všechny vládní politické strany, KSČ, Národní sjednocení a německá sociální demokracie. ČSR

se rovněž stala útočištěm četných emigrantů z Německa a Rakouska (většinou židovského původu) uprchnuvších před nacistickou perzekucí (např. Heinrich Mann). V červenci 1938 prezident Beneš odsouhlasil návrh vlády Velké Británie na zprostředkovatelskou misi **lorda Waltera Runcimana**. Velká Británie a v souladu s ní i Francie ve vztahu k Hitlerovým požadavkům (potažmo požadavkům SdP) vůči ČSR aplikovaly politiku tzv. **appeasementu** – tj. politiku usmířování, jejímž hlavním cílem bylo vyhnout se coby smluvní spojenci ČSR ozbrojenému konfliktu s Německem a naopak docílit s ním vzájemné dohody. Lord Runciman jednal plně v těchto intencích – střídavě se setkal s Konradem Henleinem, premiérem Milanem Hodžou a prezidentem Edvardem Benešem – od československé vlády pak žádal ve vztahu k SdP maximální ústupky. Navíc své požadavky na autonomii začala vznášet i HSLS a napětí začalo vzrůstat i ve československo-polských vztazích v souvislosti s přetrvávajícími polskými nároky na Těšínsku. Vláda ČSR a prezident Beneš ve snaze vyjít vstříc doporučením Waltera Runcimana a požadavkům SdP předložila na přelomu srpna a září 1938 dva po sobě jdoucí plány na řešení sudetoněmecké otázky (tzv. třetí a čtvrtý plán), **plně akceptující Heinlenovy plány na autonomii** (a fakticky plnící všechny karlovarské požadavky), které však SdP opět striktně odmítla jako nepřijatelné. Záminkou k odmítnutí tzv. čtvrtého plánu se stal členy SdP vyprovokovaný incident před budovou soudu v Moravské Ostravě (na dnešním Havlíčkově nábřeží), kdy český policista udeřil poslance SdP. Situace mezi SdP a československými úřady se začala – což bylo i cílem SdP – vyhrocovat. V reakci na projev Adolfa Hitlera v Norimberku se henleinovci ve dnech 12. – 13. září 1938 pokusili v pohraničí provést **puč**, který byl československými ozbrojenými složkami **potlačen**. Následně bylo v pohraničí vyhlášeno stanné právo, přičemž představitelé SdP v čele s Konradem Henleinem a K. H. Frankem uprchli do Německa. Výnosem československé vlády byla **SdP ke dni 16. září 1938 rozpuštěna**.

#3. 6 Zahraniční orientace Československa a jeho postavení v meziválečné Evropě

Po konci I. světové války stanulo Československo – ač jeden z nástupnických států poraženého Rakousko-Uherska – na straně vítězných mocností Dohody. Důležitým aspektem pro vnímání ČSR jako „vítězného“ státu představovala skutečnost, že se **československé vojenské jednotky (legie)** v průběhu války účastnily bojů jak na západní, tak na východní ruské frontě, a že si při bojovém nasazení dokázaly vydobýt nemalé renomé a respekt. Ve versailleském mírovém systému získala ČSR garance celistvosti svého území – celková rozloha nového státu činila 140 446 km².

V důsledku uvedených skutečností orientovala ČSR od počátku existence svou zahraniční politiku na západní mocnosti, především pak na **Francii**, která byla vedle **Velké Británie** vnímána jako nejdůležitější garant **versailleského systému**. V čele ministerstva zahraničí stanul jeden z architektů poválečného uspořádání střední Evropy a ČSR, nejbližší Masarykův spolupracovník a uznávaný diplomat **Edvard Beneš** (resort zahraničí vedl nepřetržitě až do roku 1935). ČSR se záhy po svém vzniku potýkala s mnoha problémy ohrožující její územní integritu (Slovensko, německé pohraničí), které musely mnohdy být řešeny s pomocí spojenců – na **Slovensku** vojenské mise Francie a Itálie, v případě **Těšínska** arbitrážní řízení o rozdělení území mezi ČSR a Polsko. V reakci na politiku maďarských vlád, které ne zcela akceptovaly nové postavení Maďarska po roce 1918, inicioval Edvard Beneš vznik tzv. obranné smlouvy, k jejímuž podpisu došlo 14. srpna 1920 v Bělehradě. Signatáři smlouvy se staly ČSR a Jugoslávie (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců). Důležitým krokem souvisejícím

se zahraniční hospodářskou politikou byla tzv. **\$nostrifikace akcií\$** schválená parlamentem koncem roku 1919. Podle této normy musely mít zahraniční společnosti působící v rámci ČSR své hlavní sídlo na jejím území, čímž se do značné míry podařilo eliminovat úniky kapitálu a výnosů (zisky, zdanění). Nostrifikace se dotýkala především společností majících své sídlo v Rakousku, Maďarsku a Německu. Československo se stalo zakládajícím členem **\$Společnosti národů\$** se sídlem v Ženevě, jejíž inaugurační shromáždění proběhlo v lednu 1920 – jedním z místopředsedů společnosti se stal Edvard Beneš (v roce 1935 předseda).

V souladu se svou zahraničně-politickou orientací zde ČSR kladla důraz na politiku směřující k prosazování bezpečnostního systému v rámci střední Evropy, který by eliminoval případné požadavky ze strany Německa, Rakouska a Maďarska. Přesto se ČSR snažila ve vztahu ke zmíněným státům o korektní zahraniční politiku – s Německem i Rakouskem uzavřela v letech 1920 a 1921 dvoustranné politické a hospodářské smlouvy, v nichž se smluvní strany zavazovaly ke vzájemnému respektování hranic a státní svrchovanosti. Podobná dohoda byla ratifikována v listopadu 1921 s Polskem a v červnu 1922 se SSSR – v tomto případě měla prozatímní charakter a týkala se převážně hospodářské spolupráce.

V březnu 1921 došlo k pokusu posledního rakousko-uherského císaře **\$Karla I.\$** o návrat na uherský trůn, což by fakticky znamenalo restauraci Habsburků v uherské části bývalé monarchie. Akce skončila neúspěchem, avšak o půl roku později – v září 1921 – ji Karel I. opět zopakoval, tentokrát za širší podpory monarchistických důstojníků a části armády. Postup Karla I. vyvolal protesty dohodových mocností a částečnou mobilizaci československé armády. I tento pokus o návrat skončil fiaskem, v listopadu zbavil maďarský parlament Karla I. oficiálně uherského trůnu, ten byl následně internován, přepraven na ostrov Madeiru, kde v roce 1922 umírá na zápal plic.

V důsledku zmíněných událostí byla v srpnu 1922 rozšířena původní československo - jugoslávská obranná smlouva, k níž se připojilo Rumunsko – konstituovala se tzv. **\$Malá dohoda\$**, aliance tří nástupnických států garantujících si vzájemně územní celistvost a pomoc v případě konfliktu s třetí stranou. Malá dohoda (iniciována do značné míry Edvardem Benešem) představovala jeden ze základních kamenů československé zahraniční politiky do roku 1938. Další významnou iniciativou Edvarda Beneše – navazující na ustavení Malé dohody – se stal podpis **\$československo-francouzské spojenecké smlouvy\$** 25. ledna 1924, v níž byly zakotveny garance nezávislosti ČSR, nedotknutelnosti jejího území a pomoc v případě útoku ze strany Německa a Maďarska (podobné smlouvy uzavřela Francie s Jugoslávií a Rumunskem). Zmíněnou spojeneckou smlouvou byla dovršena orientace ČSR na Francii jako jednoho z hlavních garantů uspořádání ve střední Evropě po roce 1918.

V říjnu 1925 proběhla za účasti československé delegace vedené Edvardem Benešem mezinárodní konference ve švýcarském **\$Locarnu\$**. Jejím účelem bylo překonání doznívajících antagonismů z dob války a „normalizace“ postavení Německa ve vztahu k vítězným státům Dohody. Francie podepsala s Německem smlouvu o garanci a nedotknutelnosti západních hranic (týkala se rovněž Belgie), avšak **\$stejná garance nebyla ze strany Německa dána Československu a Polsku\$**, což v konečném důsledku znamenalo jisté oslabení pozice těchto dvou zemí na mezinárodní scéně. Československo, které se stalo jedním ze signatářů locarnské dohody, muselo akceptovat obnovu velmocenského postavení Německa a jeho začlenění do Společnosti národů. Nutno zároveň podotknout, že Německo bylo v této době stabilní (jak politicky, tak hospodářsky) zemí s parlamentní demokracií (tzv. Výmarská republika) a nehodlalo ve vztahu ke svým sousedům vznášet jakékoli ultimativní požadavky.

V roce 1925 došlo k prudkému zhoršení vztahů s **Vatikánem**. Dne 6. července 1925, v den 510. výročí upálení Jana Husa, proběhly Husovy oslavy za účasti prezidenta Masaryka a vlády a tento den byl zároveň prohlášen za státní svátek (mj. za odporu lidové strany). Vzápětí a na protest proti těmto událostem opustil papežský vyslanec (nuncius) Francesco Marmaggi Prahu (tzv. **Marmaggiho aféra**), což se rovnalo přerušení diplomatických styků s Vatikánem. Tento stav trval téměř tři roky, když teprve v únoru 1928 vstoupil v platnost tzv. **modus vivendi** (připraven 17. prosince 1927), na jehož základě byly diplomatické styky mezi ČSR a Vatikánem obnoveny. Dohoda rovněž obsahovala doložku, v níž se uvádělo, že žádná část ČSR nebude podřízena ordinári se sídlem mimo území státu a naopak žádná diecéze se sídlem na území ČSR nebude zasahovat na území cizího státu. Tímto došlo k úpravě hranic diecézí a arcidiecézí, které se staly identické s hranicemi ČSR (např. Slovensko tak bylo vyňato z působnosti církevní správy na území Maďarska).

Na mezinárodní scéně se ČSR po celé období 20. let minulého století zasazovala o politiku konsensu, politiku eliminující možnost ozbrojených konfliktů jako prostředku pro řešení sporných bodů mezi jednotlivými státy. Výrazem těchto snah byly četné podpisy dvoustranných úmluv a aktivní zapojení Československa do systému mezinárodní kooperace na bázi Společnosti národů. I proto ČSR patřila mezi 15 zemí, které v srpnu 1928 signovaly **Briand-Kelloggův pakt** (nazvaný podle ministrů zahraničí Francie a USA) zavazující smluvní strany k tomu, že se zříkají války jako prostředku pro řešení vzájemných neshod. Následující vývoj na poli mezinárodních vztahů však zřetelně prokázal nízkou či spíše nulovou účinnost podobných dohod, jejichž zásad se v mnoha případech nehodlaly držet ani signatářské země. Zahraniční politiku ČSR na počátku 30. let minulého století značně poznamenala světová hospodářská krize. Došlo k prudkému poklesu exportu (zejména ve vztahu k malodohodovým zemím – Rumunsku a Jugoslávii), vyvstala hrozba celní unie mezi Německem a Rakouskem (ohrožující ekonomické zájmy ČSR), kterou československá diplomacie v roce 1931 zažehkala (k tomuto problému byla svolána i schůzka zástupců Malé dohody).

Počátkem roku 1932 předložila Francie tzv. **Tardieuův plán** (ministr zahraničí), týkající se ekonomické spolupráce malodohodových zemí, Maďarska a Rakouska, které by eliminovalo dopady hospodářské krize ve středoevropském regionu. Proti realizaci plánu se však postavilo Německo a Itálie, jež v něm spatřovaly ohrožení svých mocensko-ekonomických zájmů. Ministr zahraničí **Edvard Beneš** se zejména po nástupu Adolfa Hitlera do úřadu říšského kancléře zasazoval o **šušší kooperaci** mezi státy **Malé dohody**. V březnu 1933 byl přijat tzv. Organizační pakt Malé dohody, na jehož základě došlo k vytvoření Stálé rady, Hospodářské rady a Sekretariátu Malé dohody. Tyto kroky směřovaly k posílení pozice všech tří zúčastněných zemí ve vztahu k Německu a dalším evropským mocnostem.

Jednu ze zásadních otázek československé zahraniční politiky ve 30. letech minulého století (mimo vztahu k Německu a aktivitám ve Společnosti národů) představoval nevyřešený **vztah k SSSR**. Edvard Beneš v tomto ohledu jednal s francouzským ministrem zahraničí Louisem Barthouem v dubnu 1934. Francie spatřovala v SSSR protiváhu k možným expanzivním snahám Německa a směřovala k uzavření spojenecké smlouvy – tzv. Východní pakt. K této iniciativě se připojila také ČSR (v červnu 1934 uznala SSSR de iure a navázala s ním diplomatické styky), avšak k faktickému uzavření dohody pro odpor Velké Británie, Německa a Itálie nedošlo – nakonec byla v roce **1935** nahrazena dvoustrannými **spojeneckými dohodami** mezi **Francií a SSSR a ČSR a SSSR** (mj. jako reakce na připojení Sárska po plebiscitu k Německu, výsledkem francouzské iniciativy byl také vstup SSSR do Společnosti národů – 1934). Spojeneckou dohodu mezi ČSR a SSSR však neakceptovali

malodohodoví spojenci – Jugoslávie a Rumunsko – rezervovaný postoj zaujala také Velká Británie sledující své zájmy v koloniích a na evropské půdě ve vztahu k Německu začíná postupně aplikovat politiku appeasementu (usmiřování). Počátkem roku 1935 probíhala v Lublani jednání Stálé rady Malé dohody o možnosti vytvořit tzv. Dunajský pakt (návrh pocházel ze strany Francie a Itálie), v němž by se sdružily státy Malé dohody, Rakousko, významná role by v něm připadla také Itálii a Francii. Projekt však zůstal kvůli rozporům mezi potenciálními signatáři na papíře.

Od roku 1936 začíná československá vláda (v osobě premiéra Milana Hodži) a nově zvolený prezident Edvard Beneš (na postu ministra zahraničí jej nahradil Kamil Krofta) vyvíjet značné diplomatické úsilí ve snaze odvrátit stále zřetelnější východní expanzivní politiku německého souseda. V lednu 1936 proběhlo jednání s rakouským kancléřem Kurtem Schuschniggem o vzájemné československo-rakouské spolupráci, v únoru navštívil premiér Milan Hodža Francii, kde jednal o možné bližší spolupráci zemí v podunajském regionu jako protiváhy k Německu, o tomtéž jednal vzápětí s jugoslávskou vládou – nesetkal se však s přílišným pochopením. Laxní jugoslávský postoj se potvrdil na schůzce Malé dohody konané na počátku června 1936 v Bukurešti, kde československá delegace v čele s Edvardem Benešem bez většího ohlasu apelovala na ještě užší spolupráci zúčastněných zemí. Další bezúspěšný pokus o sblížení malodohodových zemí inicioval ministr zahraničí **\$Kamil Krofta\$** v září 1936. Jednání československých diplomatů s malodohodovými spojenci, stejně tak jako další diplomatické aktivity (Rakousko, Německo a Polsko), pokračovala v tomto duchu i po celý následující rok 1937.

V průběhu roku **\$1936\$** se vyhroutil situace ve **\$Španělsku\$**, kde proti sobě v občanské válce stanuly republikánské jednotky a fašistické oddíly generála Francesca Franca, materiálně a vojensky podporované ze strany Německa a Itálie. Z mnoha evropských zemí včetně Československa (vznikl Výbor na pomoc demokratickému Španělsku – do Španělska odešlo bojovat kolem 2 500 československých občanů) se na straně republikánů bojů účastnily početné **\$oddíly dobrovolníků\$**. ČSR se však, stejně jako většina evropských zemí (především Velká Británie a Francie), připojila k zásadě politiky nevměšování do španělských vnitřních záležitostí – za tímto účelem byl dokonce zřízen mezinárodní výbor pro kontrolu **\$neintervence\$**. Tato politika nevměšování ze strany demokratických evropských zemí pokračovala až do porážky španělských republikánských jednotek a nastolení frankistického fašistického režimu v roce 1939 (udržel se zde až do smrti Caudilla Francesca Franca v roce 1975). Snaha československé diplomacie zabezpečit republiku proti stupňujícímu se nebezpečí ze strany nacistického Německa se ukazovala jako stále iluzornější – spojenecký **\$versailleský systém** byl **de facto v troskách\$**.

Soudobé vedoucí politické reprezentace **\$Francie** a ještě silněji **Velké Británie\$** rozhodně **\$nehodlaly ve prospěch Československa riskovat válečný konflikt s Německem\$**, takže se ze svých dřívějších spojeneckých závazků snažily vyvázat cestou jednání s Adolfem Hitlerem a byly „v zájmu budoucího míru“ ochotny akceptovat jeho neopodstatněn požadavky, ať již byly jakékoli. V blízké budoucnosti se měla ukázat naivita, krátkozrakost a zhoubnost této **\$politiky appeasementu\$** sledující dohodu s nacistickou diktaturou za jakoukoli cenu. Jednání československé diplomacie a prezidenta Beneše v průběhu roku 1938 nenacházela na mezinárodní scéně přílišné pochopení – ČSR byla díky nacistické propagandě a umné manipulaci s fakty mnohdy vnímána jako stát utlačující německou menšinu, které je odepíráno právo na vlast. Zvláště kritický byl v tomto ohledu poslední měsíc existence ČSR, který sice přinesl nejeden zvrat a naději v existenčním boji mladého státu, avšak nakonec přeci jen zvítězil „pragmatismus“ a „touha po míru“, jež dovolily a ospravedlnily dosavadním

spojencům ČSR souhlas s jeho faktickou likvidací, aniž by k tomuto osudovému jednání byl přizván jediný zástupce Československa

#3. 7 Cesta k Mnichovské dohodě

Lord Walter Runciman po jednání s představiteli SdP, československé vlády a Edvardem Benešem opustil v polovině září Československo. V Londýně referoval o **\$korektní menšinové politice ČSR vůči Němcům\$** a jejich faktickou **\$odpovědnost\$** za vyvolané napětí, zároveň však konstatoval – vzhledem k silicímú mezinárodnímu napětí a odhodlání Německa řešit sudetoněmecký problém vojenskými prostředky – potřebu konsenzu a odstoupení pohraničních území ČSR Německu. Dne 15. září 1938 se v **\$Berchtesgadenu\$** setkal britský ministerský předseda **\$Neville Chamberlain\$** s Adolfem Hitlerem, který mu otevřeně předeštel požadavek na **\$odstoupení pohraničí\$**. Situace ČSR se stávala kritickou. O čtyři dny později – 19. září 1938 – doporučily ČSR britská a francouzská vláda odstoupení pohraničních území s více jak 50 % Němců, které československá vláda vzápětí odmítla. Mezitím vznikl (v reakci na zákaz SdP a za pomoci německého Wehrmachtu) **\$Sudetendeutschen Freikorps\$**, teroristická organizace, jejímž cílem bylo provádět v pohraničí záškodnické akce a ze zálohy útočit na československé ozbrojené složky (armádu, jednotky SOS, četnictvo a policii).

Velvyslanci Velké Británie a Francie (B. C. Newton a V. L. de Lacroix) ultimativně požádali Edvarda Beneše o splnění doporučení svých vlád z 19. září, v opačném případě hrozili vypovězením spojeneckých smluv, takže 22. září 1938 vláda britsko-francouzské ultimátum přijala. Rozhodnutí vyvolalo bouřlivou odezvu veřejnosti (demonstrace) ve většině českých měst. Vláda Milana Hodži proto podala týž den **\$demisi\$** a na její místo nastoupila „vojensko-úřednická“ **\$vláda generála Jana Syrového\$**.

Dne 22. září 1938 rovněž proběhlo další setkání Adolfa Hitlera s Nevillem Chamberlainem – tentokrát v alpském **\$Bad Godesbergu\$**. Hitler znovu požadoval odstoupení pohraničních oblastí, navíc však vznesl další požadavek nad rámec toho, co byla Velká Británie a Francie ochotny akceptovat: **\$splnění územních nároků Polska a Maďarska\$**. Godesbergská jednání skončila bez výsledku, britská a francouzská strana „informovala“ ČSR diplomatickými kanály, že od této chvíle nebude klást zábrany k zajištění její územní celistvosti a svrchovanosti. Vláda gen. Syrového godesbergské požadavky odmítla a 23. září 1938 vyhlásila **\$všeobecnou mobilizaci\$**. Oficiální odmítavé stanovisko československé vlády ke godesbergským požadavkům předal velvyslanec Jan Masaryk britské vládě 25. září. Adolf Hitler v reakci na vývoj situace předložil britskému vyslanci v Berlíně ultimátum, v němž požadoval vyklizení československého pohraničí nejpozději do 28. září 1938 do 14.00 hod., v opačném případě se ČSR a Německo ocitnou ve válečném stavu.

Britská vláda ustoupila nátlaku – vidina možného válečného konfliktu s Německem kvůli malé střeoevropské zemi zde byla stále nepřijatelná, podobně tomu bylo ve Francii – a směřovala k dalšímu jednání. Na **\$29. září 1938\$** byla do **\$Mnichova\$** (z „podnětu“ italského „duceho“ Benitta Mussoliniho coby zprostředkovatele) svolána konference mocností, která měla rozhodnout o dalším osudu Československa – ovšem bez účasti jeho zástupců. **\$Německo\$** (Adolf Hitler), **\$Velká Británie\$** (Neville Chamberlain), **\$Francie\$** (Eduard Daladier) a **\$Itálie\$** (Benitto Mussolini) po půlnoci 30. září 1938 podepsaly **\$dohodu\$** akceptující všechny německé požadavky. Obsah **\$mnichovské dohody\$** byl ultimativně oznámen československému velvyslanci v Německu Vojtěchu Mastnému, který jej tlumočil pražské vládě a prezidentu republiky. ČSR musela od 1. do 10. října 1938 odstoupit všechna Německem požadovaná pohraniční území s tím, že ve vztahu k Polsku a

Maďarsku bude určen další postup. **Prezident Edvard Beneš** a **vláda** po konzultacích **30. září 1938 rozhodli**, že podmínky mnichovského diktátu **přijmou**. Toto rozhodnutí znamenalo faktický konec existence ČSR.

Možnosti úspěšné obrany republiky byly **minimální**. ČSR by vedla osamocení boj proti mnohonásobné přesile – nepřítel by nejspíše utrpěl těžké ztráty při přechodu pohraničního opevnění, jehož systém však nebyl v roce 1938 zcela dokončen. Navíc zde existovala akutní hrozba útoku Polska a Maďarska (Těšínsko, jižní Slovensko a Podkarpatská Rus) a problém s postojem německé menšiny v pohraničí („partyzánská“ válka v týlu). Na druhé straně nelze popřít obrovské **odhodlání obyvatel** a hlavně **armády** republiku bránit za každou cenu – tj. i za cenu jejího zničení – a nepoddat a nevzdat se brutálnímu nátlaku. Otázka kapitulace a možné obrany ČSR v září 1938 tak v mnoha ohledech zůstává otevřená.

#3.8 Druhá československá republika (1938 – 1939)

Přijetí podmínek nadiktovaných Československu na jednání evropských mocností (a dosavadních spojenců ČSR) s nacistickým Německem v Mnichově vyvolalo ve veřejnosti nesouhlasné reakce a bylo její převážnou částí vnímáno jako zrada a vyklizení pozic. Zástupci Francie a Velké Británie považovali výslednou dohodu za úspěch a odvrácení války, avšak Adolf Hitler se netajil tím, že ze strany těchto zemí jde o projev slabosti, jeho cílem byl – přes veškerá prohlášení o mírovém řešení rozporů – de facto válečný konflikt s ČSR a její úplná likvidace. Ihned 1. října 1938 překročily německé jednotky hranice ČSR a začaly – za nadšeného vítání sudetských Němců – postupně **obsazovat odstoupená území**, přičemž do 10. října byla okupace pohraničí dokončena. ČSR přišla o možnost jakékoli efektivní obrany, byly přerušeny životně důležité komunikace a železniční trati (Praha – Česká Třebová – Ostrava), ztráta pohraničí měla rovněž **obrovské ekonomické dopady** (hnědouhelný revír Podkrušnohoří, textilní průmysl, ad.). Nejcitelněji se zmrzačeného státu dotkl příliv tisíců českých uprchlíků (problémy s jejich zaopatřením, nalezením bydlení a zaměstnání), kteří raději volili odchod než setrvání pod vládou nacistického režimu. První říjnový den navíc došlo – po ultimátu polské vlády předneseném večer 30. září 1938 – k vyklizení většiny **Těšínska** (810 km²), **Kysuc, Oravy, Spiše a Šariše**. Šlo o území, na něž si Polsko činilo nárok již od roku 1918. Dne 4. října 1938 došlo k rekonstrukci Surového vlády, když na místo ministra zahraničí K. Krofty nastoupil dosavadní velvyslanec ČSR v Berlíně **František Chvalkovský**. O den později (5. října) **abdikoval prezident Edvard Beneš** a zanedlouho (22. října) odcestoval do Velké Británie (odtud pak směřoval do USA). Do vlády rovněž vstoupili čtyři ministři za HSLS. Stalo se tak na základě přijetí tzv. žilinského protokolu, který deklaroval vznik slovenské autonomní vlády (hlavní roli v ní sehrávala HSLS) v čele s Jozefem Tisem – ministři této autonomní vlády se stali zároveň ministry vlády centrální. Vedle dosavadních politických stran získala na Slovensku významnou pozici nově založená Deutsche Partei (nahrazovala do značné míry dosavadní stranu Němců na Slovensku – Karpatendeutsche Partei) organizovaná (podobně jako NSDAP a SdP) na vůdcovském principu – představitelem této strany byl **Franz Karmazin**. Koncem října 1938 vydala slovenská autonomní vláda nařízení, podle něhož se jedinou brannou organizací na Slovensku staly **Hlinkovy gardy**, v jejichž velení stanuli Jozef Tiso a Karol Sidor. Širší autonomní status byl přiznán také Podkarpatské Rusi, kde se 11. října 1938 ustavila vláda pod vedením Andreje Bródyho (posléze v jejím čele nahrazen Augustinem Vološinem). Následně zde došlo k zastavení činnosti všech politických stran - jedinou povolenou stranou se stala Ukrajinská národní jednota.

Rozloha II. ČSR činila 99 348 km² oproti 140 446 km² I. ČSR, odstoupená území tak celkem představovala plochu 41 098 km². Největší část z nich tvořila pohraniční území v Čechách a na Moravě obsazená Německem, v jejichž severní části byla ustavena **Říšská župa Sudety** (Reichsgau Sudetenland) s centrem v **Liberci** (dále se členila na tzv. vládní kraje se sídly v Karlových Varech, Ústí nad Labem a Opavě), jižní části byly připojeny k říšským župám Bavorsko (Bayern), Oberdonau a Niederdonau. Územní dělení pomnichovského státu bylo završeno dne 2. listopadu 1938, kdy došlo za účasti zástupců ČSR, Maďarska, Itálie a Německa ve vídeňském zámku Belveder k podpisu tzv. **vídeňské arbitráže**, na jejímž základě ČSR odstoupila Maďarsku jižní území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Koncem listopadu 1938 přijalo Národní shromáždění ČSR ústavní zákony o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi. Oficiální název státu se změnil na Česko-Slovensko. Zároveň byl stále zřetelnější tlak na změnu politického systému, který přetrvával z doby před Mnichovem. Pravicové strany v čele s agrárníky spolu s částí národně socialistické strany vytvořily 18. listopadu 1938 nový politický subjekt nazvaný **Strana národní jednoty**, v jejímž čele stanul Rudolf Beran. Levá část politického spektra tvořená sociální demokracií a národními socialisty se transformovala na **Národní stranu práce** (ustavující sjezd proběhl 11. prosince 1938). Čelnými osobnostmi této strany se stali bývalí sociální demokraté Antonín Hampl a Bohumil Laušman. Takto do značné míry „uměle“ vytvořený systém politických stran se udržel pouze do počátku nacistické okupace v březnu 1939 (členové obou zmíněných politických subjektů přešli do nově vytvořeného Národního souručenství). V Říšské župě Sudety splynula dominantní SdP na počátku listopadu 1938 s Hitlerovou NSDAP. Po abdikaci Edvarda Beneše na post prezidenta republiky zůstal tento úřad uvolněný a bylo potřeba zvolit prezidenta nového. K tomuto kroku došlo již za nové politické konstelace 30. listopadu 1938, kdy Národní shromáždění velkou většinou prezidentem zvolilo coby „nezávislou“ osobnost bývalého předsedu Nejvyššího správního soudu **dr. Emila Háchu**. Vzápětí nato – 1. prosince 1938 – byla jmenována nová vláda. Ministerským předsedou se stal předseda Strany národní jednoty **Rudolf Beran**. Současně došlo ke jmenování nové autonomní vlády na Slovensku (Jozef Tiso) a reorganizaci vlády na Podkarpatské Rusi (Augustin Vološin). Nová vláda přijala 15. prosince **zmocňovací zákon** umožňující vládě na dobu dvou let nahrazovat zákony vládními nařízeními a zasahovat do ústavy. Fakticky lze tento krok vnímat jako **likvidaci parlamentní demokracie**. Zmocňovací zákon byl doplněn nařízením o politických stranách, na jehož základě se jakýkoli politický subjekt mohl zformovat pouze se souhlasem vlády. Koncem prosince došlo k rozpuštění KSČ, která přešla do ilegality. Její vedoucí představitelé v čele s Klementem Gottwaldem emigrovali již počátkem listopadu 1938 do SSSR.

Situaci a atmosféru pomnichovské ČSR v mnoha ohledech vystihuje osud Karla Čapka, spisovatele, novináře, demokrata, humanisty, přítele T. G. Masaryka (Hovory s T. G. M.), který se na podzim 1938 stal terčem mnoha nevybíravých útoků krajní pravice. Karel Čapek v důsledku psychického, ale i fyzického vyčerpání (zápal plic) umírá 25. prosince 1938.

Druhá ČSR se stále více dostávala do vleku nacistického Německa a politika sbližování s Německem byla většinou politických elit považována za nutnost. Jedním z předních zastánců tohoto směru byl **ministr zahraničí František Chvalkovský**. V lednu 1939 došlo k rozpuštění zemských zastupitelstev, což po prosincových zákonech znamenalo další omezení demokracie. **Směrování k autoritativnímu režimu** potvrzoval vývoj ve Straně národní jednoty, která v únoru 1939 přijala ideový program blízký koncepci italského korporativního fašismu. Stále problematičtější se jevila situace ve vztahu ke Slovensku (a také Podkarpatské Rusi), kde se dominantní silou stala Slovenská ľudová strana (vznikla na podzim 1938

sloučením HSLŠ a slovenských agrárníků) prosazující další rozšiřování autonomie na úkor centrální pražské vlády. Rovněž **\$fašizace slovenské politické scény\$** byla oproti českým zemím na daleko vyšší úrovni. Představitelé slovenské autonomní vlády se účastnili separátních jednání s Německem (např. jednání o finanční pomoci Slovensku z konce února 1939), na nichž se začala zřetelně projevovat tendence k rozbití ČSR.

Napjatá situace na Slovensku vyvrcholila 9. března 1939 vyhlášením **\$stanného práva\$** (velitel branné moci ČSR na Slovensku gen. Bedřich Homola) a následným sesazeným autonomní vlády v čele s Jozefem Tisem, kterého nahradil k Praze loajální velitel hlinkových gard **\$Karol Sidor\$** (na jeho podnět došlo k odvolání stanného práva). Tento krok však podnítil ostrou reakci Německa a jeho nacistické propagandy. Dne 13. března 1939 se v Berlíně setkali představitelé Slovenské ľudové strany Jozef Tiso a Jozef Ďurčanský s Adolfem Hitlerem, který vznesl **\$požadavek okamžitého odtržení Slovenska od ČSR\$** – v opačném případě hrozil předáním Slovenska do sféry maďarského vlivu. Následující den vyhlásil slovenský sněm – i přes nesouhlas Karola Sidora – **\$nezávislý Slovenský štát\$**. Vzápětí poté předalo Maďarsko vládě ČSR ultimátum požadující odstoupení Podkarpatské Rusi (souběžně začalo s její okupací, která se setkala s odporem československé branné moci). V odpoledních hodinách 14. března 1939 odcestoval prezident ČSR **\$Emil Hácha\$** s ministrem zahraničí Františkem Chvalkovským do Berlína. Zde jim bylo oznámeno, že následující den bude zbytek ČSR **\$okupován\$** německým wehrmachtem, Adolf Hitler již pouze požadoval oficiální souhlas prezidenta. Emil Hácha byl ze strany nacistických představitelů (především Hermanna Göringa a Adolfa Hitlera) vystaven brutálnímu nátlaku a výhrůžkám (nálety na Prahu), v průběhu jednání se zhroutil a musely mu být podány povzbuzující prostředky. Zhruba hodinu po půlnoci 15. března 1939 Emil Hácha s okupací souhlasil. V té době začalo probíhat **\$obsazování českých zemí\$** – již 14. března podvečer vstoupila německá armáda do Moravské Ostravy.

\$Když se politická garnitura demokratického Československa, nyní již většinou v emigraci, po okupaci v březnu 1939 zamýšlela nad zkušenostmi z období let 1918-1939, musela dojít k závěrům, že v případě obnovení československého státu bude nutno řešit stěžejní problémy: zahraniční orientaci státu, politický i hospodářský systém, otázku účasti vládnoucí garnitury druhé republiky v poválečném politickém životě vůbec, sociální poměry, příliš velkou moc vlastnické elity a samozřejmě německou otázku a vztah Čechů a Slováků.\$

\$Shrnutí kapitoly:\$

Versailleský systém jako garant československé státnosti. Snaha o korekce nových hranic ze strany Polska a Maďarska. Politické a správní začlenění Slovenska a Podkarpatské Rusi do nového státu. Struktura vnitřní politiky, úloha agrární strany a systém koalic. Charakteristické rysy československého hospodářství. Aktivizace nacionalismu sudetských Němců po nástupu nacistů v Německu. Ústup Francie z role hegemonu evropské politiky a přechod k politice appeasementu. Mnichov a jeho důsledky pro Československo, tzv. druhá republika.

\$Kontrolní otázky na závěr kapitoly:\$

Co to byl versailleský systém?

Které státy byly členy Malé dohody?

Jaké bylo postavení Slovenska a Podkarpatské Rusi ve státě?

Co znamenala koaliční politika v meziválečném období?

O koho se opíralo politické hnutí K. Heinleina?

\$Otázky k zamyšlení:\$

Proč Francie neměla ochotu plnit smluvní závazky ze spojenecké smlouvy vůči ČSR?

Řešilo ustupování henleinovcům národnostní otázku v ČSR?
Byly šance ČSR ubránit se nacistickému Německu bez pomoci spojenců?

\$Další zdroje:\$

BĚLINA, P., MORAVCOVÁ, M. \$Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914-1941.\$ Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1998.

ČORNEJ, P. et al. \$Dějiny země koruny české II.\$ Praha: Paseka, 1993.

LIPTÁK, L. \$Politické strany na Slovensku 1860-1989.\$ Bratislava: Archa, 1992.

MALÍŘ, J., MAREK, P. et al. \$Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004.\$ Díl 1, Období 1861-1938. Brno: Doplněk, 2005.

MENCL, V. et al. \$Křižovatky 20. století.\$ Praha: Naše vojsko, 1990.

\$Kontrolní otázky na závěr kapitoly:\$

Co to byl versailleský systém?

Které státy byly členy Malé dohody?

Jaké bylo postavení Slovenska a Podkarpatské Rusi ve státě?

Co znamenala koaliční politika v meziválečném období?

O koho se opíralo politické hnutí K. Heinleina?

Jak se projevila hospodářská krize na politickém spektru?

Jak se nazývala politika Anglie a Francie vedoucí k Mnichovu?

#4. DVĚ CESTY ČECHŮ A SLOVÁKŮ V LETECH 2. SVĚTOVÉ VÁLKY (1939 – 1945)

\$V této kapitole se dozvíte:\$

o jednotlivých etapách války a zásadách antifašistické koalice;

o vzniku protektorátu a jeho významu pro nacisty;

o domácím odboji, jeho úspěších i likvidaci;

o aktivitách a záměrech odboje v Londýně i v Moskvě;

o krátké samostatnosti Slovenska z milosti Hitlera;

a o našem osvobození a představách politiků o svobodné republice.

\$Klíčová slova této kapitoly:\$

PROTIHITLEROVSKÁ KOALICE, VELKÁ TROJKA, VELMOCENSKÉ KONFERENCE, PROTEKTORÁT, HEYDRICHIÁDA, EXIL, KLEROFAŠISMUS, KOŠICKÝ VLÁDNÍ PROGRAM.

\$Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly:\$ 2,5 + 0,5 hodiny (teorie + řešení úloh)

#4. 1 Charakteristika mezinárodních vztahů ve 2. světové válce

Druhá světová válka znamenala největší katastrofu v lidských dějinách. Do válečných akcí vstoupilo 48 států, v nichž žily čtyři pětiny veškerého tehdejšího obyvatelstva světa, na bojištích bojovalo 110 miliónů vojáků. Oproti 1. světové válce, v podstatě válce evropské, se tentokrát bojovalo s obrovským nasazením také v Africe, v Asii a na všech oceánech. Tomuto nasazení všeho lidského potenciálu také odpovídal počet obětí. V 1. světové válce zahynulo cca 10 mil. lidí, většinou vojáků na frontách, **\$2. světová válka pohřbila na 40 mil. lidí nejen na frontách\$,** ale v i zázemí (bombardování, nemoci, hlad a cílená genocida některých etnických skupin a národů). Zmrzačeno zůstalo asi 28 mil. lidí.

\$Byla to válka éry rozvinuté druhé průmyslové revoluce\$, kdy se prosadila masová výroba strojové techniky chrlící tanky, letadla, děla, nákladní automobily, bojová plavidla, neuvěřitelné množství munice apod. Tato produkce umožňovala nejen rychlé pohyby

válčících armádních uskupení, ale i operační a strategické postižení tylů bojujících států.

\$Válečné úsilí se stalo totální\$. Cesta k vojenským úspěchům vedla přes prudké stupňování a přeorientaci veškeré výroby **\$na zbrojní produkci\$.** I první využití atomové energie v roce 1945 sloužilo válce. O vítězství nakonec rozhodla hospodářská síla, ekonomický potenciál. V roce 1941 byly možnosti zbrojní výroby obou bloků vyrovnané, v roce 1944 protihitlerovská koalice již vyráběla třikrát více.

Několikrát zmiňovaná světová hospodářská krize potvrdila neschopnost světového trhu uskutečnit dělbu práce bez ohledu na státní a národní hranice. Jakýkoliv pokus o kooperaci a hledání východiska z krize narážel na bariéru státních a celních hranic a mocensky chráněných priorit. Právě fašistické a představu, že „krizi vymezeného ekonomického prostoru“ lze vyřešit získáním světovlády jedněch na úkor druhých. Bylo třeba rozbít mocensky chráněné priority a reparační pozůstatky první světové války.

Fašistické a militaristické režimy se jevily jako nejvhodnější nástroje uvedené politiky.

Představovaly totiž koncentrovanou politickou a ideologickou moc, že si v nich totalitní elity

doslova podřídily všechny struktury společnosti včetně kapitalistických vlastníků. **\$Tak se stal rasismus, genocida, vysídlování celých národů či ras nejen záležitostí ideologie, ale i cílem války.\$** Jako konečný výsledek jejich vojenského vítězství měl vzniknout v podstatě nelidský a reakční světový řád.

Vedle „panských národů“ všechny ostatní národy stály před okamžitým nebo pozdějším zotročením nebo vyhubením. Hodnotíme-li 2. světovou válku podle etnicko-politických kritérií, nebo zkoumáme-li, na které straně stála spravedlnost nebo nespravedlnost, od prvního výstřelu v září 1939 **\$vedly země postupně vznikající antihitlerovské koalice válku spravedlivou\$.**

V průběhu války se nám však objevuje ještě jeden politický a mocenský subjekt. **\$SSSR to nebyla již kopie carského Ruska\$** zhrouťivšího se v průběhu 1. světové války. **\$Politický systém totalitního charakteru\$** po urychlené industrializaci dovedl již před válkou zemi do kategorie velmocí. Vzhledem ke své obrovské rozloze, lidským, surovinovým a systémovým rezervám i vojenskostrategickým výhodám na euroasijském kontinentu se v průběhu války SSSR přeměňoval v potenciální supervelmoc. Bylo logické, že v momentě jeho napadení nacistickým Německem a jeho spojenci v červnu roku 1941, kdy se ocitl ve válce o existenci státu, se **\$SSSR stal členem protihitlerovské koalice\$.**

\$O osudu světa se však nerozhodovalo jen na bojištích\$, ale nemenší význam měla mezinárodněpolitická jednání. USA se staly de facto členem protifašistického spojeneckého bloku ještě dříve, než vstoupily do války. Zatímco do konce roku 1940 zachovávaly neutralitu, v lednu 1941 se Roosevelt při nástupu do svého třetího funkčního období postavil otevřeně na stranu demokracie. V březnu téhož roku přijal Kongres zákon o půjčce a pronájmu, který prezidentovi umožňoval rozhodovat o pomoci zemím bojujícím proti mocnostem Osy (spojenci nacistického Německa).

\$V srpnu 1941\$ se odehrály první důležitá schůzka v řadě následujících setkání hlav protifašistické koalice. Na palubě britské válečné lodi „Princ of Wales“ Roosevelt s Churchillem vyhlásili **\$Atlantickou chartu\$**, obsahující principy vedení války a poválečného uspořádání světa. Oby signatáři se vyslovili proti územním anexím, proklamovali právo národů zvolit si svobodnou formu vlády a stanovili, že poválečný svět bude organizován ve spolupráci všech vítězných mocností. Atlantická charta se stala základem k **\$Organizaci spojených národů\$** (namísto nefunkční Společnosti národů) a o měsíc později k ní přistoupil Sovětský svaz.

\$V lednu 1943\$ se opět Roosevelt a Churchill sešli v marocké Casabance, kde byl přijat Rooseveltův požadavek zakončit válku bezpodmínečnou kapitulací nepřátelských států (nikoliv separátní mír jednotlivých států).

\$První konference\$ šéfů tří hlavních spojeneckých velmocí **\$Stalina, Roosevelta a Churchilla tzv. Velká trojka\$** se konala na přelomu listopadu a prosince **\$1943 v Teheránu (Irán)\$**. Účastníci dosáhli dohody, že druhá fronta bude otevřena v příštím roce v západní Francii (Churchill se snažil prosadit Balkán).

\$Druhá konference Velké trojky\$ se sešla v únoru 1945 **\$v Jaltě na Krymu\$**. Byla na ní stanovena okupační pásma v Německu, dosáhlo se dohody o složení vlád v Polsku a Jugoslávii, o potrestání válečných zločinců a o reparacích. Velmocemi byl také schválen odsun německého obyvatelstva z Polska a Československa. Sovětský svaz se zavázal, že po porážce Německa vyhlásí válku Japonsku.

Dne 25. dubna 1945 byla v **\$San Francisku\$** (USA) zahájena ustavující konference **\$Organizace spojených národů\$**, která skončila 26. 6. podepsáním Charty OSN. Rozhodující úlohu v ní připadla Radě bezpečnosti, jejímiž stálými členy se staly SSSR, USA, Velká Británie, Francie a Čína.

\$Poslední konference Velké trojky\$ se odehrála již po porážce Německa v červenci a v **\$srpnu 1945 v Postupimi u Berlína\$**. Aktéři jednání se ale již změnili, protože v dubnu 1945 zemřel prezident USA F. D. Roosevelt a zastupoval jej viceprezident H. Trumann, W. Churchill po porážce konzervatistů v poválečných volbách byl uprostřed jednání vystřídán laboristou C. Attleem. Jediným stálým účastníkem tak zůstal sovětský vůdce J. V. Stalin. Ústředním bodem jednání se stala tzv. německá otázka, předjednaná již na minulých konferencích Velké trojky. Po složitých jednáních byl schválen dokument obsahující politické a ekonomické zásady, jimiž se měla řídit správa Německa během počátečního období okupace.

#4. 2 Protektorát Čechy a Morava, německá kolonie v srdci Evropy

\$Šest let nacistické okupace patří k nejtěžším obdobím českých dějin.\$ Po dvaceti letech svobodného rozvoje ve vlastním demokratickém státě se český národ ocitl pod nadvládou nepřátelské sousední velmoci a doslova přes noc stanul tváří v tvář tvrdé realitě nacistické diktatury. Poměry, nastolené okupanty, se zcela vymykaly dosavadním zkušenostem českého národního společenství.

\$Protektorát byl v podstatě formou koloniálního zřízení\$, proklamovaná autonomie Čechů byla značně omezená a problematická, nadto byla postupně oklešťována a likvidována.

Česká autonomní správa v čele s protektorátní vládou a státním prezidentem byla na všech stupních **\$podřízena německé okupační moci v čele s říšským protektorem\$**.

Němci přitom plně ovládli i české hospodářství a německý kapitál obsadil klíčové pozice v českém průmyslu, obchodu a peněžnictví. Hospodářský potenciál českých zemí a pracovní síla českého obyvatelstva měly být maximálně využity pro válečné potřeby třetí říše. Proto také nacističtí vládcí usilovali o politickou pacifikaci protektorátního zázemí a tomuto zájmu podřizovali i zvláštní formu zdejšího okupačního režimu. Protektorát měl přitom zůstat provizóriem po dobu války, **\$konečným cílem nacistické politiky byla úplná germanizace českého prostoru\$**. Tomuto záměru nasvědčovaly některé kroky nacistů v průběhu války. Hitlerovým výnosem ze 16. března 1939 byl na území Čech a Moravy zřízen **\$Protektorát Čechy a Morava\$** jako formálně autonomní součást Velkoněmecké říše. (Jako předlohy protektorátního výnosu Němci použili smlouvu mezi Francií a tuniským bejem z roku 1885 o zřízení francouzského protektorátu nad Tunisem.)

Po celou dobu existence protektorátu stál v čele autonomní správy **\$státní prezident dr. Emil Hácha\$**, byly zachovány české orgány a instituce včetně soudnictví, policie, četnictva a vládního vojska. V čele protektorátních vlád stáli postupně Rudolf Beran, Alois Eliáš, Jaroslav Krejčí a Richard Bienert. Část české politické reprezentace, podobně jako i část českých fašistů, se zprvu domnívalo, že se budou moci podílet částečně na výkonu moci v protektorátu, ale jejich představy byly pouhou iluzí. Život české společnosti byl tzv. zglajchšaltován podle německého vzoru. Jedinou trpěnou českou politickou organizací se stalo **\$Národní souručenství** a všechny odborové svazy byly spojeny do **Národní odborové ústředny zaměstnanecké a Ústředí veřejných zaměstnanců\$**. Všechny ostatní společenské, kulturní, osvětové, profesní a tělovýchovné instituce a organizace byla rozpuštěny nebo přímo zakázány.

Rozhodující moc v protektorátu si ve svých rukou podrželi představitelé nacistického Německa. Rychle po okupaci byly zformovány orgány a instituce **\$okupační správy\$**, které řídily a kontrolovaly činnost protektorátních orgánů. Jednalo se především o úřady politické, správní, soudní a policejní, jejichž úkolem bylo prosazovat v protektorátu německé cíle a záměry.

Politiku, kterou nacisté vůči českému národu uplatňovali, můžeme označit jako **\$„dávkový teror“\$**. Neměl vést k zoufalství a tím k boji za každou cenu, ale měl na jedné straně vyvolávat a stále udržovat strach, na druhé straně těm, kteří poslušně plnili povinnosti, dávat naději přežít. V době války nehrozila českému národu likvidace, nacisté český národ potřebovali, tak jako potřebovali klidné zázemí pro bojující fronty.

\$Česká společnost se musela se všemi těmito skutečnostmi vyrovnat a najít způsob, jak čelit nacistickým plánům. Nebyla jednotná, její jednotlivé složky reagovaly na vzniklou situaci odlišně.\$

\$Kolaborantská skupina\$ se dala k dispozici okupantům, **\$odboj\$** uvědoměle a aktivně proti okupantům bojoval, avšak **\$nejpočetnější část obyvatelstva se chovala celkem pasivně\$**, chtěla především přežít. Tento široký **\$střední proud\$** tvořila masa lidí, kteří sice nesouhlasili s německou okupací, zůstávali však z nejrůznějších důvodů pasivní. Patřili zde ti, kteří propadli zoufalství a beznaději, ti, kdo se obávali dát svůj odpor najevo z obavy před pronásledováním a ze strachu o sebe či své blízké a konečně ti, kteří se snažili jen přežít. Tato nejpočetnější část obyvatelstva se stala předmětem zápasu mezi odbojem na jedné straně a nacisty a kolaboranty na straně druhé.

\$Bez zábran sloužily nacistům\$ skupinky bývalých českých fašistů z organizace Vlajka, různé typy zrádců, udavačů a konfidentů, svým způsobem odpad společnosti. Patřili k nim ale také kolaboranti z řad vládnoucích protektorátních vrstev, snažící se domoci podílu na vládě a rozhodování a bezzásadoví kariéristé i ti, kteří se rozhodli přežít za každou cenu.

Složitější bylo postavení těch, kteří zaujali vysoká místa v protektorátní správě a v Národním souručenství. Zpočátku se většina funkcionářů těchto institucí pokoušela využít svého postavení k ochraně českého obyvatelstva. Někteří spolupracovali s Benešovým odbojem v Londýně a jeho ilegálními odnožemi v protektorátu, ale jejich úloha a postavení byly složité. Určitým způsobem museli s nacisty spolupracovat a přijímat a realizovat i nařízení, která český národ poškozovala. Nacisté jejich činnost sledovali a nutili je postupně ke stále větší kolaboraci a k veřejnému distancování se od tzv. Benešovy akce. Charakteristická v tomto směru byla činnost předsedy protektorátní vlády **\$ing. gen. Aloise Eliáše\$**, o jehož „dvojí hře“ gestapo vědělo a v momentě příchodu nového zastupujícího říšského protektora R. Heydricha 28. 9. 1941 jej zatklo. (Popraven byl 19. 6. 1942). Podobně jako A. Eliáš se chovala řada úředníků protektorátní správy, policie, četnictva, důstojníků vládního vojska. Mnoho

jich bylo za svou činnost zatčeno, vězněno a popraveno. Paradoxní bylo, že v revoluční euforii po osvobození byli mnohdy vystaveni nevděku, nenávisti a často i perzekucí. Spojení některých členů protektorátní vlády s Benešem bylo během heydrichiády zpřetrháno. Háchova pozměňená vláda, kde stále většího vlivu nabýval přestavitel **„programové kolaborace“ E. Moravec** a němečtí ministři, se stala jen pouhým nástrojem a poslušným vykonavatelem nacistické politiky. Jejich autorita v národě klesla na nulu. Již od prvních dnů protektorátu byli od české společnosti celou řadou vyhlášek a nařízení okupačních i protektorátních úřadů odtrženi **židé**. Právě snaha o jejich oddělení od české společnosti byla prvním krokem nacistů ke **konečnému řešení židovské otázky**, k jejich úplnému vyhlazení. Židé museli nosit zvláštní označení (žlutou šesticípou hvězdu), jejich pohyb byl omezen, měli nižší přídělky potravin, nesměli se zúčastnit kulturních a sportovních akcí, děti nesměly chodit do škol, museli odevzdat radiopřijímače, jízdní kola, telefony atd. Jejich majetek byl zabaven v procesu tzv. arizace. Vytvoření tzv. **neviditelného ghetta** znamenalo jejich vyčlenění ze společnosti a odtud byl jen krok k jejich soustředění **v terezínském ghettu a k likvidaci v plynových komorách** na východě.

#4.3 Domácí odboj a jeho peripetie

Pokud někdo v protektorátu vystupoval nekompromisně proti nacistům, tak to byl aktivní **domácí odboj**, tvořený příslušníky odbojových skupin a organizací. Společným cílem postupně se formujícího národního a občanského odboje **byla obnova samostatné Československé republiky**. Od počátku okupace se podařilo v českých zemích vybudovat poměrně široce založené odbojové hnutí. **Politické ústředí** sdružovalo představitele bývalých politických stran, velmi rozsáhlou organizací v první fázi okupace byla **Obrana národa**, jejímiž členy byli bývalí generálové a důstojníci československé armády. K zakládajícím členům patřil i gen. A. Eliáš. Rozsáhlá síť sdružovala i bývalé legionáře, sokoly a učitele. Levicovější charakter měla odbojová organizace **Petiční výbor věrní zůstaneme (PVVZ)**, sdružující členy bývalých dělnických stran a odborů. Většina vznikajících odbojových skupin, které se postupně formovaly do větších organizací, neměla vyhraněný politický charakter, proto dnes hovoříme o národních nebo občanském odboji. **Masové protiněmecké demonstrace** 28. října 1939 ukázaly nacistům, že český národ se s okupací nesmířil. Po pohřbu medika Opletala, jedné z obětí policejního zásahu (zastřelen byl dělník Václav Sedláček a smrtelně zraněn medik Jan Opletal) nacisté znovu zasáhli proti demonstracím a vzápětí tvrdě zakročili především **proti studentům**. Během razie bylo bez soudu popraveno devět studentských funkcionářů, 1 200 vysokoškolských studentů bylo odvečeno do koncentračního tábora a vysoké školy byly uzavřeny.

Výše uvedené odbojové organizace přes zimu 1939/1940 nabývaly na početnosti, ale na jaře 1940 se spojily a vytvořily **Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD)**. V té době občanský odboj přechází postupně od organizační práce, vydávání a rozšiřování letáků a periodik k aktivním formám odboje. Narůstá počet sabotáží a stávek, byly budovány sklady zbraní pro plánované povstání a skvělých výsledků dosahovali zpravodajové, kteří dodávali informace politického, hospodářského a vojenského charakteru do Velké Británie i do SSSR. Zde vynikala zpravodajská skupina „Tři králové“ (J. Balabán, J. Mašín a V. Morávek). Všichni svou statečnost a vytrvalost zaplatili smrtí.

Jedinou politickou stranou pracující v ilegality v době okupace, byla **Komunistická strana Československa**, která byla zakázána již v době druhé republiky. Vybuďovala si hierarchickou síť ilegálních organizací od místních, závodních, okresních a krajských až k I. ilegálnímu ústřednímu výboru, řízenému ovšem z Moskvy. V počáteční fázi okupace byla v

nucené pasivitě, (sovětsko – německá smlouva o neútočení ze srpna 1939) ale plně se aktivovala po přepadení SSSR v červnu 1941. Kominternu nyní mobilizovala **\$komunistické ilegální hnutí v celé Evropě\$** do boje proti Německu a za osvobození okupovaných zemí. Heslo socialistické revoluce, kterým se do června 1941 řídila také ilegální KSČ, bylo potlačeno a otevřelo komunistům cestu ke spolupráci s občanskými odbojovými organizacemi. V létě roku 1941 vyústilo jednání II. ilegálního ústředního výboru KSČ a ÚVODu ve vytvoření **\$Ústředního národně revolučního výboru Československa\$**, jako nejvyššího orgánu domácího odboje. Byl to také první krok k vytvoření široké domácí odbojové fronty všech sil ochotných přispět k obnově ČSR.

Koncem září 1941 byl do Prahy vyslán nový **\$zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich\$**. Tento vysoce postavený muž v nacistické politické hierarchii – obergruppenführer SS, generál policie, šéf Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA) – měl pacifikovat rozbouřenou situaci v protektorátu, což se dosavadnímu protektorovi K. v. Neurathovi nedařilo. Heydrich politikou „cukru a biče“ se jednak pokusil získat českou dělnickou třídu zlepšením pracovních a sociálních podmínek, jednak bezohledně potlačit vůli k odporu. Po vyhlášení **\$stanného práva\$** bylo do konce roku 1941 popraveno na 500 lidí z řady odbojových organizací. Zahynuli velitelé Obrany národa, funkcionáři Sokola, redaktoři Rudého práva, členové různých odbojových skupin. **\$Masové zatýkání\$** vážně narušilo odbojové sítě, nacistická tajná policie (Gestapo) měla nejen bohaté zkušenosti z boje proti ilegálním organizacím v Německu, ale po dvou letech působení v protektorátu měla i dobře zmapovanou zdejší ilegální síť. Byl zatčen předseda protektorátní vlády A. Eliáš a rozbit Ústřední národně revoluční výbor Československa.

Koncem roku 1941 začaly být vysílány z Velké Británie **\$parašutistické výsadky\$**, které měly pomoci zdecimovanému odboji. Především na prvním místě bylo obnovit přerušované radiové spojení mezi domácím a zahraničním odbojem s relacemi zpravodajského charakteru, v některých případech realizovat i sabotáže.

Zvláštním úkolem byla pověřena výsadková skupina **\$Anthropoid\$**, jejíž členové Čech Jan Kubiš a Slovák Jozef Gabčík provedli v Praze **\$27. května 1942 atentát na Heydricha\$**. Tento čin neuvěřitelně posílil prestiž Československa ve světě, ale byl také signálem k novým nacistickým represáliím. Znovu bylo vyhlášeno stanné právo, kterému tentokrát padlo za oběť 1 600 lidí a dalších 3 000 bylo povražděno v koncentračních táborech.

Organizátorem brutálního teroru, **\$heydrichiády\$**, byl protektorátní státní tajemník **\$K. H. Frank\$** (sudetský Němec z Karlových Varů), jehož nenávisť k českému národu vyvrcholila vyhlazením obcí **\$Lidice** u Kladna a **\$Ležáky** u Chrudimi\$. Nacistická brutalita, neskrývaná, ale dávaná na odív aby budila strach a hrůzu, zanechala v české protektorátní společnosti trvalý rys nenávisti k Němcům. Čechy výrazně charakterizovalo antiněmectví a z něho vyrůstající přímo nenávistný nacionalismus, navazující na tradice a nyní umocněný okupací a terorem. Právě z něho vyrostl **\$požadavek definitivně se s Němci vyrovnat** a po válce **\$vyústil v jejich odsun\$**.

Rozbití ilegálních sítí za heydrichiády znamenalo pro domácí odboj pohromu. Ani nově organizovaný **\$Přípravný revoluční národní výbor\$** nedokázal v letech 1943–1944 plně rozvinout svou činnost a podobně dopadla odbojová organizace **\$Rada tří\$**, které se nepodařilo sjednotit rozbité odbojové organizace. Velkým problémem zůstávalo radiové spojení domácího odboje na londýnskou exilovou vládu. Gestapu se podařilo také eliminovat činnost komunistických organizací, které po rozbití III. ilegálního ústředí pracovaly samostatně na základě pokynů z československého vysílání moskevského rozhlasu.

V letech 1943 – 1945 měly jak odbojové ilegální organizace, tak vznikající partyzánské oddíly velké problémy s novým způsobem práce gestapa, které začalo nasazovat množství **konfidentů**. Jejich radiová zaměřovací služba vypátrala řadu vysílaček a jejich odhalení často využívalo gestapo ke zpravodajským protihrám s Londýnem i s Moskvou. Na základě získaných informací byly koncem roku 1943 budovány z konfidentů celé **volavčí sítě**, jejichž prostřednictvím se gestapo pokoušelo kontrolovat některé ilegální organizace a partyzánské oddíly. Uvádí se, že v posledních dvou letech války mělo gestapo k dispozici na 80 000 konfidentů. Přesto se na území protektorátu začalo od poloviny roku 1944 šířit partyzánské hnutí, i když geografické a demografické podmínky českých zemí činnost větších skupin neumožňovaly.

Partyzánské skupiny začaly být posilovány prchajícími odbojáři, uprchlími válečnými zajatci různých národností a konečně i mladými lidmi, vyhýbajícími se práci v Německu v rámci totálního nasazení. Za pomoci organizátorských výsadek ze SSSR bylo zejména v moravských horách zformováno na 90 partyzánských jednotek s téměř 8 000 bojovníky. Jejich akce koordinovaly štáby u sovětských vojsk postupujících od východu. Partyzánské hnutí sehrávalo důležitou roli v plánech ilegální KSČ, které počítaly s **celonárodním ozbrojeným povstáním**. Povstání měly ve svých plánech i další ilegální vojenské organizace, které však byly závislé na shozu zbraní ze Západu. Byly aktivovány i vojenské plány Obrany národa, v nichž se počítalo i s účastí protektorátních ozbrojených složek jako bylo vládní vojsko, policie a četnictvo. Jejich nereálnost spočívala v tom, že stejně jako SSSR tak i západní spojenci nehodlali v závěrečné fázi žádné národní povstání podporovat.

Přes nezáměr spojenců o podporu jakéhokoliv většího povstání, vypuklo v poslední fázi války 1. května 1945 v českých zemích **spontánní povstání proti okupantům**. Začalo v Přerově na Moravě, odtud se šířilo přes východní Čechy až do Prahy, kterou zachvátilo 5. května. Po krvavých bojích na barikádách se německá vojska začala 8. 5. z Prahy stahovat na základě dohody s **Českou národní radou** a také na základě již podepsané bezpodmínečné kapitulace v Reměši. Jen část příslušníků SS a gestapa stále bojovala, ale jejich odpor rychle skončil ráno 9. 5. 1945 příjezdem tankových jednotek Rudé armády.

#4. 4 Specifické rysy československého zahraničního odboje

Nedílnou součástí celonárodního odporu proti nacistickým okupantům byl zahraniční odboj. Již den po 15. březnu 1939 zaslal bývalý prezident E. Beneš, dlící v té době v USA jako soukromá osoba, telegram prezidentovi USA a premiérovi Velké Británie, v němž protestoval proti německému obsazení Čech a Moravy. Současně dal na vědomí, že znovu vstupuje do politického života a **zahajuje akci na osvobození Československa**. První kroky československé zahraniční akce byly usnadněny tím, že západní velmoci Francie, V. Británie, USA a řada dalších menších států neuznaly právoplatnost zřízení Protektorátu Čechy a Morava ani samostatnost slovenského státu a na jejich území nadále působily zastupitelské úřady bývalé Česko-Slovenské republiky. Okolo nich se formovaly první **skupiny emigrantů**, politiků, vojáků i prostých občanů, kteří po okupaci odešli do exilu, aby se zapojili do boje za obnovu společného státu Čechů a Slováků.

Pro mnoho politiků v zahraničí bylo nepochopitelné, že československá emigrace uvítala vypuknutí světové války. Ti ale doufali v rychlé vítězství západních velmocí, které mělo přinést i osvobození a obnovu ČSR. Začalo formování prvních **československých jednotek v zahraničí**.

Ačkoliv hlavní proud našich uprchlíků na jaře a v létě roku 1939 směřoval do Polska, které stálo před vojenským střetnutím s Německem, polská vláda pochopení pro organizování

československé vojenské jednotky neměla. Proto odcházela většina československých vojáků a vlastenců dále do Francie, kde ovšem museli vstoupit do **\$cizinecké legie\$**, protože Francie nebyla s Německem ve válečném stavu. Po vypuknutí války však tito vojáci mohli vstoupit do **\$samostatné československé jednotky ve Francii\$**.

V říjnu 1939 byl v Paříži vytvořen Československý národní výbor, který vyhlásil mobilizaci do našich vojenských jednotek. Jednotky byly posíleny dobrovolníky z české a slovenské emigrace žijící ve Francii a přihlásila se i část interbrigadistů, kteří po porážce Španělské republiky byli internováni ve francouzských táborech. Českoslovenští letci byli po krátkém přeškolení zařazováni přímo k francouzským leteckým útvarům.

Až 3. 9. 1939, tři dny po začátku války povolila polská vláda zřízení **\$Českého a Slovenského legionu\$** pod velením pplk. L. Svobody. Do bojů v podstatě již nezasáhl, v důsledku rychlé porážky polské armády ustoupil na území obsazené Rudou armádou. Dlouhý čas byli **\$naši vojáci internováni\$** a ještě hůře dopadly tisíce uprchlíků z Maďary obsazené Podkarpatské Rusi, kteří počátkem války uprchli do SSSR, v domnění, že budou bojovat proti nacismu. Skončili v pověstných táborech GULAG, odkud se mnozí již nevrátili.

Jen části vojáků z Polska spolu s piloty, kteří bojovali v polském letectvu, se podařilo uniknout přes Rumunsko na **\$Střední východ\$**, odkud se dostali k československým jednotkám ve Francii. Část jich ale zůstala na Středním východě a spolu s dalšími uprchlíky z protektorátu a transporty vojáků propuštěných ze sovětské internace, vytvořili **\$samostatnou vojenskou jednotku na Středním východě\$**.

\$Ve Francii začala organizace **1. čs. pěší divize\$**, ale jen krátce se její dva pluky účastnily ústupových bojů francouzské armády v květnu 1940 a po kapitulaci Francie na 4 000 československých vojáků bylo evakuováno do Velké Británie. **\$Již ve Francii se ale vyznamenali českoslovenští letci.\$** Vždyť 110 československých stíhačů tvořilo takřka třetinu francouzského stíhacího letectva. Na svém kontě měli v průběhu dvou měsíců západního tažení 158 sestřelených německých letadel (nejúspěšnější A. Vašátko a F. Peřina).

Po pádu Francie se těžiště zahraničního odboje přeneslo do Velké Británie. Základním úkolem E. Beneše bylo vytvořit jednotné vedení odboje, vytvořit vládu a usilovat o její uznání rozhodujícími antihitlerovskými velmocemi. Skutečně byla vytvořena **\$prozatímní vláda\$**, prezidentského úřadu se ujal dr. Eduard Beneš, předsedou vlády se stal bývalý lidovecký vůdce msgr. Jan Šrámek, ministrem zahraničí Jan Masaryk a ministrem národní obrany gen. Sergej Ingr. Benešova vláda byla v Británii uznána v létě 1940, ale až za rok, po vstupu SSSR do války a pod jeho vlivem, jí byl přiznán statut jediné a skutečné představitelky Československa.

Ani tento akt však nevyřešil otázku hranic. Na jedné straně byl samostatný slovenský stát akceptován řadou mocností, ale slovenský problém se v dalších jednáních nestal problémem mezinárodním, ale zůstal vnitřním problémem československým. Nejasná ale zůstávala situace se Sudetami, protože **\$Velká Británie stále uznávala platnost mnichovských dohod\$**. Určitý obrat nastal právě v červenci 1941, když SSSR současně s uznáním československé vlády v Londýně souhlasil s obnovením československého státu v jeho předmnichovských hranicích. Definitivně na britskou politiku zapůsobila situace v protektorátu po atentátu na Heydricha s následným rozpoutáním hrůzného nacistického teroru. **\$Benešovi a jeho vládě\$** se tak po dlouhém a houževnatém zápasu podařilo prosadit **\$uznání československého státu v jeho hranicích z roku 1937\$** a zajistit tak kontinuitu s předmnichovskou republikou.

Mezitím se na všech frontách 2. světové války objevují československé jednotky. Pozemní jednotky ve V. Británii byly reorganizovány do 1. čs. smíšené brigády, obrovského

zviditelnění dosáhli úspěšní českoslovenští letci v **\$bitvě o Británii\$** (310. a 312. stíhací peruč a 311. bombardovací peruč), další letci bojovali u britských a polských peručí.

Na Středním východě v květnu 1941 zasáhl do bojů **\$Čs. pěší prapor 11 – Východní\$** pod velením pplk. K. Klapálka, který se vyznamenal při obraně severoafrické pevnosti **\$Tobrúk\$**. Z pěší jednotky ve V. Británii se rekrutovala většina členů parašutistických výsadků, v roce 1943 vznikla čs. samostatná obrněná brigáda, která po invazi v Normandii v červnu 1944 blokovala až do 8. 5. 1945 obklíčený severofrancouzský přístav Dunkerque. Mimo rámec československé jednotky bojovali Češi a Slováci v jednotkách **\$Svobodných Francouzů\$** (cizinecká legie) na severoafrickém bojišti, ale zapojili se v mnoha zemích do odbojových organizací a partyzánských oddílů. **\$V Jugoslávii** to byla především **1. čs. partyzánská brigáda Jana Žižky z Trocnova\$**, v SSSR se zapojilo do partyzánského boje mnoho volyňských Čechů a také slovenští vojáci, kteří dezertovali ze slovenské armády. **\$1. čs. partyzánskému oddílu\$** velel kapitán Ján Nálepka, posmrtně vyznamenaný titulem hrdina SSSR. **\$V Itálii\$** se do boje proti fašistům zapojila část vojáků protektorátního vládního vojska a vojáci slovenské technické divize, které tam Němci přesunuli pro nespolehlivost v polovině roku 1944. Značná část jich přešla na stranu italských partyzánů a na 800 bývalých vládních vojáků posílilo na podzim téhož roku čs. samostatnou obrněnou brigádu na západní frontě.

V SSSR absolvovala tvrdý výcvik v Buzuluku na Urale postupně se rozrůstající **\$1. čs. samostatný prapor\$** pplk. L. Svobody a v březnu 1943 byl nasazen **\$u Sokolova\$** při německém protiútoky u Charkova. Velitel obrany Sokolova nadporučík Otakar Jaroš byl posmrtně jmenován jako první cizinec hrdinou SSSR. Prapor byl rozšířen na 1. čs. samostatnou brigádu, která se v listopadu 1943 podílela na dobytí **\$Kyjeva\$**. Brigáda se na přelomu let 1943/1944 dostala do těžkých bojů u Bílé Cerkve a Žaškova a na jaře 1944 byla zahájena organizace **\$1. čs. armádního sboru v SSR\$**. Ta byla umožněna nábořem dobrovolníků z řad volyňských Čechů, masovou dezercí vojáků slovenské armády na stranu SSSR a propuštěním československých občanů z Podkarpatské Rusi ze sovětských táborů. Ze slovenských vojáků byla zformována **\$2. paradesantní brigáda\$**, která byla na podzim 1944 vyslána na pomoc Slovenskému národnímu povstání.

Když Rudá armáda zahájila 8. září **\$1944 karpatsko – dukelskou operaci\$**, jejímž cílem bylo rychle proniknout na Slovensko a poskytnout pomoc povstání, do bojů byl nasazen i **\$1. čs. armádní sbor\$**, který po urputných bojích vstoupil 6. října 1944 na území bývalého Československa. Nezdařená operace si však vyžádala krvavou daň 21 000 sovětských vojáků a takřka 2 000 československých vojáků. Celou zimu 1944/45 se sbor probíjel s Rudou armádou přes Slovensko a na jaře se podílel na osvobození českých zemí.

Zásadním krokem Benešovy zahraniční diplomacie v exilu bylo koncipování nové **\$zahraničněpolitické orientace Československa\$**. Důvody, které k tomuto kroku Beneše vedly, byly spjaty jednak s vývojem války a do určité míry osobním traumatem, jaký pro něj byl Mnichov. Cesta do Moskvy v prosinci roku 1943 byla výsledkem těchto úvah. Beneš pravděpodobně věřil, že uzavřením této smlouvy předejde snaze Sovětského svazu vměšovat se vnitřních záležitostech státu. (Zásadu nevměšování potvrzoval jeden z článků smlouvy.) Dne 12. prosince 1943 byla podepsána **\$„Smlouva o vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi SSSR a ČSR“\$**. Československo bylo prvním malým státem, který ještě v průběhu války uzavřel spojeneckou smlouvu s velmocí.

Cesta ke smlouvě nebyla ale jednoduchá. Dlouho váhal Beneš a také souhlas velmocí, zejména Velké Británie byl delší dobu na vážkách. Smlouva logicky představovala i **\$výraznou změnu v dosavadní prozápadní orientaci londýnské československé vlády\$**. Návštěvy Moskvy využil Beneš i k jednání s exilovým vedením KSČ, která měla hrát v

osvobozené republiky významnou úlohu. V široké škále otázek byla probírána i německá otázka a **\$myšlenka odsunu Němců\$**, především po vlně teroru v době heydrichiády, **\$byla zcela aktuální\$**. Vzhledem k tomu, že usmíření obou národů v jednom státě bylo naprosto nereálné, pro odsun se vyslovila britská vláda již v roce 1942, v roce 1943 souhlasil i americký prezident Roosevelt a v době Benešovy návštěvy v Moskvě s odsunem souhlasil i Stalin. Moskevské rozhovory mezi Benešem a komunisty neskončily sice plnou shodou, ale obě strany uznaly nutnost spolupráce a vzájemné potřeby. Potvrdilo se, že nadále existují dvě odbojová centra v zahraničí, ale po likvidaci centrálního vedení domácího odboje v průběhu roku 1942, bylo československé národně osvobozenecké hnutí **\$reprezentováno především zahraničním odbojem\$**.

#4. 5 Slovenský stát – nenaplněný sen o samostatnosti

\$Podstatně jinak se po dobu šesti válečných let vyvíjela situace na Slovensku.\$ Značná část slovenské společnosti spatřovala ve vzniku slovenského státu naplnění dávných snů o samostatnosti. Stát, který vznikl na přímý popud nacistického Německa, byl samostatným jen navenek, ale od samého počátku byl **\$politický, hospodářským i vojenským satelitem třetí říše.\$** Slovenské hospodářství bylo podřízeno válečným potřebám třetí říše, včetně dosazení **\$německých poradců\$** do slovenských vládních a hospodářských institucí. Každopádně stát poskytoval určitou možnost národního života a především v prvním období docházelo k značnému konsensu mezi obyvatelstvem a vedením státu. Při značné religiozitě obyvatelstva a autoritě katolické církve hrálo nemalou úlohu, že v čele státu stály katolické kruhy a prezidentem byl představitel církve.

V červenci 1939 přijatá **\$ústava Slovenské republiky\$** nezastírala nikterak totalitní charakter státu, který byl budován podle fašistických režimů v Itálii a v Portugalsku. **\$Slovenský sněm\$** byl v praktické politice zatlačen do pozadí **\$Státní radou a prezidentem\$**, kterým se stal katolický kněz **\$dr. Jozef Tiso\$**. Politický a společenský život na Slovensku rychle ovládla **\$Hlinkova slovenská ľudová strana\$**, jejíž členové obsadili všechny rozhodující pozice ve státních orgánech. Totalitní systém se opíral o katolický klérus a luďácké organizace, **\$Hlinkovu gardu, Hlinkovu mládež\$** a další. Ostatní organizace včetně odborů byly rozpuštěny. Oficiální ideologie slovenského národního socialismu byla vytvořena na základě klerikalismu a nacionalismu zaměřeného především Čechům a Maďarům. Jedním z prvních kroků vlády samostatného slovenského státu bylo propuštění všech Čechů ze zaměstnání a jejich vystěhování ze Slovenska.

Většina slovenské společnosti byla spokojena i s hospodářskou situací. Válečné zakázky nacistického Německa vyvolaly hospodářskou konjunkturu v průmyslu i v zemědělství, ke zvýšení zaměstnanosti přispělo i **\$vyhnání Čechů\$**, životní úroveň se pozvedla. V tomto období nelze na Slovensku vůbec mluvit o nějakých podmínkách k odboji, menší skupiny se zaměřily více na zpravodajskou činnost pro československý zahraniční odboj a na vytvoření ilegální převaděčské sítě, která pomohla stovkám vlastenců k útěku z protektorátu přes Slovensko dále na Balkán. Nedá se mluvit ani o zvláště tvrdé persekuci proti politickým oponentům či nespokojencům. Od vzniku slovenského státu až do povstání v roce 1944 nebyl tamními soudy vynesena jediný trest smrti za politickou nebo odbojovou činnost.

Závislost Slovenské republiky na

Německu se projevila hned v září 1939, kdy se Slovensko jako jediný německý spojenc podílelo na **\$vojenském tažení proti Polsku\$**.

V průběhu roku 1941 se situace na Slovensku začala zvolna měnit. Slovenská vláda **\$vyhlásila válku Sovětskému svazu\$** a poslala na východní frontu postupně přes

50 000 vojáků. Každopádně účast ve válce nebyla slovenskou společností přijata s nadšením a začaly se šířit protiválečné nálady. Relativně poklidný život v mírovém zázemí vzal za své, Německo zvyšovalo požadavky na zvýšení válečného úsilí a poprvé se na Slovensku objevily zásobovací potíže. Nucený výkup i rekvizice zemědělských výrobků, nesmyslná centralizace výkupu i zásobování postavilo rolnictvo do drobné války s hospodářskými a kontrolními orgány vlády. **\$Režim se začal prezentovat jako neschopný\$** a neúspěšný a když zesílilo násilnictví některých oddílů Hlinkových gard, **\$stával se neoblíbeným\$**.

Začaly se objevovat první náznaky odboje, který byl značně strukturovaný. Katolicismus, který byl tvůrcem státu a ovládal ho, zastoupen nebyl, dalo se počítat s evangelíky, kteří se na moci nepodíleli, ale určitým „tahounem“ byla Komunistická strana Slovenska (KSS), která na rozdíl od protektorátu nebyla persekucí citelně zasažena. Objevovaly se nové formy odporu jako demonstrace, stávky a první sabotáže, bylo však jasné, že k aktivizaci odboje bude zapotřebí spolupráce různých směrů. Vedení KSS se pokoušelo koncem roku 1941 navázat spojení s opozičními skupinami uvnitř luďáků, ti spolupráci s komunisty a „čechoslováky“ odmítli a podobně dopadl pokus jednat s bývalými slovenskými agrárníky. Myšlenka nové republiky na základě rovnoprávnosti obou národů se ale začala šířit ve **\$slovenské armádě\$** a nejrazantněji v řadách československého vojska v SSSR, které bylo doplňováno z masy dezertérů slovenské armády na východní frontě. Bylo logické, že právě na frontě vojáci ztratili iluze o samostatnosti Slovenska a národním rázu bratislavské vlády. V průběhu roku 1943 se situace na Slovensku začala měnit ve prospěch hnutí odporu. Vládnoucí klerofašistický režim se dostával do stále hlubší krize a vnitřní izolace a tím do větší závislosti na Německu.

\$Předání slovenských židů nacistům k likvidaci\$ vyhloubilo propast mezi režimem a většinou Slováků. I mezi katolíky, kteří byli zpočátku nejvěrnějšími stoupenci režimu, začaly vznikat pochybnosti o vládě, která na jedné straně hlásí lásku k bližnímu a na druhé straně jejich prezident, katolický kněz, posílá na smrt desetitisíce nevinných spoluobčanů.

K aktivizaci organizací občanského odboje došlo nejdříve u skupin, napojených na londýnskou vládu, které prosazovaly program obnovy Československa. Aktivní byl bývalý „čechoslovákista“ dr. Vavro Šrobár, ke kterému se připojila řada slovenských důstojníků. Na jaře 1944 už bylo vytvořeno **\$Vojenské ústředí\$** v čele s pplk. Jánem Goliánem soustřeďujícím odbojáře z řad vojáků slovenské armády. Národní proud ve slovenském odboji představovala skupina okolo agrárních politiků J. Lettricha a J. Ursínyho, která navázala spojení s ilegálním ústředím KSS (K. Šmidtke, G. Husák a L. Novomestský).

Výsledkem společného úsilí byla **\$Slovenská národní rada\$**, která přijala koncem roku 1943 **\$Vánoční dohodu\$**. V ní se vyslovili pro zahájení příprav celonárodního povstání a **\$obnovení společného státu Čechů a Slováků na základě principu rovného s rovným\$**. Připravované povstání mělo mít charakter lidového povstání ve spolupráci s armádou a Slovenská národní rada se měla ujmout moci s oporou národních výborů. Tato koncepce byla však v rozporu s plány připravovanými v Londýně, kdy povstání mělo mít charakter vojenského převratu. Předpokladem úspěchu povstání mělo být i jeho sladění s postupem Rudé armády.

V létě 1944 bylo aktivováno partyzánské hnutí, při jehož formování hrály důležitou roli výsadky ze SSSR, jejichž členy byli sovětsí i českoslovenští vojáci. Slovenská vláda již neschopná řešit situaci vlastními silami, povolala na Slovensko německou armádu. Přestože **\$povstání\$** ještě nebylo zcela připraveno, chyběla např. součinnost s Rudou armádou, bylo **\$29. srpna 1944 vyhlášeno\$**. Předčasnost povstání odepsalo západoslovenské posádky, ale

horší situace vznikla na východním Slovensku, kde dvě východoslovenské divize, s nimiž se počítalo na zajištění karpatských přechodů pro Rudou armádu, byly Němci odzbrojeny. Hlavním střediskem zmenšeného povstaleckého území se stala **\$Banská Bystrica\$**. Slovenská národní rada zde vyhlásila 1. 9. 1944 obnovení společného státu Čechů a Slováků a převzala politickou moc na osvobozeném území. Velení nad 1. československou armádou převzal z Londýna vyslaný generál R. Viest. Po mobilizaci měla zhruba 60 000 vojáků a asi 18 000 partyzánů. Na pomoc byla vyslána ze SSSR 2. paradesantní brigáda (plk. V. Příkryl) a 1. čs. stíhací pluk složený z pilotů, kteří přišli do SSSR z Velké Británie (štkpt. F. Fajtl). Jak jsme již uvedli, narychlo připravená **\$karpatsko-dukelská operace\$**, nedosáhla svého cíle, rychle se spojit s povstalci, ale vedla ke krvavým bojům v horském terénu Karpat, poskytujícím výhodu bránícím německým jednotkám. Bez pomoci zvenčí nemohla povstalecká vojska dlouho odolávat německým útokům a 27. října obsadili Němci Banskou Bystricu. Přímé boje za povstání si vyžádaly životy asi 5 000 československých vojáků a partyzánů, do zajetí padli i vojevní velitelé povstání generál Viest a plk. Golián, kteří byli zavražděni. Při brutálních represích a trestních výpravách, které následovaly po povstání, bylo vypáleno 60 slovenských vesnic, na 15 000 lidí bylo odvečeno do koncentračních táborů. Zvlášt cynicky si počínaly fanatické **\$Pohotovostní oddíly Hlinkových gard\$**, které se podílely na zavraždění 4 000 lidí z povstaleckého území, včetně žen a dětí. Celou zimu pokračoval boj asi 14 000 partyzánů proti Němcům a ozbrojeným jednotkám Hlinkových gard. Partyzánskou válku na Slovensku již řídil sovětský štáb v čele s plk. A. N. Asmolovem. Během zimních a jarních měsíců 1945 bylo Slovensko postupně osvobozováno Rudou armádou a 1. čs. armádním sborem. Ješt 14. března 1945 probíhaly v Bratislavě oslavy 6. výročí vzniku samostatného Slovenska v duchu neměnnosti světa. Rudá armáda Bratislavu osvobodila 4. dubna 1945 a slovenský klerofašistický stát definitivně zanikl.

#4. 6 Znovuobnovení Československa a představy o charakteru republiky

Trpké zkušenosti, kterými prošly oba národy, je začaly opět sblížovat a ideu československého státu přijímalo na Slovensku stále více lidí. **\$Slovenským národním povstáním\$** začala v Československu lidově demokratická revoluce, která postupně bortila předmnichovskou strukturu společnosti. Tato revoluce byla svázána s postupem Rudé armády, ale vznikla již před jejím příchodem v době, kdy si KSS rozdělila moc s demokraty a stala se hegemonem v národně osvobozeneckém boji. Po dobu povstání se tím zvýšila váha domácího odboje, ale po porážce povstání se **\$určujícím činitelem opět stal zahraniční odboj\$**. Na něm totiž především záleželo, jak bude probíhat lidově demokratická revoluce a jak se bude řešit slovenská otázka. Od té doby byl revoluční proces definitivně určován zahraničními centry.

Každopádně slovenské národní povstání manifestovalo, že většina slovenského národa se přihlásila ke společnému státu **\$Čechů a Slováků, který si ale představovala jako stát dvou rovnoprávných národů\$**.

S nečekanými následky proběhlo osvobození **\$Podkarpatské Rusi\$**. Vzhledem k tomu, že velmoci, tedy i Sovětský svaz, garantovaly československé vládě obnovu republiky v předmnichovských hranicích, bylo logické, že i Podkarpatská Rus bude znovu součástí obnoveného Československa. V tomto případě Rudá **\$armáda plnila úlohu nejen osvobozovací, ale i roli politickou\$**. Stalin si evidentně vyložil Benešovu ochotu uspořádat poměry na Podkarpatské Rusi na základě vůle obyvatelstva jako souhlas s anexí tohoto území Sovětským svazem. Sovětské vojenské orgány neumožnily na tomto území činnost ani

vládnímu delegátu československé vlády ministru F. Němcovi, ani vojenskému veliteli generálu Hasalovi. Naopak bez souhlasu československé vlády a **\$za asistence NKVD\$** překročili k zmanipulovaným volbám do sovětů, jejichž výsledkem byla proklamace vůle obyvatel o **\$připojení k sovětské Ukrajině\$**. Rodinám těch, kteří chtěli vstoupit do československé armády, byly odnímány příděly potravin, neposlušné sověty byly nahrazovány novými a stovky lidí bylo **\$zatčeno a odvečeno do sovětských koncentráků\$**. Českoslovenští politikové v podstatě rezignovali, **\$což prohlubovalo závislost Československa na SSSR\$** a nebyl to dobrý signál pro budoucnost.

\$O příštím osudu Československa\$ se však přece jen rozhodovalo mimo domácí půdu. Určující byly zejména dohody vítězných velmocí, ale také **\$programy a rozdělování moci\$** a pozic mezi Benešovým křídlem a komunistickou emigrací. Nová vláda byla výsledkem jednání mezi dvěma centry našeho zahraničního odboje, londýnským a moskevským, která probíhala v březnu 1945 v Moskvě. Přestože se představy obou těchto center o podobě Československa v mnoha směrech lišily, nedošlo při moskevských jednáních k dramatickým konfliktům. Londýnští i moskevští politikové se především shodli ve snaze zajistit si v osvobozené vlasti mocenské pozice. **\$Společná jim byla nedůvěra vůči domácímu odboji\$**, pro jehož reprezentanty nebylo v nové vládě rezervováno ani jedno ministerské křeslo. Osvobozené Košice byly 4. dubna 1945 místem, kde se představila nová vláda se svým programem. **\$Program, zvaný Košický\$** byl rozdělen do 16 kapitol a z hlediska revolučního vývoje obsahoval významná ustanovení týkající se národní očisty, změn sociální struktury, národnostní otázky, charakteru nové moci a zahraniční orientace. Mj. byl v programu zakotven zákaz pravicově orientovaných stran první republiky, takže na poválečnou scénu se vrátili pouze sociální demokrati, lidovci, národní socialisté, slovenští demokraté a komunisté, kteří však byli reprezentováni dvěma stranami, KSČ a KSS. V rámci tzv. očisty měli být potrestáni všichni vedoucí představitelé protektorátu i slovenského státu a prověrky čekaly zaměstnance státního aparátu, což znamenalo rozbití staré moci a celého státního aparátu. Program také **\$předpokládal hluboké zásahy do sociální a hospodářské struktury československé společnosti\$**, které se ovšem měly dít pod národními hesly – vyvlastněn měl být jen německý a maďarský majetek a půda německé a maďarské šlechty. O socializaci či znárodnění se v programu, právě s ohledem na situaci doma, nemluvilo.

Spor vznikl okolo **\$slovenské otázky\$** a jeho výsledkem byl kompromis. Řešení nepředstavovalo přesnou definici konečné formy státoprávního uspořádání – autonomii či federaci – ale znamenalo prosazení základních, výchozích principů svébytnosti a rovnoprávnosti slovenského národa.

\$V Košicích se také představila vláda dohodnutá v Moskvě.\$ Český tábor byl zastoupen 16, slovenský 9 ministry, v rámci tzv. parity měla každá politická strana ve vládě tři křesla, zbytek připadl „nestraničům“ (Jan Masaryk, gen. Ludvík Svoboda). Předsedou vlády se stal sociální demokrat Zdeněk Fierlinger, který byl znám svými sympatiemi ke komunistům. Ti také obsadili tzv. klíčová ministerstva: vnitra, informace a zemědělství.

Principem poválečného politického života se měla stát národní jednota, která dostala v moskevských dohodách institucionální podobu jako **\$Národní fronta Čechů a Slováků\$**. Její vznik odrážel přesvědčení, že jednou z hlavních příčin tragického konce první republiky byla její politická roztržičnost a nejednotnost. V Národní frontě byli zastoupeni představitelé všech povolených stran a současně zde byla dána pravomoc, kterým stranám bude do budoucna činnost povolena. Národní fronta tak byla v politickém systému poválečného státu postavena nad parlament a především mimo demokratickou kontrolu.

Dohoda o programu a vládě znamenala, že **\$zahraniční odboj vstoupil do nové republiky sjednocen\$**, což v evropském odboji nebyl zjev běžný. Byla to jistě zásluha Beneše, který se v průběhu emigrace politicky posunul hodně doleva a byl ochoten akceptovat řadu sociálních i mocenských strukturálních reforem navrhovaných komunisty. Ti samozřejmě spolupráci s Benešem uvítali také, protože spolupráce a dohoda jim zajišťovala ne-li hegemonii, tak alespoň dobré výchozí pozice pro další boj o politickou moc.

Od této doby nebyl již možný návrat zpět k předmnichovským poměrům, což zaručovaly nejen mocenské pozice komunistů, ale také skutečnost, že jsme se stali **\$součástí sovětské vlivové sféry\$**. Historickým pozitivem této spolupráce a dohody bylo však to, že se Československo vyhnulo jakýmkoliv formám občanské války, jako tomu bylo např. v Polsku, Jugoslávii či Řecku.

Nekomunisté měli ovšem těmito dohodami svázané ruce a jejich další politika mohla být už převážně jen obranná. V podstatě komunistům jen zpomalovali cestu za plným monopolem politické moci, k níž tak dobře odstartovali právě v Moskvě v březnu 1945.

\$Shrnutí kapitoly:\$

Likvidace československého státu a vznik samostatného Slovenska. Protektorát jako forma okleštěné autonomie, role prezidenta E. Háchy a gen. A. Eliáše v domácím odboji. Benešovy aktivity na západě a organizování odboje. Aktivní účast našich občanů v zahraničních armádách. Nacistický teror v době heydrichiády, nástup aktivní kolaborace s Němci (E. Moravec). Specifické rysy klerofašismu na Slovensku a postupná ztráta sympatií u slovenské veřejnosti. Význam SNP pro ideu obnovení společného státu Čechů a Slováků. Vytvoření společné vlády z londýnské a moskevské emigrace, návrat do osvobozené republiky a vyloučení domácího odboje z poválečné politiky.

\$Kontrolní otázky na závěr kapitoly:\$

Které české instituce a úřady dále fungovaly v protektorátu?

Jaká byla role gen. A. Eliáše v protektorátní vládě?

Kdy byl likvidován domácí odboj?

Co to byla heydrichiáda?

Která centra měla zahraniční odboj a kdo byli jeho představitelé?

Jaký byl vztah Slovenského státu k židům?

Jaký byl význam Slovenského národního povstání?

Které byly nejvýznamnější kapitoly Košického vládního programu?

\$Další zdroje:\$

FIEDLER, J., PLECHANOVÁ, B. *\$Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995.\$* Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997.

GEBHART, J. *\$Dramatické i všední dny protektorátu.\$* Praha: Themis, 1996.

KVAČEK, R. *\$Československý rok 1938.\$* Praha: Panorama, 1988.

PASÁK, T. *\$Pod ochranou říše.\$* Praha: Práh, 1998.

#5. ZÁPAS O DEMOKRACII A VÍTĚZSTVÍ STALINSKÉHO SYSTÉMU (1945 - 1960)

\$V této kapitole se dozvíte:\$

o rozdílných představách vítězných velmocí o poválečném světě;

o vyhnání Němců z ČSR a omezování demokratických práv;

o politických zápasech demokratických stran s komunisty a cestě k únoru 1948;

o politických procesech a vytváření společnosti sovětského typu;

o neúspěšném budování základů socialismu;

§ Klíčová slova této kapitoly:

TRUMANOVA DOKTRINA, MARSHALLŮV PLÁN, NÁRODNÍ FRONTA, ODSUN NĚMČŮ, DEMISE VLÁDY, POLITICKÉ PROCESY, PĚTILETKY, MĚNOVÁ REFORMA, INTERVENCE.

§ Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly: § 2,5 + 0,5 hodiny (teorie + řešení úloh)

#5. 1 Svět po druhé světové válce

§ Druhá světová válka hluboce ovlivnila celou světovou situaci. § V ekonomické sféře se přímo masově rozběhla strojírenská výroba, především výroba dopravních prostředků motorových vozidel, letadel, lodí, tanků a mnoha zbraní. Gigantická výroba, především se to týkalo všech válečných velmocí, znamenala vložení značných investic a prosazení nových metod výroby. Nesmírně stoupl význam vědy, a už to byl vynález radaru, využití atomové energie v praxi (atomová bomba), využití penicilinu apod. Obrovské výrobní kapacity, které vznikly za války v nejnávštějnějších zemích a zapojení vědy do výrobního procesu podstatně urychlily proces druhé průmyslové revoluce a zároveň vytvářely podmínky pro integraci, zvláště v západoevropských zemích.

Neméně hluboké byly **§ společensko – politické důsledky války** §. Objevily se tendence **§ k vytváření supervelmocí** §. Na jedné straně se některé prvky objevovaly již v průběhu války (Atlantická charta, úloha velmocí s právem veta v Radě bezpečnosti OSN), na druhé straně byly z řad velmocí vyřazeny Německo a Japonsko a ekonomicky i politicky byly podstatně oslabena Velká Británie a Francie. (V Číně v té době probíhala občanská válka a ani po ustavení Čínské lidové republiky v roce 1949 se nezařadila mezi velmoci.)

Tak zůstaly **§ Spojené státy a Sovětský svaz** §, které převzaly zodpovědnost za vývoj světa a začaly se **§ přeměňovat v supervelmoci** §. Proto také poválečný vývoj světa byl určován hlavně těmi velmocemi, které se snažily rozšířit svůj vliv ve všech oblastech světa, hlavně však vyplnit vakuum, které vzniklo porážkou Německa, Itálie a Japonska a oslabením Velké Británie a Francie. Prosazení této tendence znamenalo i **§ konec europocentrismu** §, tedy faktické vyřazení Evropy z role významného ba rozhodujícího činitele ve světě.

Druhá světová válka však také zásadně ovlivnila i dosavadní vztahy mezi mateřskými zeměmi a koloniemi. V podstatě ukončila koloniální panství v Asii (samostatnost Indie a Indonésie, vznik Čínské lidové republiky, postupná ztráta Francouzské Indočíny – Vietnamu atd.) a spustila dekolonizaci v ostatních oblastech světa. Byl to nejen arabský svět, ale také rozvoj národně osvobozenického boje v Africe, který vedl v 60. letech k **úplné likvidaci kolonialismu**.

Spolupráce velmocí, kterou si vynutila válka proti mocnostem Osy, přežívala i v prvním období po ukončení války. Vznikla celá řada jednotných mezinárodních organizací, jako byla Světová odborová organizace, Mezinárodní svaz studentstva, Federace demokratické mládeže, Mezinárodní organizace žen apod. i určitá součinnost v OSN. Došlo bez závažnějších problémů k uzavření mírových smluv s Německem a jeho satelity (Itálií, Finskem, Bulharskem, Maďarskem a Rumunskem) a k některým dalším protifašistickým opatřením (norimberský proces a některé další).

Hlavní problém, tedy **§ vytvoření nové poválečné organizace světa, založené na spolupráci obou systémů** §, se však nepodařilo vyřešit. Vyrovnané síly obou velmocí znemožňovaly přímý konflikt, pro který vzhledem k únavě z války nebyla ani příznivá psychologická situace. Avšak tzv. studené válce se zabránit nepodařilo.

Viditelná snaha SSSR expandovat, resp. vnutit svůj politický vliv nejen do zemí, které osvobodil, ale dál na západ prostřednictvím silných komunistických stran ve Francii a v Itálii, vedla Trumanovu administrativu ve Spojených státech k přehodnocení politiky a jejího

vztahu k Evropě. Znamenalo to také revizi válečné rooseveltovské politiky s její představou, že USA se ihned po válce stáhnou z Evropy a přenechají starost o další vývoj na kontinentu evropským mocnostem.

Teprve postupně si představitelé USA začali uvědomovat, že boj o příští uspořádání světa a o to – jaký bude mír, nabytí formy boje mezi kapitalismem a socialismem, v němž nebudou moci zůstat stranou. Americkým politikům začalo být jasné, že hlavním úkolem v zadržování komunismu je soustředění se na řešení ekonomických a sociálních problémů v západních zemích a veškerou svou strategii zaměřily tímto směrem. Všeestranná angažovanost Spojených států do evropských záležitostí (politická, ekonomická, sociální) zlomila koncem roku 1947 sociální a ideologickou ofenzívu západoevropských komunistických stran a tím se otevřela cesta ke konsolidaci těchto zemí prostřednictvím ekonomické pomoci z USA.

Prvním zřetelným **\$výrazem politiky intervencionismu USA\$** do politických záležitostí Evropy byla tzv. **\$Trumanova doktrína\$**. Ve zvláštním poselství před americkým Kongresem 12. března 1947 vybojoval prezident Truman schválení finanční pomoci (400 mil. dolarů) Řecku a Turecku. Tyto státy byly podporovány tradičním spojencem Velkou Británií, ale ta pro naprosté finanční a ekonomické vyčerpání nebyla schopna své závazky splnit, při čemž obě země byly bezprostředně ohroženy Sovětským svazem.

Protějškem Trumanovy doktríny v ekonomické oblasti byl tzv. **\$Marshallův plán\$**, který se ale vztahoval na celou Evropu. Byla to nabídka pomoci Spojených států všem evropským zemím usilujícím o obnovu svého válkou zničeného hospodářství. Jestliže Trumanova doktrína rozdělila svět v americkém pojetí na blok demokracie a blok jejích nepřátel, pak Marshallův projekt nabízel evropským státům možnost, ke kterému z nich se chtějí připojit. Na schůzce ministrů zahraničních věcí Velké Británie, Francie a SSSR v Paříži v červenci 1947 sovětský zástupce tento americký návrh charakterizoval jako vměšování do vnitřních záležitostí evropských států a rozhodl se spolu s Polskem, Jugoslávií a pod tvrdým nátlakem i s Československem svou účast na Marshallovu plánu odřici.

Dá se říci, že železná opona byla definitivně spuštěna a stávající spojenci Sovětského svazu se dostávají do pozice satelitů, bez možnosti vlastního rozhodování. Svět se rozdělil do dvou vojensko – politických a hospodářských bloků a jejich vzájemný vztah je možno charakterizovat politologickým termínem **\$studená válka\$**. Je to termín, který se vžil pro **\$označení konfliktního charakteru vztahů mezi dvěma supervelmocemi\$**, případně později mezi dvěma bloky, které kolem nich vznikly. Ač vedeny různými motivy, jak USA, tak SSSR se po druhé světové válce staly ve své zahraniční politice aktivní, výbojné a ideologicky vyhraněné, se zřetelnou snahou o dominanci ve svých sférách vlivu. Tyto předpoklady, přestože narůstaly, zcela symetricky se staly jednou z podmínek, proč studená válka nabyla podoby nesmiřitelného, ideologicky vymezeného konfliktu dvou systémů a nikoliv podoby tradičního velmocenského soupeření, jež znala světová moderní historie z dřívějších období.

#5. 2 Zápas československé demokracie s komunisty

Již první dny osvobozené republiky naznačovaly, že navzdory oficiálně deklarované právní kontinuitě s první republikou nastával rychlý rozchod s politickým systémem předmnichovské republiky. Poválečné Československo nabývalo zcela nových a v mnoha případech pro demokratický vývoj nebezpečných rysů. Zákonodárná moc byla v prvních měsících nahrazována prezidentskými dekrety, které zásadním způsobem měnily podobu státu. Především tzv. **\$znárodňovací dekrety z 24. října 1945\$** byly revolučním rozšířením Košického vládního programu, kde se o znárodňování vůbec nehovořilo. Přitom to byl

obrovský zásah nejen do struktury celého národního hospodářství, ale také do vlastnických vztahů.

Dekretem byly znárodněny doly, klíčový průmysl, potravinářský průmysl, banky, pojišťovny, zahraniční velkoobchod, lázeňství, kinematografie atd. Celkem bylo těmito akty znárodněno přes 3 000 podniků, jejichž výrobní kapacita představovala téměř dvě třetiny našeho tehdejšího průmyslového potenciálu.

Velmi nepříznivě se vyvíjela situace v oblasti lidských a občanských práv. **\$Revoluční spravedlnost\$,** podložená tzv. velkým retribučním dekretem a malým retribučním dekretem, šmahem odsuzovala k tvrdým trestům skutečně i domnělé kolaboranty. Československou politiku v poválečných letech ovládla atmosféra strachu a podezíravosti a našlo se jen málo politiků a novinářů, kteří byli ochotni riskovat a poukázat na zjevné bezpráví.

V plné míře se revoluční bezpráví projevilo při **\$řešení německé\$,** resp. na Slovensku maďarské otázky. Stabilita poválečného Československa měla být zajištěna nejen zjednodušením jeho politické scény, ale také jeho národnostním složením. Se souhlasem prakticky celé naší politické reprezentace bylo rozhodnuto zbavit se neslovenského obyvatelstva, tedy Němců a Maďarů. Ostatně byl to jeden z cílů, vytvořit národní stát Čechů a Slováků, kde největší překážkou byli Němci, jichž bylo před válkou v republice tři milióny. Problém byl vyřešen **\$do října 1946 odsunem drtivé většiny německého obyvatelstva\$,** k němuž získalo Československo souhlas velmocí již za války a jenž byl ještě bezprostředně po válce potvrzen na konferenci v Postupimi. Odtud ovšem přišla kritická reakce na první fázi odsunu, tzv. divokého (květen až červenec 1945), kdy byli Němci vyháněni ze svých domovů tím nejkrutějším způsobem. Celý odsun provázelo zabavení takřka veškerého majetku odsunutých Němců. Odsun sice vycházel z často kritizovaného **\$principu kolektivní viny\$,** ale jeho dramatická realizace rozhodla dlouhodobý konflikt mezi Čechy a Němci v českých zemích, který svého vrcholu dosáhl za druhé světové války, kdy **\$nacisté měli v plánu likvidaci českého národa\$.** Skutečností zůstalo, že nebylo nikoho v české společnosti, kdo by se proti odsunu postavil nebo jen protestoval.

Dá se také říci, že odsunem utrpěly oba národy. Němci náhlým a krutým vypuzením ze své domoviny, Češi ztrátou své morální prestiže a navíc vnitropolitické, ekonomické a strukturální důsledky odsunu byly dlouhodobé a jsou patrné dodnes.

\$Volby v květnu roku 1946\$ měly odstranit provizorium vzniklé v prvních dnech svobody. Celá řada zmíněných opatření sice vymezovala jasné hranice voleb, ale ti, kteří vývojem v republice byli znepokojeni, spojovali s nimi značné naděje. Volby skutečně proběhly v rámci daných možností svobodně a za účinné kontroly a ani komunisté neměli důvod průběh voleb neústavně narušovat. V jejich prospěch hovořil jak celoevropský příklon k levici, tak obecná popularita Sovětského svazu a Rudé armády osvoboditelky.

Velmi účinně využili komunisté mocenských pozic, které jim byly poskytnuty ve vládě Národní fronty, vstup do KSČ znamenal často bezpečné místo i pro bývalé kolaboranty. Komunisté také ovládli klíčová místa ve vztahu k pohraničí, kde z Národního pozemkového fondu rozdávali půdu bezzemkům apod. a cenné služby poskytovalo komunisty ovládané ministerstvo informací, kontrolující masové sdělovací prostředky.

\$Výsledky voleb dopadly podle očekávání komunistů.\$ V Čechách se 40,17 % hlasů se stali jednoznačně nejsilnější stranou (národní socialisté 23,66 %, lidovci 20,24 %, sociální demokraté pouhých 15,58 % hlasů). Na Slovensku rozhodujícím způsobem zvítězila Slovenská demokratická strany (62 %), komunisté získali 30,37 % a dvě nově povolené slovenské strany, Strana slobody 3,73 % a Strana práce 3,11 % hlasů. Nicméně **\$v**

celostátním měřítku bylo vítězství komunistů přesvědčivé\$. Nová vláda se představila již s komunistickým ministerským předsedou Klementem Gottwaldem.

Volby významně přispěly k diferenciaci československé politiky. Komunisté na ostatní politické strany s výjimkou sociální demokracie začala pohlížet jako na opozici a také nekomunistické strany opustily původní představu jednotné Národní fronty. Především u národních socialistů a lidovců se začínaly prosazovat síly, odhodlané nedopustit pokračování v rozchodu s tradicemi parlamentní demokracie. Přestože demokratické síly sváděly v dalším roce těžké boje s komunisty jak v parlamentu, tak v Národní frontě, vytvořit mechanismus trvalé spolupráce se jim nepodařilo. Taktika demokratických sil vycházela z představ o tradiční parlamentní politice, ale komunisté se často uchýlovali k **smimoparlamentním prostředkům**\$. Parlament byl zasypáván tisíci rezolucemi na podporu komunistických požadavků, pravidelně se na jeho zasedání dostavovaly nejrůznější deputace, komunisté často vyhrožovali lidovými nepokoji a spory o osud průmyslových podniků byly provázeny stávkami. Mocným spojencem komunistů při těchto akcích byly **sjednocené odbory** (ROH) v čele s Antonínem Zápotockým.

Velmi důležitým trumfem komunistů v nastávajícím střetu byly pozice na ministerstvu vnitra a postupně ovládaný bezpečnostní aparát. Získali pod svou kontrolu Sbor národní bezpečnosti, zpravodajství i státní bezpečnost a v průběhu roku 1947 se jim tak podařilo rozehrát několik provokačních akcí, které měla zdiskreditovat politické protivníky (mostecká aféra, krčmaňský případ apod.).

V průběhu roku 1947 se stávalo stále zřejmější, že systém Národní fronty se dostává do hluboké krize. Střetnutí mezi koaličními partnery se vyhrcovala, v zemi narůstala nespokojenost, znárodněné podniky nebyly schopné konkurence v zahraničí, produktivita zemědělství klesla hluboko pod předválečnou úroveň.

Co nepodléhalo na politické scéně jakékoliv diskusi, to byla **otázka spojenectví se Sovětským svazem**\$. Tato mezinárodněpolitická pozice byla tolerovaná i západními spojenci, pokud existovala naděje, že spolupráce hlavních mocností protihitlerovské koalice potrvá i v poválečné době. Mezinárodní situace v průběhu roku 1946 a o to více v roce 1947 spěla vyhrcození konfliktů mezi bývalými spojenci.

I po vyhlášení Trumanovy doktríny považovali naši politikové za možné uchovat pro Československo v mezinárodních vztazích výjimečné postavení. Vzhledem k jeho přetrvávajícím ekonomickým kontaktům a vazbám s rozvinutými západními zeměmi vznikla představa, že by mohlo přinejmenším hrát roli zprostředkovatele ekonomických kontaktů mezi Sověty a Západem. (Představovalo to jednu z variant původní Benešovy teorie o Československu, jako /politickém/ **mostu mezi Východem a Západem**\$.). Obě tyto koncepce se však záhy ukázaly jako iluzorní.

Právě jednání o programu hospodářské obnovy Evropy (výše **zmíněný Marshallův plán**§) odhalila skutečnou podobu politické situace a rozložení sil na evropském kontinentě. Sovětský svaz účast odmítl (s Jugoslávií a Polskem) a pouze československá vláda i po sovětském odmítnutí považovala za možné o Marshallovu plánu jednat. Tříčlenná delegace na čele s Gottwaldem si v Moskvě velmi rychle uvědomila, že Sovětský svaz nehodlá v té části Evropy, kterou považuje za svou sféru vlivu, tolerovat žádné projevy samostatného rozhodování. Stalinova výhrůžka byla jasná, když oznámil naší delegaci, že československou účast na Marshallovu plánu bude kvalifikovat jako **nepřátelský čin proti SSSR**§, který zpochybňuje československo – sovětské spojenectví. Jak delegace, tak vláda přijala sovětské ultimátum bez protestů. V mnoha verzích se uvádí výrok československého ministra zahraničních věcí Jana Masaryka na ruzyňském letišti po návratu z Moskvy 12. července

1947, když si mj. uvědomil, že jakákoliv samostatná československá zahraniční politika již neexistuje. „Odjížděl jsem do Moskvy jako svobodný člověk a vracím se jako Stalinův pacholek“. (Jde o jednu z parafrází, která nemusí být zcela autentická).

V souladu se stalinskou politikou vůči středoevropským a východoevropským spojencům Sovětského svazu se vyhraňoval i postup československých komunistů vůči domácím spojencům. Mizela ochota k jakýmkoliv kompromisům, neshody ve vládě se odehrávaly na pokraji vládní krize.

Na počátku roku 1948 se rozhodlo komunistické vedení zahájit „mobilizaci mas“ ke střetnutí se „silami reakce“ a na 22. února 1948 svolaly komunisty ovládané odbory (A. Zápotocký) do Prahy **\$sjezd závodních rad\$** a o šest dní později **\$sjezd rolnických komisí\$**. Napětí v zemi evidentně vrcholilo.

Předmětem rozhodujícího střetnutí ve vládě se staly poměry v Bezpečnosti. Na jedné straně nekomunistické strany žádaly objasnění tzv. krčmaňského případu a mostecké aféry, na druhé straně komunistický ministr vnitra V. Nosek odpověděl **\$přesuny ve velitelském sboru Bezpečnosti\$**, které měly komunistům zajistit úplnou kontrolu Prahy. Přestože vláda rozhodla o zrušení Noskových rozkazů, ten se odmítl podřídít a na další zasedání vlády nepřišel. „Pravicová“ část vlády pohrozila demisí v domnění, že k národním socialistům, lidovcům a slovenským demokratům se přidají i sociální demokraté. **\$Rozhodnutí o demisi\$** dokumentovalo naivitu demokratických politiků, že je možno svést rozhodující boj s komunisty na parlamentní půdě a navíc při úplné absenci plánu jejich dalších společných akcí. Navíc evidentně špatná komunikace mezi demokratickými ministry způsobila, že demisi podalo pouze 12 ministrů, takže Gottwaldovi zůstávalo z 26 členné vlády stále nadpoloviční většina a mohl svou vládu po souhlasu prezidenta pouze doplnit.

Demokratičtí politikové **\$zásadní konflikt\$** spustili ve chvíli, kdy všechny výhody byly na straně komunistů. Nejenže měli pod kontrolou nejdůležitější mocenské nástroje, ale zmobilizovali včas své stoupence, kteří již zaplavovali hlavní politické centrum – Prahu. Také **\$komunistickému vedení\$** nebylo možno upřít **\$dynamičnost a akčnost\$** a navíc mělo mocného spojence, na jehož podporu se mohli spolehnout. Naproti tomu demokratické strany spojovalo pouze **\$odmítání nedemokratického postupu komunistů\$**, mezi jejich politiky panovala stranická řevnivost a objektivně vzato, nebyla mezi nimi natolik výrazná osobnost, která by se mohla ujmout řízení probíhajícího střetnutí. Z mezinárodněpolitického pohledu vazby Československa na Západ byla již značně narušené a v podstatě jsme byli považováni za **\$definitivní součást sovětského bloku\$**.

Své naděje vkládali odstupující ministři do **\$prezidenta Beneše\$**, který se stále těšil velké autoritě jak mezi politiky, tak ve veřejnosti. V případě vládní krize mohl vypsát **\$předčasné volby\$**, mohl také **\$demisi odmítnout\$**. Komunisté však byli na demisi připraveni a již další den, 20. února 1948, přišli s vlastním návrhem na řešení vládní krize. Požadovali, aby prezident demisi přijal a doplnil vládu o ministry podle jejich představ. V atmosféře perfektně zinscenovaných masových demonstrací komunistických stoupenců a představou hrozící občanské války a následujícího sovětského zásahu neměl stárnoucí a nemocný Beneš odvahu pustit se do boje. **\$25. února 1948 přistoupil na komunistické požadavky\$**, přijal demisi demokratických ministrů a jmenoval vládu složenou téměř výhradně z komunistů a jejich stoupenců. Téhož dne mohl K. Gottwald manifestantům na Staroměstském náměstí triumfálně **ohlásit \$„porážku reakce“\$**.

\$Únor 1948\$ znamenal politické vítězství komunistů. Znamenal také obrat urychlující vývoj k další fázi přeměn, které se ale odehrávaly podle představ socialistické a komunistické doktríny a na bázi jediných přístupných zkušeností – z praxe Sovětského svazu, tedy

stalinismu. Znamenal také dlouhodobé **\$začlenění Československa do mocenského bloku v čele se Sovětským svazem\$** a tím i jeho zdánlivě mimořádně stabilní zakotvení v evropské realitě.

#5. 3 Změna politického systému a vytváření totalitní společnosti stalinského typu

Po únorovém politickém vítězství nestálo už vedení KSČ nic v cestě, aby prosadilo svou koncepci budoucího vývoje. Dlouhé období řady základních transformací lze charakterizovat jako nepřetržitou a stále se stupňující komunistickou ofenzívu proti takřka všem tradičním společenským formám a strukturám, které u nás zrály po celé předchozí století. Tato ofenzíva, naplněná oficiální lží, nezákonnostmi, zastrašováním, terorem, popravami a ničením lidských osudů, trvala až do roku 1953.

Bezprostředně po únoru přistoupili komunisté k budování **\$totalitního politického systému\$**, kterým byla veškerá reálná moc soustředěna do rukou úzkého okruhu nejvyšších komunistických funkcionářů, stojících mimo jakoukoliv demokratickou kontrolu.

Zákonodárné orgány i vládní instituce se staly pouhými vykonavateli stranických příkazů. Nekomunistické strany zůstaly jako **\$stafáž diktatury\$**, počet členů byl drasticky zredukován a do jejich čela byl postaven funkcionář schválený KSČ. Sociální demokracie byla včleněna do KSČ a jako nejstarší dělnická politická strana v českých zemích přestala existovat. Na všech úrovních politického, hospodářského i kulturního života **\$proběhly čistky\$** prováděné vedle státních orgánů především speciálně zřízenými **\$Akčními výbory Národní fronty\$**.

Bezprostředně po únoru bylo z různých zaměstnání propuštěno více jak čtvrt miliónu osob. Represe vyvolaly vysokou emigrační vlnu, kdy na 200 000 lidí Československo opustilo. V květnu 1948 proběhly volby do parlamentu, které demonstrovaly postoj nového režimu k demokracii. Proběhly v atmosféře otevřeného zastrašování a porušování všech demokratických práv a voličům byly předloženy pouze **\$hromadné kandidátky Národní fronty\$**, na kterých nebyl jediný opoziční kandidát. (Tento systém zůstal zachován v Československu až do pádu komunistického režimu v roce 1989.) Pro kandidátku Národní fronty tak hlasovalo 89,2 % voličů.

Těžce nemocný prezident Beneš, po té, co odmítl podepsat návrh nové ústavy a nového volebního zákona, abdikoval. O týden později Národní shromáždění zvolilo prezidentem **\$Klementa Gottwalda\$** a následujícího dne byla jmenována nová vláda v čele s **\$Antonínem Zápotockým\$**. V této situaci se ještě dvakrát dokázaly demokratické síly zmobilizovat k protestu. Když ve dnech 19. -27. června proběhl v Praze již rok připravovaný **\$Všesokolský slet\$**, jeho účastníci dali ve slavnostním průvodu otevřeně najevo své sympatie bývalému prezidentovi Benešovi a své pohrdání jeho nástupci Gottwaldovi. Ještě v průvodu bylo zatčeno několik desítek příslušníků Sokola a okamžitě byla v této organizaci zahájena čistka. K dalšímu otevřenému střetu a následnému zatýkání došlo při zářijovém pohřbu E. Beneše.

Události v únoru 1948 znamenaly pro Československo nastolení **\$totalitní moci\$** Komunistické strany Československa, respektive jejího vedení. Proběhla po nich rozsáhlá **\$čistka\$** ve státním aparátu, hospodářství, společenských organizacích, vědě, kultuře i školství. Pluralitní parlamentní systém se nyní stal ryzí formalitou. Sociálně demokratická strana byla v červnu 1948 přímo sloučena s KSČ, další politické strany Národní fronty sice nezánikly, ale byly zbaveny vlivu i většiny členstva a do jejich čela byli postaveni funkcionáři ochotní naprosto se podřídit KSČ. Podobný osud čekal i masové společenské organizace, spolky a různé stavovské organizace. Zčásti byly zrušeny, zčásti „očistěny“, sloučeny a

přeměněny na „převodové páky“ komunistické moci. Národní shromáždění schvalovalo zákony, které byly předtím připraveny a schváleny komunistickým vedením. **\$Soudnictví přestalo fungovat jako nezávislá složka státní moci\$**, z masových sdělovacích prostředků se staly **\$nástroje propagandy\$**. Ve volbách v květnu 1948 byla voličům předložena tzv. **\$jednotná kandidátka Národní fronty\$**, na níž si KSČ vyhradila 70 % zastoupení. Jakákoliv protikomunistická agitace byla přitom pronásledována a trestána. Stejným způsobem pak byly organizovány i další volby až do pádu komunistického režimu v roce 1989. V květnu 1948 schválilo Národní shromáždění tzv. **\$Ústavu 9. května\$**, která prohlašovala Československo za lidově demokratickou republiku a jednotný stát Čechů a Slováků. K velkým změnám došlo i v oblasti kultury a školství. V dubnu 1948 se konal tzv. sjezd národní kultury, který vyhlásil orientaci na socialistickou kulturu a program **\$socialistického realismu\$** v umění. Nad oblastí kultury byla nastolena nadvláda jediné ideologie – dogmaticky chápaného **\$marxismu-leninismu\$**. Vše, co této orientaci odporovalo, muselo být odstraněno. Dosud nezávislé umělecké a kulturní spolky zanikly a na jejich místě byly vytvořeny centralizované instituce (např. Svaz československých spisovatelů). Bylo zastaveno vydávání demokraticky orientovaných kulturních a politických časopisů (např. **\$Kritického měsíčníku\$** Václava Černého, **\$Dneška\$** Ferdinanda Peroutky atd.). Kulturní vazby se západními státy byly takřka úplně zprerušeny, organizace československé vědy byla přestavěna podle modelu SSSR – např. v roce 1952 byla zřízena **\$Československá akademie věd\$**. Řada osobností československé vědy a kultury byla na dlouhá léta umlčena, **\$emigrovala\$** nebo byla **\$vězněna\$**. Ve školství došlo k přijetí zákona o jednotné škole, po němž byla mj. zrušena osmiletá gymnázia a zavedena jednotná soustava základních a středních škol. Vysoké školy postihla po únoru 1948 rozsáhlá čistka, při níž bylo vyloučeno asi 4,5 tisíce studentů. Základními kritérii při přijímání ke studiu, ale i do řady zaměstnání se nyní staly **\$třídní původ\$** a politická uvědomělost. Jinak smýšlejícím občanům kladl režim řadu překážek při studijním i pracovním uplatnění.

Zahraněčí i vnitřní politika Československa se dostala do naprosté **\$závislosti na SSSR\$**. Československo se stalo pevnou součástí sovětského mocenského bloku ve střední a východní Evropě a členem jak ekonomické **\$Rady vzájemné hospodářské pomoci\$** (RVHP, založena 1949), tak i vojenskopolitické Varšavské smlouvy (založena 1955). Takřka do všech oblastí života československé společnosti zasahovali v letech 1949–1956 přímo či nepřímo **\$poradci\$** vyslaní ze SSSR. Pro ekonomický vývoj po únoru 1948 byla charakteristická takřka úplná **\$likvidace soukromého sektoru\$**. Na konci roku 1948 pracovalo už ve státním sektoru 95 % zaměstnanců průmyslu, ale hromadná likvidace postihla brzy i soukromý maloobchod, řemesla a živnosti. Řízení ekonomiky se uskutečňovalo z jednoho centra a podle **\$ústředního plánu\$**, přičemž politické cíle měly většinou přednost před hospodářskými. Hospodářství bylo řízeno rozsáhlým byrokratickým aparátem v čele se Státním plánovacím úřadem prostřednictvím **\$pětiletých hospodářských plánů\$**, z nichž první z nich byl zahájen v roce 1949. I v ekonomické oblasti se dominantně projevovala československá orientace na SSSR a další státy Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Mimořádný důraz byl kladen zejména na rozvoj **\$těžkého průmyslu\$**, což vycházelo zejména z vojenských potřeb celého sovětského bloku. Výrazná orientace zejména na těžké strojírenství s sebou přinášela zaostávání spotřebního průmyslu a služeb a neblaze se projevovala jak v životní úrovni obyvatelstva, tak i ve stavu životního prostředí. Přes původní opačné sliby se brzy po komunistickém převzetí moci rozběhly přípravy ke **\$kolektivizaci\$** zemědělství – opět podle sovětského vzoru. V únoru roku 1949 byl přijat zákon o **\$jednotných zemědělských družstvech (JZD)\$**, který zahájil první vlnu kolektivizace. Další fáze této kampaně byla na

počátku 50. let provázena tvrdým politickým a ekonomickým tlakem na rolníky, kteří měli být přinuceni ke vstupu do JZD. Cílem často brutální soudní i mimosoudní perzekuce byli zejména větší vlastníci zemědělské půdy, kteří představovali podle komunistického režimu hlavní překážku kolektivizace. Po třetí fázi združstevňování, ke které došlo v druhé polovině 50. let, dominovaly už zemědělské výrobě v Československu JZD a státní statky.

#5.4 Protikomunistický odpor, odboj a emigrace

I když převzetí absolutní moci komunisty v ČSR v únoru 1948 proběhlo relativně hladce, zůstávaly v československé společnosti síly, které přechod k totalitnímu systému jedné politické strany **\$odmítaly\$**. Výrazně o sobě daly vědět zejména v souvislosti s **\$XI. všesokolským sletem\$**, který se konal v červnu 1948. Jeho účastníci v průběhu slavnostního průvodu Prahou dávali otevřeně najevo sympatie k bývalému prezidentu Benešovi a odpor vůči jeho nástupci a dalším představitelům komunistické moci. Represivní složky režimu reagovaly zatýkáním přímo v průběhu sletu a v Sokolu byla následně uskutečněna rozsáhlá čistka. V podobně protikomunistickém duchu se nesl i pohřeb Edvarda Beneše v Praze v září 1948 a objevovaly se i sociálně motivované protesty proti špatné zásobovací situaci. Reakcí komunistické moci bylo mj. i vyhlášení tzv. **\$zákona na ochranu lidově demokratické republiky (č. 231/1948)\$**, který umožňoval tvrdý postih jakéhokoliv odporu.

Široká vlna represí a další nepříznivé okolnosti neumožnily v Československu vznik rozsáhlejšího protikomunistického odboje. Jednotlivé ilegální skupiny byly často velmi záhy odhaleny **\$Státní bezpečností\$**, hodnocení některých jejich ozbrojených akcí – např. v případě skupiny bratří Mašínů – rozděljuje českou společnost dodnes. Nejmasovějším projevem odporu vůči komunistickému režimu se stala **\$emigrace na Západ\$**. Odhaduje se, že jen v letech 1948–1951 uprchlo ilegálně do zahraničí přes 25 tisíc obyvatel ČSR. Do emigrace odcházeli politici (např. Petr Zenkl, Jaroslav Stránský, Vladimír Krajina, Hubert Ripka atd.), žurnalisté (Pavel Tigríd, Ferdinand Peroutka), spisovatelé a umělci (Egon Hostovský, Ivan Blatný, Rafael Kubelík, Rudolf Firkušný) atd. V exilu vznikla nebo byla obnovena řada politických stran, spolků a organizací, které v Československu nemohly působit. V roce 1949 vznikla v USA *Rada svobodného Československa*, která se měla stát jakousi zastřešující politickou organizací československé emigrace. Významnou roli hrálo působení představitelů československého exilu v oblasti publicistiky (např. revue *Svědectví* vydávaná Pavlem Tigrídem nebo české vysílání rozhlasových stanic BBC, Hlas Ameriky a Svobodná Evropa).

#5.5 Perzekuce a politické procesy

Upevňování komunistického režimu v Československu bylo doprovázeno **\$rozsáhlou perzekucí\$** jeho skutečných nebo jen domnělých a potenciálních odpůrců, jejímž cílem bylo vynucení absolutní kontroly nad společností. Zejména v období 1948–1953 měly tyto represe zvláště **brutální** podobu a dotkly se velkého počtu lidí. Perzekuční tažení se stupňovala i v souvislosti s mezinárodním vývojem, který byl ve znamení zostřující se **\$studené války\$** mezi Západem a Východem i komplikacemi uvnitř sovětského bloku (roztržka s Jugoslávií). Výrazným příkladem mimosoudního postihu se staly **\$tábory nucených prací (TNP)\$**, do nichž byly zařazovány režimu nepohodlné osoby na základě rozhodnutí komisí jmenovaných národními výbory. Podle odhadů prošlo TNP v letech 1948–1954 přes 80 tisíc československých občanů. Podobnou roli hrály i tzv. **\$pomocné technické prapory (PTP)\$**, zvláštní vojenské útvary, k nimž byli na libovolně prodlužovanou dobu povolávání „politicky nespolehliví“ branci. Příslušníci PTP byli nasazováni k těžké práci v

hutích, dolech, na stavbách atd. Celkem prošlo PTP kolem 60 tisíc osob. Formálním prostředkem pro soudní postih odpůrců komunistického režimu se stal zejména již zmíněný zákon na ochranu lidově demokratické republiky (č. 231/48 Sb.), výkonné nástroje perzekuce pak představovaly represivní složky státní moci v čele se Státní bezpečností, jejíž příslušníci často využívali provokací i nezákonných a násilných metod vyšetřování.

\$Politické soudní procesy\$ byly zahájeny brzy po únoru 1948. Většina z nich byla uměle **\$vykonstruovaná\$**, od roku 1949 se v řadě z nich angažovali poradci ze SSSR. Obžalovaní byli často tvrdým psychickým i fyzickým nátlakem nuceni k nepravdivým výpovědím jak při vyšetřování, tak při samotném soudním projednávání. O jejich vině a trestu fakticky nerozhodovaly soudy, ale politické orgány KSČ. Mezi první postižené patřili důstojníci československé armády, zejména ti, kteří se v průběhu 2. světové války účastnili domácího nebo zahraničního odboje. Tak byl v roce 1949 k trestu smrti odsouzen generál **\$Heliodor Píka\$**, za války velitel čs. vojenské mise v SSSR. Mezi postižené dlouholetým vězněním patřili dále generálové Karel Kutlvašr, Karel Janoušek, řada partyzánských velitelů, letců, účastníků domácího odboje atd. Jen do konce roku 1950 bylo z armády propuštěno přes 36 % původního stavu důstojnického sboru. Dalšími oběťmi politických procesů se stali bývalí vysocí funkcionáři nekomunistických politických stran. V roce 1950 proběhl proces s tzv. „záškodnickým vedením spiknutí proti republice“, při němž byly vyneseny čtyři **\$rozsudky smrti\$**, mezi nimi i nad **\$Miladou Horákovou\$**, funkcionářkou národně socialistické strany. Přes protesty světové veřejnosti (mj. Bertrand Russell, Albert Einstein) byly rozsudky vykonány.

Cílem represí se stala i **\$katolická církev\$**, zejména vysocí církevní hodnostáři, řeholní řády a katoličtí intelektuálové. Pražský arcibiskup Josef Beran, který se otevřeně postavil proti zvláštnímu režimu, strávil dlouhá léta v internaci pod dohledem Státní bezpečnosti. Procesy s dalšími vysokými církevními představiteli – biskupy a představenými církevních řádů – probíhaly zejména na začátku 50. let. V dubnu 1950 došlo k tzv. „akci K“ – násilné likvidaci mužských řeholních řádů. Ve stejné době byla zrušena i řeckokatolická církev, která působila zejména na východním Slovensku. Na dlouhá léta skončila ve vězeních řada katolických spisovatelů a intelektuálů – Jan Zahradníček, Václav Renč, Zdeněk Rotrekl a další. Politicky motivované procesy se staly i nástrojem násilné kolektivizace zemědělství.

Ovzduší všeobecné podezřívavosti a snaha objevit „nepřátele uvnitř vlastních řad“ obrátily ostří represí i **\$dovnitř komunistické strany\$**, paradoxně i proti lidem, kteří se předtím sami výrazně na vytváření totalitního systému podíleli. Vyvrcholením se v tomto směru stal proces s tzv. „vedením **\$protistátního spikleneckého centra\$**“ v listopadu 1952, při němž bylo odsouzeno k trestu smrti 11 vysokých komunistických funkcionářů v čele s bývalým generálním tajemníkem KSČ **\$Rudolfem Slánským\$**. Ještě v roce 1954 proběhl proces s tzv. **\$slovenskými „buržoazními nacionalisty“\$** – funkcionáři Komunistické strany Slovenska **\$Gustavem Husákem\$**, Ladislavem Novomeským a dalšími. Celková bilance politicky motivovaných procesů je otřesná – odhaduje se, že jimi postiženo bylo až 280 tisíc osob. Jen v letech 1948–1952 bylo Státním soudem vyneseno celkem 232 rozsudků smrti, z nichž bylo 178 vykonáno. Jen menší část obětí se dočkala rehabilitace v 60. letech 20. století, ostatní pak až po pádu komunistického režimu v roce 1989.

\$Dnes už víme, že všechny procesy v 50. letech byly výsledkem absurdního scénáře s absolutní lží, děsivým divadlem vytvořeným zběsilými metodami policejního, vězeňského, fyzického a psychického nátlaku.\$

Faktem zůstalo, že vlna represí v letech 1948–1953 rozbila veškerou protikomunistickou opozici. Na rozdíl od protektorátu se však nepodařilo zorganizovat významné podzemní

hnutí odporu. V prvních měsících po únoru se sice v zemi objevilo množství letáků vyzývajících k odboji proti novému režimu, ale tato aktivita neměla dlouhého trvání. Zoufalé akty individuálního odboje zůstaly pouze izolovanými akcemi.

#5. 6 Budování základů socialistické ekonomiky

Smrt sovětského vůdce a diktátora **J. V. Stalina** 5. března 1953 přinesla v celém světě napjatou pozornost, jakým směrem se bude ubírat další vývoj v SSSR i v ostatních komunistických státech. V Československu bylo očekávání změn vzápětí umocněno i **smrtí Klementa Gottwalda** 14. března 1953. Jeho nástupcem v úřadě prezidenta republiky se stal **Antonín Zápotocký**, nově vytvořenou funkci **prvního tajemníka KSČ** zaujal **Antonín Novotný**. Nové vedení chtělo zpočátku pokračovat v dosavadní politice, vnitřní i vnější tlaky jej ale donutily k částečné změně kurzu. V červnu 1953 proběhla v Československu **měnová reforma**, která přinesla výměnu finanční hotovosti a vkladů v poměru 5:1 až 50:1, zároveň došlo ke zrušení přidělového systému a zavedení jednotných maloobchodních cen. Pro většinu obyvatelstva znamenala tato opatření vzrůst životních nákladů a podstatné znehodnocení úspor. V souvislosti s tím došlo na řadě míst k projevům masové **nespokojenosti**. Nejrozsáhlejší demonstrace, které musela potlačovat armáda a oddíly Lidových milicí, proběhly v Plzni. V důsledku těchto událostí a tlaku nových vedoucích představitelů SSSR vyhlásilo vedení KSČ v září 1953 tzv. **nový kurz**. Ve svém hodnocení předcházejícího vývoje připustilo určité chyby a nedostatky při uplatňování politiky KSČ, v ekonomice začala být větší pozornost věnována výrobě spotřebního zboží, došlo i ke snížení maloobchodních cen, zvýšení platů a k úpravám zemědělské politiky. K určitému uvolnění došlo i v systému represí, ale ještě v dubnu 1954 proběhl na Slovensku soudní proces s tzv. buržoazními nacionalisty – Gustavem Husákem, Ladislavem Novomeským a dalšími, který skončil dlouholetými tresty vězení pro obžalované. Vnitrostranický boj ve vedení KSČ o rozsah všech těchto změn nakonec vedl k posílení pozic **Antonína Novotného**, který po smrti Antonína Zápotockého konci roku 1957 ve své osobě spojil jak funkci prvního tajemníka KSČ, tak i úřad prezidenta republiky.

Na jaře roku 1956 byl vnitropolitický vývoj v Československu silně ovlivněn **XX. sjezdem Komunistické strany Sovětského svazu**, na němž **N. S. Chruščev** v tajném projevu **odsoudil** některé **Stalinovy zločiny**. Tato odhalení vyvolala ve státech sovětského bloku kritické reakce vůči stále existujícímu stalinistickému systému, které měly různou podobu i rozsah. K nejvážnějším otřesům došlo v Polsku a zejména Maďarsku, v němž vývoj vyústil dokonce v revoluční pokus o svržení totalitního systému. Ten musel být obnoven prostřednictvím sovětského vojenského zásahu. Československé vedení pod dojmem maďarských událostí destalinizaci ve své zemi utlumilo a omezilo ji na kosmetické politické a ekonomické úpravy. Potlačilo i kritickou diskusi, která se rozvinula ve značné části společnosti. (Např. v dubnu 1956 vystoupili na II. sjezdu československých spisovatelů s výraznou kritikou stávajících poměrů básníci František Hrubín a Jaroslav Seifert.) Opět měla být nastoupena cesta k utužení totalitního režimu v Československu a posílení ideologické kontroly nad společností. Čistky ve stranickém a státním aparátu zastrašily většinu oponentů, úvahy o ekonomických reformách se staly nežádoucími. Formálním potvrzením síly komunistického režimu a nezvratných změn v Československu mělo být přijetí i nové **socialistické ústavy**, schválené Národním shromážděním v červenci **1960**. Tato ústava obsahovala mj. i článek o **„vedoucí úloze komunistické strany ve společnosti“**. Fakticky v ní byly rovněž eliminovány pravomoci slovenských autonomních orgánů. Byl přijat i nový název státu – **Československá socialistická republika (ČSSR)** – a

nový státní znak. Pozitivním prvkem vývoje se stala amnestie většiny politických vězňů v letech 1960 a 1962, z nichž ale jen málokterí byli v 60. letech rehabilitováni. Achillovou patou režimu zůstala **\$ekonomika\$**. Systém centrálně plánovaného hospodářství, založeného především na rozvoji těžkého průmyslu, **\$neumožňoval pružně reagovat na potřeby obyvatelstva\$** ani zavádět potřebné technologické změny. Průmyslové výrobky ztrácely konkurenceschopnost na zahraničních trzích, klesal národní důchod a příjem na jednoho obyvatele. Zahraniční obchod se v převážné míře orientoval na země RVHP, především Sovětský svaz. Negativně se v československém hospodářství rovněž projevovaly otřesy v mezinárodních vztazích – např. karibská krize nebo roztržka mezi státy sovětského bloku a Čínou. Třetí pětiletý plán (1961–1965) skončil faktickým **\$zhroucením\$** už ve druhém roce svého trvání. V zimě 1961–1962 se v ČSR projevil nedostatek uhlí a elektřiny, následně pak i některých potravin. Za těchto okolností muselo vedení KSČ připustit diskusi o dalším směřování československého hospodářství, jehož základní problém byl spatřován v nevykonném systému řízení. V prostředí reformních ekonomů vznikl projekt **\$hospodářské reformy\$**, která by sloučila socialistické plánování s působením tržních mechanismů. Nejvýznamnější osobností této reformy byl **\$Ota Šik\$**, ředitel Ekonomického ústavu ČSAV a člen ÚV KSČ. Uskutečňování této reformy však naráželo od roku 1965 na vážné překážky a stále více se ukazovalo, že její důsledné uplatnění je možné jen při současné demokratizaci politického systému.

Jako další vážný problém se ukazovalo **\$postavení Slovenska\$**. Ústava z roku 1960 omezila pravomoci Slovenské národní rady a úplně zanikl sbor pověřenců jako orgán výkonné moci. Proti pražskému centralistickému stranickému a státnímu vedení v čele s Antonínem Novotným se na Slovensku začala formovat i uvnitř komunistické strany opozice, která záhy našla společnou platformu s odpůrci Novotného politiky v českých zemích. Významnou úlohu ve slovenské politice začal hrát po své stranické rehabilitaci opět **\$Gustav Husák\$**.

Československá společnost procházela v 60. letech řadou změn. Mocenský monopol KSČ zůstal sice zachován, ale měnil se způsob jeho uplatňování. Vzrůstala role Národního shromáždění a orgánů státní správy. Řada zájmových, profesních a kulturních organizací začala nově chápat svou úlohu ve společenském dění. Došlo ke zmírnění tvrdosti trestního zákona, proběhly první **\$rehabilitace\$** obětí z období 50. let, i když se většinou týkaly jen významných funkcionářů komunistické strany. Do politického a hospodářského života vstupovala nová generace, která nebyla tolik spoutána s minulou praxí totalitního režimu a byla více otevřená i jiným přístupům a myšlenkám. Probouzela se i československá věda a kultura, v nichž začaly být navazovány přerušené kontakty se Západem. Velkým úspěchem skončila pro Československo Světová výstava v Bruselu v roce 1958, v následujícím roce získal český vědec Jaroslav Heyrovský za objev polarografie Nobelovu cenu za chemii.

Do úzkého rámce režimem povolovaných aktivit se nechtěla nechat vměstnat značná část české a slovenské mládeže. Oficiální **\$Československý svaz mládeže\$** (ČSM) procházel vnitřní krizí a členství v něm bylo pro značnou část mladých pouze formální. Velkou popularitu naopak získávala rocková hudba, která začala být přebírána a napodobována řadou domácích skupin a interpretů. Přes nepřízeň stranických ideologů pronikaly do Československa i další prvky **\$životního stylu mládeže ze západních států\$**. Rozšířenější možnosti cestování na Západ umožnily řadě mladých lidí srovnávat životní realitu, což často vedlo k prohloubení jejich kritických postojů. Na vysokých školách vznikla řada časopisů a studentských spolků, které se staly otevřenou tribunou výměny názorů. Byla též obnovena tradice studentských **\$majálesů\$**. Velké rozhořčení mezi studentskou veřejností i mimo Prahu vzbudil tvrdý zásah Veřejné bezpečnosti proti průvodu studentů z **\$pražských**

strahovských kolejí \$, kteří se svíčkami v rukou a s heslem „Více světla“ protestovali na konci října 1967 proti opakovaným výpadkům elektrické energie v areálu kolejí.

\$Lze konstatovat, že v podstatě už koncem roku 1957 došlo v Československu k vyčerpání reálných možností ekonomického růstu a současně i ke krizi celého systému dosavadních metod ekonomického řízení. Logicky se tento stav odrazil ve volání po liberalizaci a reformování celého systému.\$

\$Shrnutí kapitoly:\$

Obnovená Československá republika se v politickém, ekonomickém i národnostním směru podstatně lišila od tzv. první republiky z let 1918–1938. Narůstaly rozpory mezi vítěznými velmocemi a formovaly se dvě supervelmoci – USA a SSSR. Objevila se Trumanova doktrína o zadržování komunismu a Marshallův plán ekonomické pomoci evropským zemím. Tzv. železná opona a její vliv na události v ČSR. KSČ zvítězila v parlamentních volbách v roce 1946 a v únoru 1948 se chopila absolutní moci ve státě. V praktických krocích důsledně napodobovala sovětský ekonomický a politický model, odpor jinak smýšlející části společnosti byl zlomen rozsáhlou represí. Toto nejtvrďší období komunistického režimu postupně odeznělo po smrti J. V. Stalina a K. Gottwalda v roce 1953.

\$Kontrolní otázky a úkoly:\$

K jakým významným politickým a hospodářským změnám došlo v ČSR po válce?

Co bylo podstatou Trumanovy doktríny a Marshallova plánu?

Jaké příčiny vedly k volebnímu vítězství KSČ v květnu 1946 a poté k převzetí absolutní moci v únoru 1948?

Jaké byly základní rysy hospodářské politiky KSČ po únoru 1948?

Proti kterým skupinám obyvatelstva a z jakých důvodů byla zaměřena perzekuce totalitního režimu v 50. letech?

\$Další zdroje:\$

HEJL, V. *\$Zpráva o organizovaném násilí.* \$ Praha: Univerzum, 1990.

KAPLAN, K. *\$Pravda o Československu 1945-1948.* \$ Praha: Panorama, 1990.

Kaplan, K. *\$Největší politický proces. Milada Horáková a spol.* \$ Brno, Doplněk, 1996

MOULIS, M. *\$Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989.* \$ Ostrava: Amosium servis, 1990.

Mlynář, Z. *\$Mráz přichází z Kremli.* \$ Praha, Mladá fronta 1990.

STANĚK, T. *\$Odsun Němců z Československa 1945-1947.* \$ Praha: Academia, 1991.

TÁBORSKÝ, E. *\$Prezident Beneš mezi Západem a Východem.* \$ Praha: Mladá fronta, 1993.

#6. LIBERALIZACE SPOLEČNOSTI, NEÚSPĚŠNÝ POKUS O REFORMU SYSTÉMU V ROCE 1968

\$V této kapitole se dozvíte:\$

o nefungující socialistické ekonomice;

o nespokojenosti ve společnosti a volání po změnách;

o politických změnách a liberalizaci společnosti na jaře roku 1968;

o realizaci tzv. Brežněvovy doktríny;

o následcích porážky reformistů a tzv. normalizaci společnosti.

\$Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly: \$ 2,5 + 0,5 hodiny (teorie + řešení úloh)

\$Klíčová slova této kapitoly:\$

ERXTENZIVNÍ EKONOMIKA, KULTURNÍ FRONTA, KINEMATOGRAFIE, DUBČEK, SVOBODA, PRAŽSKÉ JARO, INTERVENCE, PROVĚRKY, NORMALIZACE.

#6.1 Kulturní rozmach 60. let

Významným fenoménem 60. let se stala **československá kultura**. Projevoval se v ní výrazný vliv nové generace tvůrců, kteří už nebyli ochotni nechat se svazovat schémata tzv. socialistického realismu a žádali a prakticky uplatňovali **tvůrčí svobodu**. V prostředí ochabující ideologické kontroly režimu bylo možné vracet se i k uměleckým dílům, hodnotám a osobnostem, které byly v předchozím období odsuzovány k zapomenutí. V tomto směru sehrály významnou úlohu mezinárodní vědecké konference o Franzi Kafkovi (květen 1963) a Karlu Čapkovi (září 1965). Intenzivně se hledaly cesty k obnově kontaktů se západní kulturou, která se opět stávala zdrojem inspirace pro řadu umělců (rocková hudba, jazz atd.). Pozoruhodná díla vznikla v této době v československé **kinematografii**. Mezi představitele tzv. nové československé filmové vlny patřili např. režiséři **Miloš Forman**, Vojtěch Jasný, Věra Chytilová, Jan Němec, **Jiří Menzel**, Ivan Passer a další. Jejich filmy měly velký divácký úspěch a byla jim udělována i prestižní ocenění na mezinárodních festivalech. V roce 1966 obdržel film režiséru Jána Kádara a Elmara Klose *Obchod na korze* jako první československý film amerického Oscara, o dva roky později získal tuto poctu i film *Ostře sledované vlaky* režiséra Jiřího Menzela. Výrazný společenský ohlas měla i divadelní tvorba. Kromě tradičních „kamenných divadel“ se objevila řada malých avantgardních scén (např. **Semafor**, Rokoko, Divadlo Na zábradlí aj.), jejichž představení byla často celospolečenskou událostí.

Jako už několikrát v české historii suploval rozvoj kultury nedostatek svobodného politického prostoru. Důležitou roli při obnově potlačovaného veřejného mínění hrála řada kulturních časopisů (Literární noviny, Kulturní život, Květen, Tvář atd.), které společně s dalšími periodiky (Reportér, My 64, Mladý svět aj.) publikovaly řadu článků, v nichž byly často velmi otevřeně vyjadřovány kritické názory na řadu otázek týkajících se československé společnosti.

I česká a slovenská literatura prožívala velmi rušné období. Oblibu čtenářů měla jak díla autorů, kteří vstoupili do literatury už před 2. světovou válkou (Jaroslav Seifert, Vladimír Holan), tak i tvorba mladší literární generace (Ivan Klíma, **Ludvík Vaculík**, **Josef Škvorecký**, **Milan Kundera**, **Bohumil Hrabal**, Jan Procházka, **Arnošt Lustig** aj.). Právě spisovatelé zřejmě nejvýrazněji vnímali příkrý kontrast mezi vytvořeným relativně svobodným uměleckým prostorem a jen málo se měnícím politickým systémem. Za této situace bylo jen otázkou času, kdy dojde k jejich otevřenému konfliktu s politickou mocí. Přímé střetnutí se odehrálo na **IV. sjezdu československých spisovatelů** v červnu **1967**. Řada sjezdových vystoupení – např. Pavla Kohouta, Ludvíka Vaculíka, Václava Havla, Ivana Klímy, Milana Kundery – se nesla v duchu silné **kritiky** kulturní i společenské situace v Československu. Moc se pokusila reagovat represí, Svazu československých spisovatelů byl odebrán jeho tiskový orgán – **Literární noviny** – a někteří z nejotevřenějších kritiků byli vyloučeni z KSČ. Toto tažení ale skončilo neúspěšně a události kolem IV. sjezdu spisovatelů se staly výraznou předehrou dramatického roku 1968.

#6.2 Československé jaro 1968

Touha po změnách v československé společnosti našla vyústění v rozsáhlé kritice prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného. Uvnitř KSČ se postupně konstitovalo **reformní křídlo**, které usilovalo o **hospodářskou reformu a demokratizaci společnosti**, uskutečňovanou ale pod vedením a kontrolou KSČ. Dobové termíny označovaly tento systém jako „demokratický socialismus“ nebo „socialismus s lidskou tváří“. Mezi vůdčí představitele tohoto reformního směru v KSČ patřili **Josef Smrkovský**, **Zdeněk Mlýnář**, Ota Šik,

Alexandr Dubček, František Kriegel a další. Na plénu ÚV KSČ v lednu 1968 byl Antonín Novotný z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ odvolán a na jeho místo byl zvolen dosavadní první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska **Alexandr Dubček**. Na rozdíl od obdobných výměn v minulosti diskuse kolem Novotného odvolání nezůstala jen kabinetní záležitostí, ale díky sdělovacím prostředkům se přenesla i na veřejnost. Tím se uvolnila lavina kritiky a společenské angažovanosti. Sdělovací prostředky začaly informovat **bez cenzurních zásahů** a události původně omezené na vedení KSČ získaly celospolečenský rozměr. Padly i bariéry bránící v předcházejícím období diskusím nad palčivými problémy minulosti i přítomnosti. Znovu se dostaly na pořad dne otázky justičních zločinů 50. let, oživoval se odkaz demokratických tradic československých legií, předmnichovské republiky a T. G. Masaryka.

Probouzela se i **občanská společnost**. Představitelé církví vystoupili s požadavky na vytvoření prostoru pro svobodný církevní život a spravedlivé uspořádání vztahů se státem. Snahu o obnovu své činnosti znemožněné po únoru 1948 projevoval např. Junák nebo Československá obec sokolská. Pokusem o vytvoření alternativy k existujícímu politickému modelu bylo v březnu 1968 založení **Klubu angažovaných nestraníků (KAN)**. Ve společenském životě se začal angažovat i klub politických vězňů odsouzených na základě zákona 231/48 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky (**231**), který usiloval o právní a občanskou rehabilitaci svých členů. K aktivizaci docházelo i uvnitř do té doby víceméně poslušných nekomunistických stran a společenských organizací Národní fronty. **Nesouhlas** i mezi reformními představiteli KSČ vzbudil **pokus o obnovu sociálně demokratické strany**, jejíž existence byla nuceně ukončena v červnu 1948.

Na **Slovensku** se pozornost soustředila na prosazení jeho **rovnoprávného** postavení uvnitř československého státu. **Zákon o federaci**, který byl přijat v říjnu 1968, zůstal nakonec jediným trvalým výsledkem reformního procesu. Pohyb ve společnosti, dobově označovaný jako obrodný proces, zpětně působil i na situaci uvnitř vedení KSČ.

Konzervativní skupina (Vasil Biľak, Alois Indra, Drahomír Kolder ad.), která se obávala důsledků demokratizace a odmítala její prohlubování, za daných okolností neměla sílu ke zvratu. Došlo k obměnám v důležitých státních funkcích, do čela vlády byl v dubnu 1968 jmenován **Oldřich Černík**, novým předsedou Národního shromáždění se stal **Josef Smrkovský**. Už v březnu 1968 rezignoval na úřad prezidenta Antonín Novotný a novou hlavou státu byl zvolen generál **Ludvík Svoboda**.

Cíle a formy přeměny československé společnosti v duchu reformního komunismu uceleně vyjádřil **Akční program KSČ**, který byl přijat v dubnu 1968. I podle tohoto dokumentu měla ale zůstat zachována vedoucí úloha KSČ ve společnosti a neuvažovalo se o zavedení pluralitního demokratického systému. Komunistická strana si nicméně neměla svou autoritu vynucovat, ale opírat se o dobrovolnou podporu veřejnosti. Dosavadní centralismus měl být nahrazen určitou dělbou moci mezi jednotlivými články politického systému. Program dále sliboval dodržování občanských práv a politických svobod a rehabilitaci nespravedlivě odsouzených. V ekonomice se předpokládalo uplatnění řady **tržních principů** ve fungování státních podniků i jednotných zemědělských družstev, připouštěla se i možnost „drobného osobního podnikání“. V hospodářském řízení měly získat větší pravomoci odborové organizace a tzv. dělnické rady.

Nenávistnou kampaň sovětského, východoněmeckého a bulharského tisku proti československým reformám, vyvolalo otištění **„Prohlášení 2000 slov“**, v němž bylo zřetelně naznačeno, že v reformním procesu je třeba pokračovat bez ohledu na KSČ a v případě potřeby i proti jejím zájmům.

Na poradě představitelů kritizujících států ve Varšavě byla zformulována stěžejní zásada tzv. **\$Brežněvovy doktríny\$**, že povinností komunistických stran je bránit socialismus a mezinárodní postavení socialistického postavení, tedy právo mocensky zasahovat do vnitřních záležitostí socialistických států. Po odmítnutí tvrdého nátlaku na představitele ÚV KSČ v Čierne nad Tisou a v Bratislavě, rozhodly se jmenované socialistické státy k ozbrojenému zásahu.

\$21. srpna 1968\$ došlo ke vpádu pěti armád Varšavského paktu (mimo Rumunska se jej zúčastnila vojska SSSR, Německé demokratické republiky, Polska, Maďarska a Bulharska). Současně sovětské výsadkové jednotky odvezly na sovětské území představitele KSČ a státu (A. Dubček, O. Černík, J. Smrkovský, F. Kriegel, B. Šimon a J. Špaček).

Přestože na ozbrojený odpor nebylo ani pomýšlení, spontánní odpor proti okupaci sovětské vedení zaskočil. Manifestace, stávky, náhradní rozhlasové vysílání a další akce neustávaly a navíc zkrachoval pokus o instalaci kolaborantské, dělnicko-rolnické vlády. Oficiálně bylo sděleno, že invaze proběhla bez vědomí legitimních československých představitelů a že odporuje všem normám mezinárodního práva. Smutným dokladem tohoto faktu byly i desítky obětí z řad civilního obyvatelstva.

Demokratický svět invazi do Československa jednoznačně odsoudil, ale byl jí nesporně zaskočen. Omezil se proto na neúčinné, třebaže upřímně míněné projevy solidarity. Lze předpokládat, že zpráva o zahájení sovětsko-československých jednání v Moskvě 23. srpna 1968 byla východiskem i pro světové veřejné mínění. Delegaci v Moskvě doplnil prezident ČSSR L. Svoboda, a přestože nebyl splněn československý požadavek stažení cizích vojsk, delegace se podřídila diktátu Brežněvova vedení a souhlasila s časově neomezenou („dočasnou“) přítomností sovětských vojsk na československém území. Mimo Františka Kriegla všichni také podepsali, i když pod nátlakem, tzv. **\$Moskevský protokol\$**.

#6.3 Normalizace jako důsledek porážky reformistů

Po okupaci Československa, které již nebylo právním a suverénním státem, byly uplatněny **\$nové politické faktory\$**. Významnou roli hrála přítomnost okupační armády (většina jednotek zemí Varšavské smlouvy opustila území ČSSR do konce roku 1968), a tak sovětská armáda byla nejmasivnější mocí s rozhodujícím vlivem na vnitřní politiku KSČ. Na hrubé vměšování do československého vývoje se podstatě podílelo velvyslanectví SSSR, zejména složky napojené na sovětskou rozvědku. Další složky okupační správy se zapojily do Po okupaci Československa, které již nebylo právním a suverénním státem, byly uplatněny **\$nové politické faktory\$**. Významnou roli hrála přítomnost okupační armády (většina jednotek zemí Varšavské smlouvy opustila území ČSSR do konce roku 1968), a tak sovětská armáda byla nejmasivnější mocí s rozhodujícím vlivem na vnitřní politiku KSČ. Na hrubé vměšování do československého vývoje se podstatě podílelo velvyslanectví SSSR, zejména složky napojené na sovětskou rozvědku. Další složky okupační správy se zapojily do desinformační kampaně proti reformní politice. Na území bývalé NDR byly vydávány tiskoviny „Zprávy“ a ve stejném duchu působila po řadu měsíců, rovněž z území NDR, rozhlasová stanice „Vltava“.

Vzhledem k situaci, která jednoznačně ukazovala, že ani většina členů KSČ, ani podstatná část československé společnosti se nehodlá ihned podříditi mocenskému tlaku, vypracovalo sovětské vedení **\$novou taktiku\$**. Do postavení zmocněnců a kontrolorů ze sovětské strany byli vybíráni lidé, kteří neměli jakékoliv spojení s Československem. Ti dbali na to, aby již koncem roku 1968 se prosazovala ve vedení KSČ probrežněvovská frakce, která začala připravovat schéma „očisty společnosti“. Záhy se také ukazovalo, že sovětské vedení nemíní

dodržovat ani závazky, které na sebe SSSR přijalo v moskevském protokolu. I když stále fungující reformní křídlo získalo některé úspěšné body (zákon o československé federaci a posílení úlohy odborového hnutí), tato dílčí vítězství nevyvážila stále se zvyšující pocit **\$únavy a deziluze\$** vycházející ze skutečnosti, že byly v podstatě zmrazeny všechny reformy v oblasti ekonomiky a politiky. Jedním z důsledků tohoto rozčarování byl vzestup **\$emigrace\$**, na níž bylo tragické, že 70 % emigrantů bylo do věku 35 let a 38 % emigrantů byli lidé vysokoškolsky a středoškolsky vzdělaní.

Jelikož Brežněvovi se tempo normalizace zdálo pomalé, sovětské vedení začalo mobilizovat stalinistické skupiny v československé společnosti a zdůraznilo možnost nového použití síly. V té době vlna protestů a odporu vyvrcholila na počátku roku 1969 v protestním sebeupálení Jana Palacha a Jana Zajíce, což byl v evropském prostředí jev, který šokoval veřejnost.

Ústupový boj probíhal i v **\$ekonomické oblasti\$**, kde se již počátkem roku 1969 projevil tendence opět centrálně řídit národní hospodářství, nepřipustit svobodu podnikání a další mocenské zásahy do hospodářství. O rozhodující porážce jak občanského odporu, tak odporu v oblasti ekonomiky rozhodl tzv. „hokejový týden“ v březnu 1969, kdy po vítězství ČSSR nad mužstvem SSSR na mistrovství světa v ledním hokeji ve Stockholmu, došlo při spontánních oslavách, jež v Praze dostaly politický podtext, k živelným projevům nespokojenosti s trvající okupací republiky. Když navíc kolaborantské složky Bezpečnosti zinscenovaly útok na pražskou kancelář Aeroflotu, byl to impuls pro sovětské vedení, že znovu použijí sílu.

Deziluze československé společnosti dosáhla takové hranice, že ji mohla zastavit pouze **\$represe\$**. Sovětský tlak dosáhl v dubnu 1969 odvolání A. Dubčeka, který byl brzy vyloučen i z KSČ, na jeho místo nastoupil **\$Gustav Husák\$**, který brzy nejen kapituloval nejen před sovětským tlakem, ale především před tlakem prosovětských členů vedení KSČ.

Po odvolání Dubčeka následovala na jaře 1969 obrovská **\$čistka\$** v celé československé společnosti, která v podstatě skončila až na jaře roku 1971. Vyloučením z KSČ a fakticky i zákazem výkonu povolání bylo postiženo takřka 30 000 lidí, z armády bylo propuštěno 17 % členů velitelského sboru, ze Státní bezpečnosti odešla třetina proreformních důstojníků. Díky čistkám v Akademii věd, jejich ústavách, na vysokých školách, v kulturních institucích a sdělovacích prostředcích, došlo ke stagnaci československé vědy a kultury. Základní a střední školy opustila v důsledku represí čtvrtina všech učitelů. Jediné co se G. Husákovi podařilo prosadit, bylo nepovolení politických procesů v masovém měřítku.

Základem **\$normalizačního programu\$** se stalo vypracování analýzy, kde na 1 500 stránkách textu bylo věnováno ideologickému zdůvodnění sovětské invaze a nastupující normalizace. Shrnující dokument byl vnucován veřejnosti pod názvem „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti od XIII. sjezdu KSČ“. Sovětská akce byla prezentována jako „bratrská a internacionální pomoc“ a československé události tohoto období jako „kontrarevoluce“. Události spojené s prvním výročím sovětské okupace prokázaly autentický postoj většině obyvatelstva ČSSR, tragédií ale bylo, že řada obětí, desítky zraněných a obrovské materiální škody byly způsobeny nikoliv okupační armádou, ale SNB, Lidovými milicemi a československými vojáky. Když v říjnu 1969 československá stranická a vládní delegace navštívila Moskvu, výrazem splnění normalizačtorské úlohy bylo následující rok podepsání nové smlouvy mezi SSSR a ČSSR o vzájemné pomoci a spolupráci, což znamenalo víceméně uznání vazalské závislosti.

Československá společnost se v důsledku normalizace dostávala do stále větší izolace od světa, zejména v oblasti technických a společenských věd stejně jako struktury výroby. **\$U značné části společnosti převládá v důsledku čistek postoj, který můžeme charakterizovat jako naprostou lhostejnost.\$**

\$Shrnutí kapitoly:\$

Přes tvrdou kontrolu společnosti řady umělců (filmařů, herců, spisovatelů, architektů aj.) dosahovaly ve světové konkurenci vynikajících úspěchů. Občanská společnost je informována o všeobecném zaostávání socialistického systému za světem. Ekonomické naděje vkládané do centralizované ekonomiky se zhroutily. Výměna kádrů ve vedení KSČ, sympatie veřejnosti pro tzv. obrodný proces v KSČ. Naděje vkládané do Dubčeka, Svobody a dalších reformistů. Snaha o demokratizaci při neopuštění vedoucí role komunistů. Nepřijatelnost, nebezpečný precedens pro brežněvovské vedení v SSSR. Vojenská intervence a politická likvidace reformistů. Snaha o navrácení ke stanu před rokem 1968 – normalizace.

\$Kontrolní otázky:\$

Které byly významné divadelní scény v 60. letech?

Vzpomeňte filmové režiséry a další umělce tohoto období.

Kdo byli představitelé komunistických reformistů v roce 1968?

Proč byla společenská reforma v ČSR nebezpečná pro Sovětský svaz?

V čem spočívala podstata tzv. normalizace a jaký byl její dopad ve společnosti?

\$Další zdroje:\$

BENČÍK, A. *\$Rekvie za Pražské jaro.\$* Praha 1998

BĚLINA, P. et.al. *\$Dějiny zemí koruny české II.\$* Praha, Paseka 1993

TIGRID, P. *\$Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu.\$* Praha, Odeon 1992

VANČURA, J. *\$Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968.\$* Praha, Mladá fronta 1990.

#7. CESTA K ROZPADU SOVĚTSKÉHO BLOKU V EVROPĚ V ROCE 1989

\$V této kapitole se dozvíte: \$

o charakteru normalizačního procesu;

o postoji společnosti k politice komunistů;

o vývoji mezinárodních vztahů v 70. a 80. letech;

o snaze M. Gorbačova reformovat komunistickou společnost SSSR;

a o příčinách rozpadu normalizační společnosti a zániku komunistických režimů sovětského bloku.

\$Klíčová slova této kapitoly: \$

NORMALIZACE, EMIGRACE, SAMIZDAT, CHARTA 77, PASIVITA, DISIDENTI, GORBAČOV,

\$Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly:\$ 1,5 + 0,5 hodiny (teorie + řešení úloh)

#7.1 Československá společnost a normalizace

Vývoj československé společnosti v 70. letech byl totálně poznamenán důsledky praktického uplatnění Brežněvovy doktríny – intervencí vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968.

Politika odvíjející se od tohoto data se plně nesla v duchu **\$triumfující strategie**

neostalinismu\$. Jak již bylo uvedeno, po čistce aparátu KSČ následovaly prověrky v

členských řadách komunistů a po necelých dvou letech bylo ze strany odstraněno přibližně půl milionu členů – ve velké míře reprezentantů či stoupenců Pražského jara. Začala totální

„normalizace“ života společnosti se všemi průvodními znaky teorie a praxe neostalinismu.

Československý neostalinismus 70. a 80. let vycházel ze dvou základních premis. Za prvé šlo o

to, že nové vedení KSČ se snažilo vytvořit v Československu jakousi **\$„pseudokonzumní**

společnost“\$, zdůrazňovalo sociální jistoty a chtělo zabránit protestům, které by vycházely z

oprávněné kritiky materiálních či finančních nedostatků. Tímto postupem byly v podstatě

„zmrazeny“ všechny problémy a otázky, které vynesl do popředí vývoj na konci 60. let.

Za druhé se neostalinisté chtěli zbavit všech osob nebo skupin, které by mohly režimní praxi jakýmkoliv způsobem ohrozit. V duchovní sféře zavládl dogmatismus a došlo k tvrdým represím proti inteligenci, zvláště v oblasti společenských věd, stejně tak jako k postihu umělecké fronty. **\$Kritické a nezávislé myšlení bylo umlčeno\$** a značná část tvůrčího potenciálu se přenesla do exilu nebo do soukromí.

Hospodářská reforma, zahájená ekonomy Pražského jara (Ota Šik) byla opuštěna a systém řízení se vrátil k centrálnímu plánování. Uvedený dokument „Poučení z krizového vývoje...“ se posléze stal oficiálním a posléze kanonizovaným výkladem událostí let 1968-1969, politicko-ideologickým východiskem a zdrojem normalizační politiky.

Husákovské vedení KSČ se pokusilo naklonit si nebo alespoň neutralizovat veřejnost **\$pozitivní ekonomickou a sociální politikou\$**, zvyšoval se objem zboží v relativně nízkých cenách, avšak prospotřební orientace nebyla kryta ekonomickým růstem. Politika nivelizace, která pronikla společností jako celkem, vedla k rozbití přirozené ekonomické stimulace a ke **\$snižování morálky a mobility pracovních sil\$**. Důsledek byl logický: lidé se stáhli do soukromí, prohloubila se schizofrenie privátního a veřejného života a nabízená prospotřební orientace se pouze pasivně přijímala. Na druhé straně se ovšem vyčlenila určitá privilegovaná vrstva – částečně z příslušníků nomenklatury, částečně z lidí rychle se přizpůsobivších poměrům – která se obohacovala všemi možnými (i protiprávními) cestami. První ohrožení zdánlivé stability režimu se objevilo v souvislosti se světovou ropnou a posléze energetickou a hospodářskou krizí. Socialistická ekonomika celého sovětského bloku byla vystavena obrovskému tlaku, i když určitá konjunktura trvala až do poloviny 70. let. Důsledek se ale projevil v **\$katastrofálním zaostávání ve vědeckotechnické a technologické oblasti\$**, ale nemožnost jakýchkoliv reformních změn nabízela jako jediné východisko silné propojení ekonomiky s RVHP a se Sovětským svazem. Tento postup sice na jedné straně vedl k tomu, že extenzivní a centralizovaný hospodářský model dostal prostřednictvím surovinových a energetických dodávek možnost další reprodukce, ale tím **\$definitivně uzavřel cestu k reformě\$**. Tradiční disproporce mezi těžkým průmyslem a ostatními odvětvími produkce omezovala stále více možnosti konkurence se zahraničím.

Poměrně **\$stabilní byla situace v zemědělství\$**, zvláště v družstevním a propagandisticky proklamovaná soběstačnost v potravinách však byla na druhé straně vykupována neúměrnou chemizací zemědělství a **\$neodčitelnými ekologickými škodami\$**.

Výrazným a příznačným rysem situace 70. let se stalo **\$dělení společnosti na „my“ a „oni“\$**, tedy na vládnoucí moc a zbytek obyvatelstva, které však – až na výjimky – nebylo schopno účinného odporu. Vládnoucí skupina se vyznačovala neprostou netolerantností ke všem projevům politického či kulturního nonkonformismu, možnost protestu byla omezena dohledem StB (Státní bezpečnosti), možnost kritiky neexistovala, a pokud se objevila, pak konkrétní osoby byly buď uvězněny, donuceny emigrovat nebo vytlačeny na okraj společnosti. Výsledkem byl strach, oportunistismus, korupce a osobní i skupinový egoismus. Velká část společnosti nazývala svou vlast „Absurdistánem“, tedy zemí, která přežívá, i když základní společenské, politické, ekonomické i kulturní funkce nepůsobí, nebo se projevují deformovaně.

Oficiální propaganda tvrdila, že národ je s danou situací spokojen a že neexistuje opozice. Byla to pravda jen na půl, protože opozice existovala, ale nikoliv v organizované podobě. Izolované neformální skupiny byly likvidovány již v první polovině 70. let a procesy s nimi sloužily k zastrašení obyvatelstva.

Důležitým mezníkem se stalo jednání **\$helsinské konference o odzbrojení a spolupráci v roce 1975\$** a schválení tzv. třetího koše, který se týkal **\$dodržování lidských a občanských**

práv\$. Pro československou opozici se vytvořila nová situace, protože její kritika a činnost, přes neustálou represi, byla garantována mezinárodně platnou konvencí.

Koncem roku 1976 se několik opozičních proudů sjednotilo na společném základě, jehož základní myšlenkové a politické znaky charakterizoval dokument **\$Charta 77\$**. Lidé působící v Chartě 77 odhlédli ve své činnosti od vzájemných politických či ideových kontroverzí, které pochopitelně existovaly. Integrujícím prvkem se stal odpor proti režimu, který bránil vlastním občanům užívat základních práv člověka (i když to někteří nechápali nebo ani nechtěli). Tak se v Chartě 77 sešli protagonisté reformy z roku 1968, obhájcí demokracie a všeobecných lidských práv, sociální demokraté, křesťané a stoupenci dalších myšlenkových či filosofických proudů. Příznačnou součástí myšlenkového světa Charty 77 se stalo zdůrazňování **\$domácí humanisticko – demokratické tradice T. G. Masaryka\$**.

Reakce režimu byla velmi rychlá: zatýkání, domovní prohlídky, výslechy. Reakce společnosti na tyto události byla takřka nulová. Klín, který vrážela Státní bezpečnost mezi Chartu a ostatní občany – zstrašené, politicky konformní nebo pasivní – zabraňoval opozici spojit se s širším okruhem lidí. Opozice se omezovala na obranu lidských a občanských práv, ale obyvatelstvo dosud uspokojené stavem životní úrovně nepocíťovalo potřebu se v této oblasti angažovat. Každopádně vznikem Charty 77 se vytvořilo sice volné, ale přece jen centrum disidentských aktivit. Začala se také rozvíjet svérázná vydavatelská činnost (z ruštiny převzatý pojem **\$„samizdat“\$**).

#7.2 Československo v mezinárodních vztazích 70. a 80. let

Československá zahraniční politika v 70. letech byla v podstatě zrcadlovým odrazem vnitřní situace. Československo spolu s Polskem a s NDR vytvořilo tzv. železný trojúhelník, tedy seskupení, které ve střední Evropě směrem na západ prodlužovalo vliv sovětské politiky.

\$Československá zahraniční politika již dávno **ztratila svůj subjektivní charakter** a neudělala jediný krok bez souhlasu sovětské diplomacie. Spolupráce se projevovala zvláště markantně při podpoře politických ultraextremistů a teroristů, kteří v sovětské strategii vystupovali jako nástroj rozkladu k zániku odsouzeného kapitalismu.

Velmi intenzivní byla rovněž podpora mimoevropských zemí, které se vydaly na tzv. cestu nekapitalistického vývoje. Československo podporovalo nové režimy těchto zemí jak finančně a materiálně, tak formou školení budoucích politických, armádních a bezpečnostních kádrů. Na spolupráci s některými rozvojovými zeměmi byl zainteresován i zbrojní průmysl, který dodával jejich vládám na **\$nikdy nesplacené úvěry\$** zbraně veškerého sortimentu. Na počátku 80. let působilo Československo jako politicky a ideologicky konsolidovaný režim podporující politicky a materiálně řadu rozvojových zemí, který se však brzy začal potýkat s ekonomickými potížemi.

\$Neuralgickým bodem\$ sovětského bloku se na přelomu 70. a 80. let stalo zejména **\$Polsko\$**. Zde nejčastěji ze zemí východního bloku propukala nespokojenost obyvatelstva s ekonomickou situací. Pokus vlády zdrazit základní životní prostředky vedly k protestním akcím šířícím se z Gdaňska po celém území a nalézající v roce 1980 svou institucionální podobu v nezávislém odborovém svazu **\$„Solidarita“\$**. Podobně nazrávala situace i v dalších socialistických zemích, zvláště po smrti představitele tvrdého neostalinského kurzu L. Brežněva v roce 1982.

Pokud boj o jeho nástupnictví v Sovětském svazu nenechával v klidu žádnou ze satelitních zemí, o komunistické garnituře v Československu to platilo dvojnásobně. Brežněv byl přece původcem „internacionální pomoci“ v roce 1968, která právě tuto garnituru vynesla k moci. Protagonisté jako Indra, Husák, Bilak, Jakeš aj. přímo symbolizovali atmosféru normalizace a

s Brežněvem odešla určitá jistota a také část politické legitimacy tohoto vedení. Dosavadní režim v Československu byl také charakterizován malou mírou samostatné kompetence, politického rozhodování a možnosti volby ve vztahu k sovětskému centru. S napětím a jistým zmatkem bylo očekáváno, jak a kdo bude formulovat sovětský zájem a směrnice a jak se budou utvářet i zájmy československé.

#7.3 Pokus o reformu sovětského systému a jeho rozpad

Po krátkém období vlády stranické brežněvovské gerontokracie (J. Andropov, K. Černěnko), nastoupil v březnu 1985 do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS **M. S. Gorbačov**. Charismatický sovětský vůdce byl poslední nadějí komunismu, avšak on i jeho tým stáli před neřešitelným dilematem.

Aby mohli zachovat velmocenské postavení Sovětského svazu, museli dosáhnout ekonomické, společenské a vojenské modernizace. K tomu však SSSR již prostředky neměl a musel se obrátit s prosbou o investiční prostředky do zahraničí. Znamenalo to ovšem učinit spoustu politických a vojenských ústupků, které by vlastně popíraly jeho velmocenskou pozici. Zřetelně se ukazovalo, že velmocenské ambice Sovětského svazu stojí pouze na vojenské síle, ale **ekonomická síla a ideologie komunismu byly na mizině u něj i u jeho satelitů**.

Gorbačov se přesto pustil do ztraceného zápasu a svůj experiment **„perestrojky“** a **„glasnosti“** si nechal požehnat na XXVII. sjezdu KSSS krátce po svém nástupu. Následující mezinárodní uvolňování, liberalizace vztahů v rámci sovětského bloku a inklinace k reformám značně se podobajícím Pražskému jaru – to vše signalizovalo dalekosáhlé změny. Zaregistroval to zřejmě i G. Husák v průběhu své návštěvy v Moskvě koncem května 1985. Zahajovaná sovětská reforma se mu jevila minimálně jako **počátek rozbíjení dosavadního hospodářského systému**. Gorbačovův důraz na prohloubení vzájemných hospodářských vztahů byl v této souvislosti jinou formulací nátlaku na československé vedení, aby přistoupilo k analogickým krokům.

Ve vedení KSČ to vyvolalo značné spory, stoupenci pragmatické linie viděli příležitost k prosazení svých projektů, konzervativní křídlo se ocitalo v defenzívě a znejistěli i neokonzervativci. Znovu ožilo „strašidlo Pražského jara“, pragmatická část vedení KSČ byla ochotna v tomto bodu ustoupit, brežněvovské křídlo se dostalo do izolace, ale pro neokonzervativce byl však srpen 1968 bodem, který legitimizoval nejen brežněvovskou éru, ale de facto celý československý vývoj po roce 1948! Poslední, XVII. sjezd KSČ v březnu 1986 (Husákův a Štrougalův projev), vypovídal o stále větším úsilí komunistického režimu najít defenzivní program, který by zaručil vnitřní stabilitu, společenský konsenzus a mocenský status quo. I když na sjezdu KSČ nedošlo k personálním změnám, polemika v politbyru mezi pragmatickou a neokonzervativní linií vrcholila a v prosinci 1987 Husák odstoupil z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ a ponechal si jen funkci prezidenta republiky.

Nový generální tajemník strany M. Jakeš v lednu 1988 navštívil Moskvu. V komuniké se sice tvrdilo, že reformní procesy v obou zemích mají identické cíle, ale odlišují se metodami a podmínkami. Samozřejmě **Jakeš odmítl jakékoliv srovnání Gorbačovovy „perestrojky“ s reformami Pražského jara**, jako produktu pravicového oportunismu a potvrdil dosavadní platnost „Poučení“.

Ve stejné době ovšem veřejně promluvil, poprvé od svého vyloučení z KSČ v roce 1970, A. Dubček, který v interview pro list Italské komunistické strany Í Unitrá prohlásil, že **sovětské reformy úzce souvisejí s reformami pražského jara** a vyjádřil Gorbačovovi podporu.

Události v roce 1988 a 1989 dostávaly spád jak v Sovětském svazu, tak u jeho satelitů. Gorbačov dále prováděl radikální kádrové změny, razantní čistku provedl ve stále opoziční sovětské generalitě a změny nastaly i ve vnitřním správním a politickém systému v SSSR. Částečná liberalizace režimu a volby do Nejvyššího sovětu (kde byl poslancem zvolen ještě nedávný disident Andrej Sacharov) vyvolaly mohutné stávkové hnutí a ukázaly faktickou neschopnost režimu zabezpečit a distribuovat základní životní prostředky. Začaly se kupit národnostní problémy na Kavkaze a ve Střední Asii, ke konci roku 1988 narůstal neklid v Pobaltí. V polovině roku 1989 se pobaltské, doposud sovětské republiky, staly obrazem mohutných protisovětských demonstrací a to byl **\$počátek rozpadu Sovětského svazu\$**. Už na podzim 1988 dalo sovětské vedení svým evropským satelitům najevo urychlit liberalizaci komunistických režimů, spojenou s upozorněním, že neuposlechnou-li sovětských doporučení, nemohou počítat s možností sovětské intervence a budou ponechány svému osudu. Bylo evidentní, že **\$vedení satelitních sovětských režimů začínají hledat východiska ze situace, kdy nemohly počítat s „bratrskou pomocí“\$**, jako v případě Československa v roce 1968.

Na základě svobodných parlamentních voleb v srpnu 1989 padla komunistická moc v **\$Polsku\$**, počátkem října téhož roku se sama rozpustila komunistická strana v **\$Maďarsku\$** a byla obnovena Maďarská republika bez přídomku „lidová“. Ještě 3. října 1989 probíhaly v Berlíně pompézní oslavy 40. výročí vzniku NDR, ale právě při oslavách došlo k prudkému střetu mezi E. Honeckerem a jeho hostem Gorbačovem ohledně zmírnění východoněmeckého režimu. Následné protestní demonstrace a **\$okázalý nezájem sovětského vedení o udržení Honeckera znamenaly pád režimu a 9. listopadu zboření berlínské zdi\$**.

Československé komunistické vedení až do podzimu 1989 stále odmítalo veškeré změny a sílící projevy nespokojenosti (již od srpna 1988) se přes brutalitu Bezpečnosti nepodařilo zastavit. Když ve stejně brutálním duchu byli zastaveni studenti dne **\$17. listopadu na Národní třídě v Praze\$**, ačkoliv šlo o vzpomínkovou demonstraci k 50. výročí popravy studentských vůdců nacisty v roce 1939, události se staly příslovečnou poslední kapkou. Do stávky postupně vstoupila celá společnost. Když se komunistické vedení neodvážilo použít armády (i když generalita byla připravena), režim se během dvou týdnů demonstrací a stávek zhroutil. Počátkem prosince 1989 byl odstraněn ústavní článek o vedoucí úloze komunistické strany a pod tlakem generální stávky došlo k sestavení vlády s nekomunistickou většinou. Gustav Husák abdikoval a 29. prosince byl novým **\$prezidentem zvolen představitel Charty 77 Václav Havel\$**.

Jedinou zemí, kde se komunistická vláda pokusila zabránit změnám pomocí vojska, bylo **\$Rumunsko\$**. Komunistický diktátor N. Ceausescu ve střetu s nespokojenou maďarskou menšinou v Sedmihradsku nasadil proti demonstrantům v Temešváru armádu a bezpečnostní složky (Securitate). Následný masakr vyvolal výbuch protestních akcí po celé zemi, v prosinci přešla armáda na stranu povstalců a **\$Ceausescu byl i s manželkou popraven\$**. V lednu 1990 byla komunistická strana postavena mimo zákon a nový prezident Illiescu vyhlásil svobodné volby. Symbolickou tečkou za rozpadem komunistického bloku v Evropě byla v únoru 1991 likvidace již dávno nefunkčního rezidua, Varšavské smlouvy a v září téhož roku rozpuštění Rady vzájemné hospodářské pomoci. Tím, že se Moskvě při likvidaci Varšavské smlouvy nepodařilo současně dosáhnout likvidaci Severoatlantického paktu (NATO), znamenalo **\$definitivní odtržení satelitů od metropole a uzavření komunistické epochy\$**.

\$Shrnutí kapitoly:\$

Normalizační proces v Československu počátkem 70. let znamenal nastolení tzv. neostalinského systému, reprezentovaného Brežněvem a v Československu Indrou, Husákem, Bilakem a dalšími. Následnými čistkami se zbavili na půl milionu stoupců reformem a všech osob a skupin, které by mohly režim ohrozit. Veřejnost měla být neutralizována pseudokonzumní společností, která měla vytvořit sociální jistoty a zabránit protestům. Kritické a nezávislé myšlení bylo umlčeno. Relativně snadné ovládnutí lhostejné společnosti narušily ekonomické problémy bezperspektivního hospodářského systému, vazalský charakter vztahu k SSSR. Bezvýhodnou situaci celého socialistického společenství se pokoušel řešit pomocí reformem M. Gorbačov, ale neúspěšně. Počínajícím rozpadem SSSR začínaly projevy nespokojenosti ve všech evropských komunistických státech, vedoucí až k likvidaci těchto režimů koncem roku 1989. Souběžně s těmito událostmi zanikalo i sovětské impérium.

\$Kontrolní otázky na závěr kapitoly:\$

V čem spočíval normalizační proces v Československu?

Charakterizujte tzv. perestrojku v Sovětském svazu a úlohu M. Gorbačova.

Jaký byl vztah normalizačního Československa k tzv. třetímu světu?

Co to byl samizdat?

Jaký byl smysl výzvy hnutí Charta 77?

Co bylo příčinou pádu komunistických režimů v sovětském bloku v roce 1989?

\$Další zdroje:\$

ČORNEJ, P. et al. *\$Dějiny země koruny české II.* \$ Praha: Paseka, 1993.

FIEDLER, J., PLECHANOVÁ, B. *\$Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995.* \$ Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997.

MENCL, V. et al. *\$Křižovatky 20. století.* \$ Praha: Naše vojsko, 1990.

MOULIS, M. *\$Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989.* \$ Ostrava: Amosium servis, 1990.

TIGRID, P. *\$Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu.* \$ Praha: Odeon, 1992.

#7. LITERATURA

BĚLINA, P., MORAVCOVÁ, M. *\$Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914-1941.* \$ Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1998.

ČORNEJ, P. et al. *\$Dějiny země koruny české II.* \$ Praha: Paseka, 1993.

FIEDLER, J., PLECHANOVÁ, B. *\$Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995.* \$ Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997.

GALANDAUER, J. *\$Vznik Československé republiky 1918.* \$ Praha: Svoboda, 1988.

GEBHART, J. *\$Dramatické i všední dny protektorátu.* \$ Praha: Themis, 1996.

HEJL, V. *\$Zpráva o organizovaném násilí.* \$ Praha: Univerzum, 1990.

HOBSBAWM, E. *\$Věk extrémů. Krátké 20. století 1914-1991.* \$ Praha: Argo, 1998.

JOHNSON, P. *\$Dějiny 20. století.* \$ Praha: Rozmluvy, 1991.

KAPLAN, K. *\$Pravda o Československu 1945-1948.* \$ Praha: Panorama, 1990.

KAPLAN, K. *\$Největší politický proces. M. Horáková a spol.* \$ Brno: Doplněk, 1996.

KREJČÍ, O. *\$Mezinárodní politika.* \$ Praha: Victoria Publishing 1997

LIPTÁK, L. *\$Politické strany na Slovensku 1860-1989.* \$ Bratislava: Archa, 1992.

MALÍŘ, J., MAREK, P. et al. *\$Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004. Díl 1, Období 1861-1938.* \$ Brno: Doplněk, 2005.

MAREK, J. *\$České a československé dějiny 2. Od 1790 do současnosti.* \$ Praha: Fortuna, 1991.

MENCL, V. et al. *\$Křižovatky 20. století.* \$ Praha: Naše vojsko, 1990.

MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremlu.* Praha: Mladá fronta, 1990

MOULIS, M. *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989.* Ostrava: Amosium servis, 1990.

NÁLEVKA, V., *Světová politika ve 20. století I., II.* Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml. 2000.

PASÁK, T. *Pod ochranou říše.* Praha: Práh, 1998.

PASÁK, T. *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945.* Praha. Práh, 1999.

PAVLÍČEK, J. *České a slovenské dějiny v kontextu evropských dějin 20. století.* Ostrava: Ostravská univerzita 2010.

SKŘIVAN, A., DRŠKA, V., STELNER, F., *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648-1914.* Praha: ISE 1994

STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945-1947.* Praha: Academia, 1991.

TÁBORSKÝ, E. *Prezident Beneš mezi Západem a Východem.* Praha: Mladá fronta, 1993.

TIGRID, P. *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu.* Praha: Odeon, 1992.

URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918.* Praha: Svoboda, 1982.

VANČURA, J. *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968.* Praha: Mladá fronta, 1990.

Studijní opora je jedním z výstupů projektu ESF OP VK.

@

Číslo Prioritní osy:	7.2
Oblast podpory:	7.2.2 – Vysokoškolské vzdělávání
Příjemce:	Ostravská univerzita v Ostravě
Název projektu:	Podpora terciárního vzdělávání studentů se specifickými vzdělávacími potřebami na Ostravské univerzitě v Ostravě
Registrační číslo projektu:	CZ.1.07/2.2.00/29.0006
Délka realizace:	6. 2. 2012 – 31. 1. 2015
Řešitel:	<u>PhDr. Mgr. Martin Kaleja, Ph.D.</u>

&

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Název: České a slovenské dějiny v kontextu evropských dějin 20. století

Autor: Doc. PhDr. Jaromír Pavlíček, CSc.

Studijní opora k inovovanému předmětu: *Kapitoly z evropských a regionálních dějin KOV/3KERA*

Recenzent: Doc. PhDr. Anna Václavíková, CSc.

Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita Opava

Jazyková korektura nebyla provedena, za jazykovou stránku odpovídá autor.

© Doc. PhDr. Jaromír Pavlíček, CSc.

© Ostravská univerzita v Ostravě

ISBN